

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιούνιος 2006 • τεύχος 145 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιούνιος 2006
τεύχος 145 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τους συνδρομητές του
έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,
Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Σταύρος Λιβαδάς, Μουντιάλ	5
Σία Αναγνωστοπούλου, Ένας μεγάλος παίχτης μιά μικρή μεγάλη πράξη	7
Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Τό κλειστόν άστν	10
Γιώργος Μαργαρίτης, Περί τών εύμετάβλητων «έθνικών» προσδιορισμών... ..	12
Γιώργος Μαργαρίτης, Περί τών 12 μιλίων	14
Ίουλία Σκουνάκη, Οί γνωστοί άγνωστοι	15

Άγγελος Έλεφάντης, Για τή βαρύνουσα σημασία του «10»	19
Θανάσης Άλεξίου, «Παγκοσμιοποίηση» καί προσφυγιά	22
Σπύρος Μαρκέτος, Η συζήτηση του 1932 για τήν κρίση του κοινοβουλευτισμού	26
Μαρία Ηλιού, Για τόν Λέοντα Καραπαναγιώτη ...	30
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Τί μās νοιάζει ό βίος τών πραγμάτων;	34

Μαρίνα Κόντη, Ύπατία ή Άλεξανδρινή	40
Άννα Ματθαίου, Ένα εικαστικό άρχείο	44
Σπύρος Ι. Άσδραχάς, Εύαγγελή Ντάτση Τά ισνάφια μας τά βασιλεμένα	46
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	49

Έξώφυλλο: Καραβάτζο, Άγιος Ίωάννης ό Βαπτιστής,
1604.

Μουντιάλ

Τό Μουντιάλ 2006, ἡ κορυφαία παγκόσμια ποδοσφαιρική διοργάνωση τελείωσε. Πάνω ἀπό ἓνα μῆνα, ὁλόκληρος ὁ κόσμος προσαρμόστηκε στό κλίμα, ἑναρμονίστηκε στούς ρυθμούς, καθηλώθηκε στό θέαμα, πού δημιούργησαν οἱ τριάντα δύο (κατά τεκμήριο καλύτερες) ἔθνικες ποδοσφαιρικές ομάδες τοῦ πλανήτη, στήν προσπάθειά τους νά κατακτήσουν τό παγκόσμιο ποδοσφαιρικό τρόπαιο.

Ὡστόσο, αὐτό πού μονοπώλησε τό ἐνδιαφέρον, αὐτό πού παντοῦ συζητεῖται, αὐτό πού θά περάσει τελικῶς στήν ἱστορία, δέν εἶναι τό (θεσμικῶς) κορυφαῖο γεγονός τῶν ἀγώνων, ἡ ἀνάδειξη δηλαδή τῆς Ἰταλίας ὡς παγκόσμιας πρωταθλήτριας, ἀλλά... ἡ κουτουλιά τοῦ Ζιντάν, πού ἔριξε νόκ ντάουν τόν ἀντίπαλό του στόν τελικό. Ὅπως, ἀντίστοιχα, ἀπό τό Μουντιάλ τοῦ 1990, δέν μᾶς ἔμεινε τόσο τό γεγονός τῆς στέψης τῆς Ἀργεντινῆς ὡς τροπαιούχου, ὅσο ἡ εἰκόνα τῆς πονηρῆς κεφαλῆς-χέρι τοῦ Μαραντόνα, πού... ἔκλεψε ἓνα γκολ καί τῆς ἀνοίξε δρόμο γιά τήν τελική νίκη.

Ὡς ἐκ τούτου θεωρῶ μάταιη τήν περαιτέρω ἀναφορά στό θέμα, ἐνῶ δέν εἶναι καθόλου μάταιη (δέν εἶναι ὅμως τῆς ὥρας) ἡ συζήτηση γιατί εἴμαστε ἐπιρρεπεῖς σέ ἀνάλογες αὐθαίρετες καί «ἰδιοτελεῖς» ἔρμηνεῖς. Ἐπιστρέφω καί ἀναφέρομαι ἐν τάχει στά τοῦ Μουντιάλ.

Παρά τό πρόσφατο τῶν γεγονότων, ἔχουν ἤδη γραφεῖ καί λεχθεῖ τά ἄπειρα-ὄσα, παγκοσμίως, γιά τήν ἐνέργεια τοῦ Ζιντάν καί τίς ἐπιπτώσεις της. Λόγω κουλτούρας τῶν καιρῶν κυριαρχοῦν οἱ ψυχαναλυτικές ἀναγνώσεις: τά κίνητρα, οἱ βαθύτερες αἰτίες, τά μηνύματα πού ἀπορρέουν ἀπό τήν πράξη του. Αὐτές μέ τή σειρά τους ἐπιτρέπουν μιάν αὐθαίρετη μέν, πιο οἰκεῖα γιά τόν καθένα μας δέ, διαχείριση τοῦ γεγονότος, ἀναλόγως τῶν διαθέσεων καί τῶν ἀναγκῶν μας. Τυπική διαδικασία μυθοποίησης διά τοῦ θεάματος...

Ἵπερβαίνει τίς δυνατότητες τῆς σκέψης μου καί θεωρῶ ἀρμοδιότερο ἐμοῦ τόν ψυχαναλυτῆ τοῦ Ζιντάν, νά δώσει τήν ἔρμηνεῖα ποιές μύχιες διεργασίες ὑπαγόρευαν στόν κορυφαῖο ποδοσφαιριστή τοῦ πλανήτη νά ἐνεργήσει ὡς ταῦρος τήν πιο κρίσιμη στιγμή τοῦ τελικοῦ. Ἡ προβαλλόμενη ὡς προφανῆς ἔρμηνεῖα «ἀντέδρασε μέσα του ὁ ἄνθρωπος», τήν ὁποία εὐκολα σπεύδουμε νά δώσουμε (καί ἐξ αὐτοῦ ν' ἀναγνωρίσουμε τά χίλια ὅσα ἐλαφρυντικά) στήν ἐνέργεια τοῦ Ζιζού (ἀλλά δέν θά διανοοῦμασταν ποτέ νά ἀναγνωρίσουμε σέ ἀντίστοιχη πράξη τοῦ ἄσημου ἢ καί ἀντιπαθῆ Ματεράτσι), παραβλέπει πῶς προφανῶς ἀντίθετη θά ἔταν ἡ ἔρμηνεῖα μας: «βγήκε ἀπό μέσα του τό κτῆνος» (καί ἐξ αὐτοῦ καταδικαστέα καί καθ' ὑποτροπήν ἐπιβαρυντική), σέ περίπτωση πού τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὁ... Μπούς ἔδινε κουτουλιά στόν Τσάβες, σε μιά προσεχῆ σύνοδο τοῦ ΟΗΕ.

Ἡ πρώτη ἐπισήμανση ἀφορᾷ στήν τεράστια ἀλλαγὴ πού ἐπέφερε ἡ παγκοσμιοποίηση στό ποδόσφαιρο. Μέ μία ἔννοια τό ποδόσφαιρο ἀποτελεῖ τήν πλέον προχωρημένη καί ὀλοκληρωμένη ἐκδοχὴ παγκοσμιοποίησης. Μέ νόμιμες ἀλλά καί μὴ, οἰκουμενικά συνομολογημένες, ὅμως, διαδικασίες, οἱ ποδοσφαιρικές ὀμάδες τῶν διαφόρων χωρῶν, ἀλλά καί οἱ ἐθνικές τους ὀμάδες, παραμένουν μόνο κατὰ ὄνομα καί ἔδρα ἐθνικές, ἀφοῦ συγκροτοῦνται χωρίς κανένα ἄλλο ἐμπόδιο καί ὡς ἐκεῖ πού ἐπιτρέπει τό πορτοφόλι τοῦ καθενός, ἀπό ὅλες τίς φυλές τοῦ Ἰσραήλ. Ἀκραῖο, ἀλλά ὄχι μοναδικό παράδειγμα, ἡ ἐθνική Γαλλίας πού ἀριθμεῖ ἕναν καί μοναδικό λευκό Γάλλο, στό σύνολο τῶν ἔντεκα βασικῶν ποδοσφαιριστῶν τῆς.

Μέ τέτοια ἐξέλιξη εἶναι λογική ἡ ἀμβλυνση τῶν ἐθνικῶν συναισθημάτων καί ἡ μείωση τῶν σχετικῶν «κρατικῶν» ἐπενδύσεων ἰδεολογικοῦ χαρακτήρα, ὅπως συνέβαινε παλαιότερα, τήν ἐποχὴ τοῦ «σοσιαλιστικοῦ κόσμου». Σχετικές καθυστερήσεις καί ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν, βέβαια, μέ λαμπρό ἐν προκειμένῳ παράδειγμα τῆ χώρα μας.

Μέσα ἀπό αὐτό τό Μουντιάλ ἐπιβεβαιώθηκε, ἐπίσης, ἡ βαθμιαία, ἀλλά ὀλοκληρωτική μετατροπὴ τοῦ ποδοσφαίρου ἀπό ἄθλημα σέ θέαμα, περί τό ὅποιο ὀργανώνεται καί κινεῖται μιά τεράστια σέ εὖρος καί τζίρο παγκόσμια ἀγορά παραγωγῆς θεάματος, κάθε εἶδους ἀθλητικῶν καί παρααθλητικῶν προϊόντων, ὑπηρεσιῶν καί τζόγου. Γιά νά μείνουμε μόνο στό τελευταῖο, στή χώρα μας τά νόμιμα στοιχήματα κατὰ τῆ διάρκεια τοῦ Μουντιάλ, ξεπέρασαν τά 465 ἑκατομμύρια εὐρώ. Σ' αὐτά προσθέστε περίπου 50 τοῖς ἑκατό γιά τά παράνομα. Ἡ τεράστια ἀπήχηση καί τό ἰδιαίτερο ἰδεολογικό του βάρος στους ἀνθρώπους ὅλου τοῦ πλανήτη ἐπιτρέπουν τήν διά τοῦ ποδοσφαίρου καπιταλιστική διείσδυση, ἀνάπτυξη καί ἀναπαραγωγὴ. Ἀκόμη καί ἡ παλιά οἰκεία εἰκόνα τῶν μικρῶν παιδιῶν νά παίζουν μπάλα στίς ἀλάνες, πού συνέθετε τήν ἀνθρώπινη διάθεση ἐπικοινωνίας μέ τῆ νεανική ἀνεμελιά, ἀλλάζει: γίνετα ἰδιότυπη ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία παραγωγῆς νέων ἐπαγγελματιῶν ποδοσφαιριστῶν, ὅταν δέν παίρνει τήν ἐκσυγχρονημένη μορφή τῶν «ἀκαδημιῶν ποδοσφαίρου». Μένουμε ἐδῶ.

Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη, αὐτὴ ἡ πραγματικότητα τοῦ παγκοσμιοποιημένου ποδοσφαίρου, πού παρακολογήσαμε στό Μουντιάλ, δέν δικαιολογεῖ ὅμως οὔτε νοσταλγίες γιά τίς «χαμένες πατρίδες» καί τούς «κύκλους τῶν χαμένων ποιητῶν», οὔτε ἀντιδράσεις τύπου «σπάστε τίς μηχανές», οὔτε ὅμως καί μελό τύπου ὅταν «σπάσαμε τίς ἀλυσίδες». Ἄς συμφιλιωθοῦμε μέ τό γεγονός πώς τό ἄθλημα-ποδόσφαιρο παρῆλθε ἀνεπιστρεπτί, τό θέαμα-ποδόσφαιρο ὅμως, ὅταν παίζεται σωστά καί ἀπό καλοῦς παίχτες μπορεῖ νά εἶναι κι αὐτό συναρπαστικό.

Σταῦρος Λιβαδάς

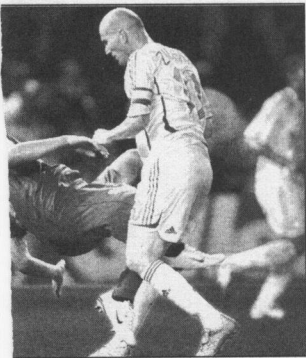

Ἕνας μεγάλος παίχτης μιά μικρή μεγάλη πράξη

Ὁ ἀγώνας ἀνάμεσα στήν Ἰταλία καί τή Γαλλία στόν τελικό τοῦ παγκοσμίου κυπέλλου διανύει τά τελευταῖα κρίσιμα λεπτά του. Ἡ ἀποτυχημένη, φοβερή κεφαλιά τοῦ Ζιντάν καί ἡ ἐξίσου φοβερή ἀπόκρουση τοῦ Ἰταλοῦ τερματοφύλακα Μπουφόν ἔχουν ἀνεβάσει τήν ἀγωνία στά ὕψη, τόσο γιά τούς φιλάθλους τῆς μιᾶς ὁμάδας ὅσο καί γι' αὐτούς τῆς ἄλλης. Τά νεῦρα τῶν ἴδιων τῶν παιχτῶν, οὔτε συζήτηση, εἶναι σπασμένα. Κι ἐκεῖ πού ἡ ἀγωνία κορυφώνεται καί τό παιχνίδι μέσα σέ μεγάλη πιά ἔνταση ἐξελισσεται, ξαφνικά ὁ ἀγώνας σταματάει, οἱ ἰταλοί παίχτες κάτι φωνάζουν, ὁ διαιτητής κάπου τρέχει, κι ἐμεῖς πού παρακολουθοῦμε ἀπό τήν τηλεόραση δέν ἔχουμε πρὸς στιγμή καταλάβει ἀπολύτως τίποτε.

Βρισκόμαστε στό 110 λεπτό τοῦ δευτέρου ἡμιχρόνου τῆς παράτασης. Ὁ σκηνοθέτης τοῦ ἀγώνα παγώνει τήν εἰκόνα σέ μιά φάση: ἕνας γάλλος παίχτης χτυπᾷ, μέ τό κεφάλι, μέ ἀρκετή δύναμη ὥστε νά τόν ρίξει κάτω, ἕναν Ἰταλό στό στήθος. Ὅπως βλέπουμε τόν γάλλο παίχτη ἀπό πίσω γιά κάποια κλάσματα δευτερολέπτου δέν μπορούμε καί δέν θέλουμε νά πιστέψουμε ὅτι εἶναι τό νούμερο 10. Ὁ Ζινεντίν Ζιντάν. Σέ αὐτή τήν ἀπόλυτη παγωμάρα ὁ διαιτητής κάνει τή δουλειά του: δείχνει κόκκινη κάρτα στόν Ζιντάν καί βεβαίως καί δικαίως τόν ἀποβάλλει ἀπό τόν ἀγώνα. Ἡ Γαλλία μένει μέ δέκα παίχτες καί οἱ πάντες, μέσα στό γήπεδο καί μπροστά στίς τηλεοράσεις, μένουν ἄφωνοι. Εἶναι δυνατόν ὁ μέγας Ζιντάν νά προβεῖ σέ μιά τέτοια μικρή ἀλλά καί ἐντελῶς ἀψυχολόγητη πράξη;

Ἡ ἐνέργεια τοῦ Ζιντάν σχολιάστηκε παγκοσμίως καί ποικιλοτρόπως, σέ τέτοιο σημεῖο μάλιστα πού κάλυψε κι αὐτόν τόν θρίαμβο τῶν Ἰταλῶν. Δέν θά εἶχα λόγο νά σχολιάσω παραπάνω (ἐγώ πού εἶμαι καί σχετικά ἄσχετη περί τά ποδοσφαιρικά) τήν ἐνέργεια τοῦ Ζιντάν, ἂν σέ αὐτήν δέν ὑπῆρχε κάτι πού προσωπικά ἐκτίμησα πολύ. Σίγουρα ἡ κουτουλιά στό στήθος τοῦ ἀντιπάλου εἶναι μιά κακή, κάκιστη ἐνέργεια ἐνός, ἔστω καί τόσο μεγάλου, ποδοσφαιριστῆ. Γι' αὐτό ἄλλωστε ἐπισύρει —καί ἐπέσυρε— μιά τέτοια ποινή: κόκκινη κάρτα. Ὁ Ζιντάν, ἐκτός ἀπό τό ὅτι ἔκανε μιά βαριά ἀντιαθλητική πράξη, ἐγκατέλειψε στήν πιό κρίσιμη στιγμή τοῦ ἀγώνα τό πεδίο τῆς μάχης καί συγχρόνως κουρέλιασε τήν ψυχολογία τῆς ὁμάδας τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος εἶναι ἀρχηγός. Λογικά καί δεοντολογικά μιλώντας, ὁ Ζιντάν ἦταν ἀπαράδε-

κτος, καί μάλιστα στά τελευταῖα λεπτά τῆς μεγάλης καί μακρόχρονης καριέρας του. Ἐπομένως ὁ Ζιντάν εἶναι εἴτε ψυχοπαθής εἴτε ἀλήτης τῶν γηπέδων, ἀφοῦ ἀμαύρωσε μιά μεγάλη καριέρα στά τελευταῖα λεπτά τῆς ποδοσφαιρικῆς του ζωῆς.

Ἐπειδή, ὡστόσο, οὔτε ψυχίατροι εἴμαστε γιά νά ψυχαναλύσουμε τήν ἐνέργεια καί οὔτε, κυρίως, μᾶς ἔχει δώσει ὁ Ζιντάν τό δικαίωμα στή μακρόχρονη καριέρα του νά τόν ὑποψιαζόμαστε γιά ἀλήτικη καί ἀντιαθλητική συμπεριφορά, ἄς δοῦμε τή φάση ἀπό τήν ἀρχή. Βλέπουμε, λοιπόν, στίς ὀθόνες τά ἐξῆς: τόν Ἰταλό Ματεράτσι νά πιάνει τόν Ζιντάν ἀπό τή μέση. Τοῦ ψιθυρίζει κάτι, ὁ Ζιντάν φεύγει μέ κατεβασμένο τό κεφάλι καί κάνει τρία τέσσερα βήματα μπροστά, ἐνῶ ὁ Ἰταλός ἐξακολουθεῖ νά μουρμουρίζει. Ξαφνικά ὁ Ζιντάν γυρίζει καί μέ τό κεφάλι σέ στάση κριαριοῦ χτυπάει τόν Ματεράτσι στό στήθος καί τόν ρίχνει κάτω. Ἡ ὅλη φάση δείχνει ὅτι κάτι τοῦ εἶπε ὁ Ἰταλός, κάτι πού, ἐνῶ ὁ Ζιντάν πῆγε νά δώσει τόπο στήν ὀργή καί νά φύγει, τελικά δέν μπόρεσε καί γύρισε νά «καθαρίσει». Καί «καθάρισε» ... καθαρά. Αὐτό ἐκτίμησα προσωπικά στόν Ζιντάν: «καθάρισε» ... καθαρά. Ὁ Ματεράτσι τοῦ εἶπε κάτι χοντρό, ἴσως πάρα πολύ χοντρό, πού ὁ ἄλλος δέν μπόρεσε, δέν ἐπέτρεψε στόν ἑαυτό του νά τό ἀνεχθεῖ. Κι ἐνῶ μπορούσε ἀντα νά τοῦ τήν στήσει λίγα λεπτά μετά, σέ κάποια φάση τοῦ ἀγώνα, νά τοῦ κλαδέψει τό καλάμι καί νά καλυφθεῖ πίσω ἀπό ἕνα σκληρό μαρκάρισμα, νά φάει ἔστω μιά κίτρινη κάρτα, ὁ Ζιντάν προτίμησε νά καθαρίσει ἐκείνη τή στιγμή, ἐκτός φάσης. Κι αὐτό ξέροντας τί τόν περιμένει.

Ἐκτίθεται, λοιπόν, ὁ Ζιντάν εἰς τό μῆ περαιτέρω, ἐκθέτει τόν ἑαυτό του στήν τιμωρία καταρχάς, συγχρόνως στήν κατακραυγή ἢ τήν ἀπογοήτευση ὅλου τοῦ κόσμου. Καταδικάζει ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του, καί μάλιστα στόν τελευταῖο του ἀγώνα, ἀλλά θέτει καί τόν Ματεράτσι στήν κρίση ὅλου τοῦ κόσμου. Αὐτή ἡ κουτουλιά στό στήθος ἔπεται μιᾶς χοντρῆς, πολύ χοντρῆς βρισιᾶς. Ἐπεται μιᾶς χοντρά κατινίστικης συμπεριφορᾶς, ἔστω καί συνηθισμένης στά γήπεδα. Ὁ Ζιντάν, στά ἐλάχιστα δευτερόλεπτα πού μεσολάβησαν ἀνάμεσα στά βήματα πού ἔκανε γιά νά δώσει τόπο στήν ὀργή καί στά βήματα γιά τήν κουτουλιά, ἀποφάσισε νά «καθαρίσει» καί ὄχι νά τόν καθαρίσει, τόν Ματεράτσι. Γι' αὐτό δέν τόν χτύπησε οὔτε στά πόδια οὔτε στό κεφάλι οὔτε ὀπουδήποτε μπορούσε νά τοῦ ἀχρηστεύσει τά ὄπλα του γιά τόν ἀγώνα. Δέν τοῦ ἀνταπόδωσε τή βρισιά, δέν τόν περίμενε σέ φάση. Ὁ Ματεράτσι τοῦ τήν ἔφερε ἐκτός φάσης μέ κατινιά, ὁ Ζιντάν τοῦ ἔριξε στό στήθος ἐκτός φάσης γιά τήν κατινιά. Ὁ Ματεράτσι ἤξερε ὅτι ἡ βρισιά δέν ἐπισύρει κόκκινη κάρτα —γι' αὐτό τήν λέω κατινιά— ὁ Ζιντάν ἤξερε ὅτι ἡ κουτουλιά

ἔχει ὅπωςδήποτε κόκκινη κάρτα. Καί τό προτίμησε. Προτίμησε νά ἐκτεθεῖ ἀνεπανόρθωτα. Πῆρε τήν εὐθύνη. Ὁ ἄλλος δέν πῆρε καμιά εὐθύνη.

Εἰπώθησαν πολλά, ἀνάμεσα σέ αὐτά ὅτι τέτοιες ἐνέργειες ἀπό τόσο μεγάλους παίχτες δίνουν τό κακό παράδειγμα στά παιδιά καί ἄλλα παρόμοια. Ἄν ὁ διαιτητής τοῦ χαρίζοταν, δέν τοῦ ἔδειχνε κόκκινη κάρτα ἐπειδή εἶναι ὁ μέγας Ζιντάν, ἄν ὁ διαιτητής παραβίαζε καί δέν ἐφάρμοζε τούς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ χατιρικά γιά τόν Ζιντάν, σίγουρα ἡ ἐνέργεια θά ἔμενε ὡς τό μελανό σημάδι τοῦ τελικοῦ τοῦ μουντιάλ, ἀλλά καί τοῦ ποδοσφαίρου γενικότερα. Θά ἀποτελοῦσε ἕνα κακό, κάκιστο παράδειγμα. Δέν ἔγινε ὅμως ἔτσι, δέν θά μπορούσε νά γίνει ἄλλωστε ἔτσι, κυρίως σέ τελικό. Κι αὐτό ὁ Ζιντάν τό ἤξερε. Ὅταν ἕνας τόσο μέγας παίχτης ἀποφασίζει νά «καθαρίσει» μόνος του, ἀκάλυπτος ἀπό ὅλες τίς πλευρές καί ἐκτεθειμένος στά πάντα, προσωπικά τό ἐκτιμῶ ἀφάνταστα.

Ἄνάμεσα στόν πολιτισμό τῆς κατινίστικης ἀλλά «καθωσπρέπει» συμπεριφορᾶς πού δέν παραβιάζει ἀνοιχτά τούς κανόνες ἀλλά αὐθαιρετεῖ μέ βρισιές γιά τή μάνα, τήν ἀδελφή, τήν πατρίδα τοῦ ἄλλου, τόν πολιτισμό δηλαδή τοῦ «χλεχλέ» (σῶμα γεμάτο τατουάζ, βγαλμένο φρύδι, κόμμωση κομμωτηρίου, συμπεριφορά καί νοοτροπία τσάμπα τσαμπουκά), τόν πολιτισμό τοῦ δέν ἐκτιθέμεθα, δέν διακινδυνεύουμε ἀλλά «τήν κάνουμε» ἔτσι πού νά μὴν μᾶς πάρουν εἶδηση, ἀνάμεσα στόν πολιτισμό αὐτόν λοιπόν καί σ' αὐτόν τῆς ἀπαράδεκτης, ἀλλά ἀνοιχτῆς στήν τιμωρία καί κατακραυγή, ἐνέργειας, στόν πολιτισμό τῆς εὐθύνης, εἶμαι ἀσυζητητί μέ τόν δεύτερο. Ἄνάμεσα στόν πολιτισμό τοῦ καλυμμένου ἀπό ὅλες τίς πλευρές ψευτόμαγκα καί τοῦ ἄλλου, πού ρισκάρει τή ρετσινιά τοῦ ἀλήτη, εἶμαι μέ τόν δεύτερο.

Σέ τελική ἀνάλυση, πράγματι ἡ ἐνέργεια τοῦ Ζιντάν εἶναι ἀπαράδεκτη. Εἶμαι ὅμως μαζί του. Γιά ἕναν πολύ ἀπλό λόγο: γιατί εἶναι μέγας παίχτης πού ἔκανε καί μᾶς τούς ἄσχετους νά χαϊρόμαστε τό ποδόσφαιρο, γιατί εἶναι προσωπικότητα πού ἔμπαινε στά γήπεδα καί ξεχώριζε ἀμέσως, γιατί κουβαλάει ἕναν πολιτισμό πού προσωπικά μου ταιριάζει περισσότερο ἀπό αὐτόν πού κουβαλάει ὁ Ματεράτσι καί ὁ κάθε Ματεράτσι ἐντός ἢ ἐκτός γηπέδων.

Ὁ Ζιντάν μπορεῖ καί πρέπει νά ζητήσει συγνώμη ἀπό τούς συμπαίχτες του, μπορεῖ καί πρέπει νά ζητήσει συγνώμη ἀπό τούς Γάλλους. Δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ζητήσει συγνώμη ἀπό κανέναν Ματεράτσι. Τόν Ματεράτσι τόν πλήρωσε. Γι' αὐτό εἴμαστε μαζί του.

Σία Ἀναγνωστοπούλου

Τό κλειστόν ἄστυ

Ἡ πόλη, ὁ χῶρος, οἱ ἄνθρωποι μέσα στήν πόλη, τά σώματα καί οἱ ψυχές πού τήν κατοικοῦν, πού ζοῦν καί κινοῦνται μέσα της, εἶναι θέματα πού τελευταῖα γνωρίζουν μεγάλη ἐπιτυχία. Εἶναι ἴσως ἀπό τά πιό ἀγαπημένα μοτίβα στίς τέχνες, στίς ἐπιστῆμες (καί δὴ τίς κοινωνικές), στόν δημόσιο λόγο. Γκράν σουζέ. Ὅ,τι ἀκολουθεῖ εἶναι ἓνα σύντομο σχόλιο, μιά ὑποσημείωση σέ αὐτή τήν πολύβουη φιλολογία πού πραγματεύεται μέ τόσο πάθος τούς τόπους τῶν ἀνθρώπων, πού ἐπαναπροσδιορίζει τή σχέση μας μέ τόν χῶρο, διαμορφώνει συμπεριφορές καί συνειδήσεις, πλάθει καί ἀναπλάθει τήν ἀντίληψη πού ἔχουμε γιά τόν κόσμο μας.

Καθώς μάλιστα πλησιάζουν οἱ δημοτικές ἐκλογές, ἡ σχετική συζήτηση στά καθ' ἡμᾶς γίνεται ὄλο καί πιό ἐπίκαιρη, γενικεύεται, φουντώνει. Ἀποκαλύπτοντας ταυτόχρονα ὄχι μόνο τήν πολλαπλότητα τῶν προσεγγίσεων ἀλλά καί —πράγμα στό ὅποιο θά ἤθελα νά σταθῶ— τήν ποιότητα καί τίς προεκτάσεις μιᾶς ὀρισμένης ἀποψης γιά τήν πόλη, φαινομενικά «ἀθώας» καί καλοπροαίρετης ἀλλά στήν πραγματικότητα πολιτικά καί ἰδεολογικά προσδιορισμένης, μέ συγκεκριμένες στοχεύσεις, διόλου ἀνιδιοτελεῖς.

Διαλέγω σχεδόν τυχαῖα μιά δήλωση τοῦ ὑποψήφιου δημάρχου Ἀθηναίων Νικήτα Κακλαμάνη, ἀφόρητα κοινότοπη ἀλλά ἀκριβῶς γι' αὐτό ἀπολύτως ἐνδεικτική ἐνός εὐρύτερου κλίματος: «Σάν πολίτης αὐτῆς τῆς πόλης θέλω τήν Ἀθήνα μιά σύγχρονη, ἀνθρώπινη, πολυπολιτισμική, μητροπολιτική πρωτεύουσα» (Ἐλευθεροτυπία, 18 Δεκεμβρίου 2005). Λέξεις-κλειδιά μιᾶς συνταγῆς πού ἐγγυᾶται ὅτι θά ἐπαναμαγεύσει τήν πόλη. Καί πού τήν ἴδια στιγμή εἶναι ἐντελῶς ἐναρμονισμένη μέ τόν νέο περί ἄστεως κομφορμισμό πού διακινεῖται μαζικά ἀπό διαύλους ὅπως τά lifestyle ἐντυπα «τῆς πόλης» (Athens Voice, Lifo κ.λπ.). Πρόκειται γιά ἐκεῖνα τά περιοδικά μέ τίς ἐγχρωμες σελίδες πού διανέμονται δωρεάν σέ πλεῖστα σημεῖα τῆς πόλης καί ἡ πλειονότητα τῶν Ἀθηναίων τά διαβάσει λιγότερο ἢ περισσότερο φανατικά —τά διαβάσει πάντως. Καί βρίσκει σ' αὐτά ἐνημέρωση, πληροφορίες, ἀλλά καί μιά συγκεκριμένη ἀναπαράσταση τῆς Ἀθήνας: μιά πόλη πού ἐκσυγχρονίζεται, πού γίνεται σιγά σιγά «μοντέρνα», μιά πρώτην ἐπαρχιώτισσα πού ἀρχίζει νά μοιάζει μέ τίς μεγάλες μητροπόλεις τοῦ ἀνεπτυγμένου κόσμου, τή Νέα Ὑόρκη, τό Λονδίνο, τό Παρίσι· μιά πόλη πού ζεῖ σέ πυρετώδεις ρυθμούς, ἀναπτύσσει ὑψηλές ταχύτητες, ἀλλάζει, ἀποκτᾶ καινούρια «στέκια» πού «κάνουν τίς νύχτες ἐνδιαφέρουσες», μαγαζιά, ρεστοράν, ἔθνικ κουζίνες, ξενου-

Στή Χλόη, τή μεγάλη πόλη, τά ἄτομα πού περπατᾶνε στούς δρόμους δέ γνωρίζονται μεταξύ τους. Σέ κάθε τους συναπάντημα φαντάζονται χίλια πράγματα ὅ ἓνας γιά τόν ἄλλον, τίς συναντήσεις πού θά μπορούσαν νά πραγματοποιηθοῦν μεταξύ τους, τίς συζητήσεις, τίς ἐκπλήξεις, τά χάρδια, τίς δαγκωματιές. Κανένας ὅμως δέ χαιρετᾶ κανέναν, τά βλέμματα διασταυρώνονται γιά μιά στιγμή, ὕστερα δραπετεύουν, ψάχνουν ἄλλα βλέμματα, δέν σταματᾶνε ποθενά.

Ἴταλο Καλβίνο,
Οἱ ἀόρατες πόλεις

χτάδικα, ἓνα νεφέλωμα ἐπιλογῶν πού διαθέτει κάτι γιά τόν καθένα, γιά ὅλες τίς «φυλές»: μιά πόλη πού ἐκπαιδεύεται νά μιλά τήν ἀργκό τῆς μοδάτης ἀπόλαυσης, νά φελλίζει cool καί lounge, shopping mall καί multiplex, spa, sushi, hit κ.λπ. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τά περιοδικά αὐτά δεξιώνονται μέ θέρμη ὑποψήφιους δημάρχους σάν τόν Νικήτα Κακλαμάνη. Ἄλλωστε μέ παραπλήσιο, ἄν ὄχι παραπληρωματικό τρόπο τροφοδοτοῦν ἀμφοτέροι τό ὄραμα γιά μιά πόλη γυαλιστερή, φρενήρη, ἡδονική.

Ἡ λάμψη ὡστόσο ἔχει καί ἀντίτιμο. Ἐνα μικρό δεῖγμα ἔδωσε ὁ ἐν λόγῳ ὑποψήφιος δήμαρχος ὅταν στίς 4 Ἰουλίου συναντήθηκε μέ τόν πρόεδρο τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν. Καθώς συζητήθηκαν οἱ «ἀναγκαῖες παρεμβάσεις προκειμένου νά ἐνισχυθεῖ ἡ ἀγοραστική κίνηση στό κέντρο», ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐπιμελητηρίου ζήτησε λύσεις στά «τεράστια προβλήματα» πού δημιουργοῦνται στίς ἐπιχειρήσεις κάθε φορά πού γίνεται διαδήλωση στήν Ἀθήνα. Εὐγενῶς ὁ ὑποψήφιος δεσμεύθηκε νά ἡγηθεῖ ἐκστρατείας «γιά τήν ἐξάλειψη ἀνάλογων προβλημάτων» καί ζήτησε τή συνδρομή τοῦ Ἐπιμελητηρίου ὥστε ἀπό κοινοῦ νά εἰσηγηθοῦν στήν κυβέρνηση συγκεκριμένο σχέδιο γιά τόν τρόπο πραγματοποίησης τῶν συγκεντρώσεων καί διαδηλώσεων στό κέντρο τῆς Ἀθήνας, χωρίς βέβαια «νά θίγονται τά δημοκρατικά δικαιώματα», πρὸς θεοῦ [ἀπό τίς ἐφημερίδες].

Ὅριστε οἱ δύο ὄψεις τοῦ νομίσματος, ἡ στιλπνή πρόσοψη καί ἡ πίσω αὐλή. Ἡ «ἀγοραστική κίνηση» ὑπεράνω ὄλων —καί ὅ,τι ἐνοχλητικό θά μπορούσε νά τή διαταράξει πρέπει νά τιθασευθεῖ ἢ νά ἀποκλειστεῖ (θά ἦταν ἴσως περιττό νά σημειώσω ὅτι καί τά προαναφερθέντα περιοδικά κάπως ἔτσι ὑποδέχθηκαν τίς πρόσφατες διαδηλώσεις στό κέντρο τῆς Ἀθήνας, ὡς συμβάν ὀχληρό καί βεβαίως καθόλου chic).

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ πόλη δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἓνας χῶρος ὅπου ἀναπτύσσονται οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, οἱ κοινωνικές σχέσεις —σχέσεις συγγένειας, συναλλαγῆς, ἐξουσίας, ἐκπροσώπησης. Ἐτσι ἦταν πάντα. Ἀπλῶς τώρα μιά ὀρισμένη ἀντίληψη γιά τήν πόλη, ἀντίληψη πολιτική, ἐπιλέγει νά δώσει προτεραιότητα σέ ἓνα εἶδος σχέσεων: σέ αὐτές πού διαμεσολαβοῦνται ἀπό τό χρῆμα, πού ἐκτυλίσσονται στό αὐτιστικό ἔδαφος τῆς ἐξατομικευμένης, ἡδονιστικῆς κατανάλωσης. Ἐπιχειρώντας ταυτόχρονα νά ἐκτοπίσει στό περιθώριο τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος τό πολιτικό, δηλαδή τή σχέση ἀνάμεσα σέ πολίτες (καί ὄχι πελάτες).

Καί λέγοντας πολιτική σχέση δέν ἐννοῶ μόνο τίς διαδηλώσεις. Ἐννοῶ τό κοινό τῶν ἀνθρώπων, τό δημόσιο, πού κι αὐτό χρειάζεται χῶρο γιά νά ὑπάρξει, γιά νά συναντηθοῦν οἱ ἄνθρωποι, νά συζητήσουν, νά ἀγγίξουν καί νά δαγκώσουν —νά δοῦν ὅτι ὑπάρχουν πράγματα πέρα ἀπό τήν ἀτομική τους βιογραφία. Αὐτό τό κοινό εἶναι πού νοθεύεται μέ ἰλουστρασιόν μεθόδους, ἐνῶ οἱ ὑποψήφιοι δήμαρχοί μας κατά κανόνα δέ βγάζουν μιλιὰ (ὅπως σιώπησε ὁ Ν. Κακλαμάνης γιά τήν ιδιωτικοποίηση τοῦ Ζαπ-

πείου —τυχαῖο τό παράδειγμα). Τόν κοινό χῶρο στερούμαστε λίγο λίγο, ἂν καί ὄχι ἀνεπαισθήτως, καί μαζί τήν ἐγγύτητα, τήν ἀνταλλαγή καί ἄλλα σπουδαῖα πράγματα. Ἡ ὑπεράσπιση καί ἡ διεκδίκηση ὅλων αὐτῶν ὄχι μόνο ἐπέιγει ἀλλά θά ἔδινε, νομίζω, καί ἕνα οὐσιαστικό περιεχόμενο στήν ἔννοια τῆς αὐτοδιοίκησης.

Πρός ἀποφυγή παρεξηγήσεων, σπεύδω νά προσθέσω ὅτι καθόλου δέν ἀντιπαθῶ τά «τραπεζάκια ἔξω», κάθε ἄλλο μάλιστα, ἄλλωστε καί αὐτά τόποι συνάντησης εἶναι. Ἄρκει νά μήν κατακλύζουν τά πεζοδρόμια, τίς πλατεῖες καί τά πάρκα. Καί μέ τόν πρόσθετο ὄρο νά χαμηλώνουν τή μουσική, γιά νά μπορούμε νά μιλάμε κιά-λάς.

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

Περί τῶν εὐμετάβλητων «ἐθνικῶν» προσδιορισμῶν...

Στό ταραγμένο ἔτος 1945, λίγο μετά τή Βάρκιζα, ἀνάμεσα σέ ποικίλες ἀναφορές γιά ἐκταφέντα πτώματα, «θύματα τῶν ἑαμοκομμουνιστῶν», καί γιά ἐθνικές διεκδικήσεις πού ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νά περιλαμβάνουν καί «μίαν ἀποικίαν», ἡ ἀθηναϊκή ἐφημερίδα Ἐμπρός δημοσίευσε τήν ἀκόλουθη εἴδηση:

Ἐμπρός, 24 Ἀπριλίου 1945

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΑΝΑΧΩΡΟΥΝ ΕΣΠΕΥΣΜΕΝΩΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Ἐπῆρχαν χθές τηλεγραφικαί πληροφορίες ἐκ Θεσσαλονίκης, καθ' ἃς ἀπό τινος χρόνου ἤρχισεν ἀθρόα μετανάστευσις ἐκ Δυτικῆς Θράκης τῶν αὐτόθι ἐγκατεστημένων Τούρκων. Αἱ πληροφορίες προσέθετον ὅτι οἱ Τούρκοι ἐκποιοῦντες τάς περιουσίας των ἀναχωροῦν ἐσπευσμένως διά Τουρκίαν. Εἰς τά ἑλληνοτουρκικά σύνορα τοῦς παρέχεται πᾶσα δυνατή εὐκολία ἐκ μέρους τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν. Προσετίθετο ὅτι οἱ λόγοι τῆς ἀθρόας αὐτῆς μεταναστεύσεως παραμένουν ἄγνωστοι μέχρι τῆς στιγμῆς.

Οἱ «αὐτόθι ἐγκατεστημένοι Τούρκοι» δέν ἦταν παρά οἱ ὑπό τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης περιγραφέντες ὡς Μουσουλμάνοι ἢ, ἀλλιῶς πῶς, ἀπροσδιόριστοι Ὀθωμανοί, τῶν ὁποίων συνήθως ἡ προσφώνηση μέ τό «ἐθνικό» ὄνομα —Τούρκοι— ἰσοδυναμεῖ στά καθ'

ἡμᾶς μέ προδοσία τῶν ἡμέτερων ἐθνικῶν δικαίων καί ἀξιῶν. Πῶς λοιπόν μία καθόλα δεξιά καί ἐθνικόφρων ἐφημερίδα τούς καθόρισε ὡς Τούρκους καί ἐπιπλέον ἔκρινε σκόπιμο νά προσδιορίσει ὅτι ὡς τέτοιους τούς ὑποδέχονται οἱ πέραν τοῦ Ἑβρου ὁμοεθνεῖς τους; Γιά ὑπολογισμό ἐπρόκειτο ἢ γιά ἐθνικό ἀτόπημα;

Ἡ ἐκτροπή σχετιζόταν μᾶλλον μέ τή συγκυρία. Οἱ πληροφορίες ἤθελαν τούς μουσουλμάνους —Τούρκους— νά ἀναχωροῦν ἀπό τή Δυτική Θράκη, γεγονός ἄξιο νά ἐνθουσιάσει ὁποιοδήποτε ἐθνικόφρονα ἐκείνης ἢ ὅποιας ἄλλης ἐποχῆς. Στά πλαίσια τῆς ἐνίσχυσης αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ἢ καλή ἐφημερίδα ἔκρινε σκόπιμο νά ἐνισχύσει «ἰδεολογικά» τή διακρινόμενη τάση καί νά διακηρύξει τήν ἐπάνοδο τῶν πραγμάτων στή φυσική τους τάξη: οἱ Τοῦρκοι πᾶνε στήν Τουρκία... Μία τάξη τόσο φυσική πού οἱ ὁμοεθνεῖς τους τούς ὑποδέχονται μέ εὐχαρίστηση ἀφήνοντας κατά μέρος καχυποψίες καί γκρίνιες!

Στήν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους οἱ μειονοτικοί ἀποκτοῦν συνήθως «ἐθνική» ὀνομασία καί ἀνάλογο προσδιορισμό στίς ἐποχές ὅπου διαφαίνεται ἢ ὑλοποιεῖται ἢ «ἀποβολή» τους ἀπό τά ἐθνικά ἐδάφη, ὅταν ἐκδιώκονται ἢ φεύγουν δηλαδή... Στίς ὑπολοιπες, τίς «συνήθειες» καταστάσεις ἢ τυχόν ἀναφορά στά ἐθνικά χαρακτηριστικά τους συνιστᾶ ἀπλῶς ἔγκλημα! Ὁ ἐλληνικός ἐθνικισμός —καί ὄχι μόνο ὁ ἐλληνικός— μπορεῖ νά μὴν ἐπιδεικνύει λογικό εἰρμό στίς θεωρήσεις του, ὀφείλουμε ὅμως νά τοῦ ἀναγνωρίσουμε ὅτι διαθέτει τήν προσαρμοστικότητα τοῦ τύπου «ὁ σκοπός ἀγιάζει τά μέσα».

Ὅσο γιά τούς «ἄγνωστους» λόγους τῆς «ἀθρόας αὐτῆς μεταναστεύσεως», μποροῦμε, συνδυάζοντας ἄλλες πληροφορίες γιά τήν τότε συγκυρία, νά ἔχουμε ὀρισμένες ὑποψίες. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1945 στή θέση τῆς ἐξουσίας τῆς Ἀντίστασης, τοῦ ΕΑΜ, ἐγκαθίσταντο τά πιό ἀκραῖα ἐθνικιστικά καί ἀντικομμουνιστικά στοιχεῖα τά ὅποια θεωροῦσαν βασικό καθήκον τήν ἐκκαθάριση τῆς χώρας ἀπό κάθε «ἀντεθνικό» στοιχεῖο — μέ τήν πιό εὐρεία καί εὐμετάβλητη σημασία τοῦ ὄρου. Οἱ μειονότητες ἀνῆκαν σέ αὐτήν τήν κατηγορία τῶν «ἐκκαθαριστέων» πολιτῶν, ἰδιαίτερα ὅσες ἀπό αὐτές βρισκόνταν σέ «εὐαίσθητες» παραμεθόριες περιοχές. Τό ἔργο τῶν ἐθνικιστικῶν ὁμάδων συνέδραμε —καί ἐπισημοποίησε— ἡ Ἐθνοφυλακή ἢ ὁποία, ἐκκινώντας ἀπό τήν Ἀθήνα, καταλάμβανε τό πάλαι ποτέ «κράτος τοῦ ΕΑΜ» μέ τόν ἴδιο ζῆλο πού ἐπέδειξαν κάποτε οἱ στρατιῶτες τοῦ Χριστοῦ-βασιλιᾶ ὅταν ἔδιωχναν μουσουλμάνους καί Ἑβραίους ἀπό τήν Ἰσπανία. Ζῆλος πού πολλαπλασιαζόταν στή μεταφορά του πλῆσιον τῶν συνόρων... Γιά αὐτούς μᾶλλον τούς λόγους ἀκόμα καί οἱ πιό ψύχραιμοι «μειονοτικοί» ἐξέταζαν —ὅταν μποροῦσαν— τή λύση τῆς φυγῆς ὡς τρόπο ἐπιβίωσης. Σέ τελευταία ἀνάλυση οἱ τότε πολυδιαφημιζόμενες «ἐθνικαῖ διεκδικήσεις» τῆς Ἀθήνας πρόβλεπαν τή στρατιωτική κατοχή καί ἀργότερα ἴσως τήν προσάρτηση ὁλόκληρης τῆς νότιας Βουλγαρίας (ἀπό ἕναν ἐλληνικό στρατό πού θά ὀπλιζόταν ἀπό τά

«ὄπλα τῶν Γερμανῶν τῆς Κρήτης»), δηλαδή τῆς περιοχῆς ὅπου περίσσευε τό μουσουλμανικό στοιχείο στή γείτονα χώρα. Ὑπῆρχαν λοιπόν βάσιμοι λόγοι νά υποθέσει κανεῖς ὅτι θά ἄνοιγαν ἐπώδυνα κεφάλαια στήν εὐρύτερη περιοχή, εἰδικά στίς σχέσεις Ἑλλήνων καί μουσουλμάνων.

Τόσοι πολλοί λόγοι καί νά εἶναι «ἄγνωστοι» στόν ἔρημο ἐθνικό συντάκτη τοῦ Ἐμπρός!

Γιώργος Μαργαρίτης

Περί τῶν 12 μιλίων

Στίς οἰκονομικές σελίδες τῆς Καθημερινῆς τῆς Κυριακῆς, στίς 11 Ἰουνίου 2006, ὁ ἀρθρογράφος κ. Σταμπόλης σέ ἄρθρο μέ τίτλο «Ὁ ἀναξιοποίητος πετρελαϊκός πλοῦτος τοῦ Αἰγαίου», παρέθετε τόν ἀκόλουθο πίνακα.

Συγκριτικός πίνακας μεταξύ χωρική θάλασσα 6 καί 12 ναυτικῶν μιλίων			
Μέ χωρική θάλασσα	Ἑλληνική	Τουρκική	Ἐναπομένουσα
6 ναυτ. Μιλίων ποσοστό	77.500 τ.χ.* 41,7%	15.400 τ.χ. 8,3%	92.600 τ.χ. 50%
12 ναυτ. Μιλίων ποσοστό	130.500 τ.χ. 70,35%	17.200 τ.χ. 9,2%	37.800 τ.χ. 20,38%

* Ὄπου τ.χ. τετραγωνικά χιλιόμετρα

Στόν πίνακα αὐτό ὅπου προφανῶς τά νησιά τοῦ Αἰγαίου (μέχρι ποιό μέγεθος καί μέ βάση ποιό γενικό κριτήριο) διατηροῦν τό δικαίωμά τους νά ἔχουν ἰσότιμη μέ τίς ἠπειρωτικές ἀκτές αἰγιαλίτιδα ζώνη καί ἐθνικά χωρικά ὕδατα, ἀποτυπώνεται μέ τόν πλέον σαφή τρόπο τό διακύβευμα στήν ἐπέκταση τῶν ἐλληνικῶν χωρικῶν ὑδάτων ἀπό τά ἔξι στά δώδεκα μίλια. Μέ αὐτή τήν κίνηση ἡ Ἑλλάδα θά πρόσθετε 53.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα στήν ἐθνική της ἐπικράτεια καί θά ἔφθανε νά κυριαρχεῖ στά 70% τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἀντίθετα ἡ Τουρκία, ἐξαιτίας τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῶν νησιῶν, δέν θά μπορούσε νά προσθέσει μέ μία τέτοια κίνηση παρά μόνο 1.800 τετραγωνικά χιλιόμετρα στήν ἐπιφάνειά της καί θά κυριαρχοῦσε σέ λιγότερο ἀπό 10% τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας τοῦ Αἰγαίου.

Ἐξυπακούεται ὅτι μετά τήν ἐπέκταση τῶν ἐλληνικῶν χωρικῶν ὑδάτων στά δώδεκα

μίλια, ἢ προσφυγή στό Διεθνές Δικαστήριο τῆς Χάγης δέν θά ἔχει πλέον νόημα καθώς τό ὑπολοιπόμενο γιά διακανονισμό τμήμα τοῦ Αἰγαίου θά ἔχει περιοριστεῖ στό 20% τῆς ἐπιφάνειάς του (ἀπό τό 50% πού εἶναι σήμερα μέ τό ὑπάρχον καθεστώς) καί θά ἀφορᾷ τίς πλέον ἀδιάφορες περιοχές του (μεγάλα βάθη).

Ἄξιζει νά συνυπολογίσουμε καί κάτι ἄλλο. Αὐτή τή στιγμή πρός τίς ἀκτές καί τή θάλασσα τοῦ Αἰγαίου προσανατολίζονται τά συμφέροντα (οἰκονομικά πρωτίστως ἀλλά ὄχι μόνο) ἔντεκα ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων (συνυπολογιζομένων καί ὅσων κατοικοῦν στήν Ἡπειρο, στά Ἴόνια ἢ στήν Πάτρα...) ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τά συμφέροντα τριάντα ὡς σαράντα ἑκατομμυρίων Τούρκων (ἐδῶ κάνουμε τήν ἀναγκαία ἀφαίρεση τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολίας). Ἡ ἀνάπτυξη δέ τῆς τουρκικῆς οἰκονομίας καί κοινωνίας —πού ἐπικεντρώνεται κυρίως στίς δυτικές ἀκτές της καί τά Στενά— καθιστᾷ ὀλοένα καί πιό κρίσιμη τή σημασία τῶν θαλάσσιων δρόμων τοῦ Αἰγαίου γιά τοὺς γείτονες.

Ἄν ἀφήσουμε στήν ἄκρη τά δικονομικά καί διπλωματικά «ἐθνικά» ἐπιχειρήματα, καθώς καί τίς καταγγελίες περί casus belli κ.λπ., καί προστρέξουμε στή κοινή λογική, εἶναι μᾶλλον προφανῆ τά προβλήματα πού δημιουργεῖ ἡ ἐπέκταση τῶν ἑλληνικῶν χωρικῶν ὑδάτων στά δώδεκα ναυτικά μίλια (22 περίπου χιλιόμετρα γιά νά ξέ-
ρουμε γιά τί μιλάμε). Ἄτυχῶς, ἐκτός ἀπό τά συμφέροντα τοῦ δικοῦ μας ἔθνους, συμβαίνει νά ἔχουν δικαιώματα καί τά ἄλλα ἔθνη — ἀκόμα πιό δυστυχῶς καί τά γειτονικά. Ἡ δέ ἐπίμονη ἀντιμετώπιση τῆς Τουρκίας ὡς κράτους β' διαλογῆς καί «ὑπό προθεσμία» μέ ἐπικείμενη τή διάλυσή της ἀπό τά ἀποσχιστικά κινήματα τῶν Κούρδων, τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων (!) καί τῶν κρυπτοχριστιανῶν (!!!), δημιουργεῖ μία φαντασιακή καί ὀπωσδήποτε παραπλανητική εἰκόνα γιά τή γείτονα χώρα, εἰκόνα πού τροφοδοτεῖ ἐπικίνδυνα καί τήν ἑλληνική πολιτική. Ὑπάρχουν —σέ ὅλα τά κόμματα, συμπεριλαμβανομένων καί ἐκείνων τῆς ἀριστερᾶς— πολιτικοί πού θεωροῦν ὅτι ἡ μονομερῆς ἐπέκταση τῶν ἑλληνικῶν χωρικῶν ὑδάτων στά δώδεκα μίλια (τώρα πού ἡ Τουρκία εἶναι δέσμια τῶν ἐνταξιακῶν διαπραγματεύσεων καί δέν μπορεῖ (;) νά ἀντιδράσει δυναμικά) θά συνεισφέρει στή γιγάντωση τῶν προβλημάτων τῆς Τουρκίας, ἐπιταχύνοντας τίς ἐκεῖ σοβοῦσες κρίσεις καί ξαναγυρίζοντας τό ἡμερολόγιο τῆς ἱστορίας στά 1918-1919, τότε πού μοιραζόταν ἐλεύθερα καί ἀπλόχερα σέ κάθε ἐνδιαφερόμενο ἢ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Τόσο ἀπλά ὡς διά μαγείας.

Γιώργος Μαργαρίτης

Οἱ γνωστοί ἄγνωστοι

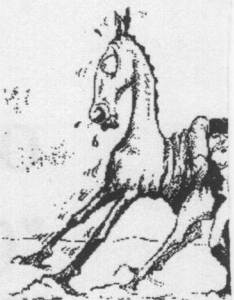
Ὅπως κάθε χρόνο, ἔτσι καί φέτος, πολὺς λόγος ἔγινε γιά τοὺς ἀναρχικούς, ἢ κατὰ τήν τρέχουσα ὀρολογία «μπαχαλάκηδες». Χαρακτηρισμός μᾶλλον προσβλητι-

κός, πού χρησιμοποιεῖται ἀπό ὅλους τούς πάσης φύσεως ἀριστερούς ἐν Ἑλλάδι —ἀλλά πού, ὅπως φαίνεται, δέν προκαλεῖ ἐφίδρωση στό αὐτί τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἔτσι κι ἄλλιῶς, ὁ ἀναρχικός καί ἀριστερός χῶρος δέν συνομιλοῦν. Μπορεῖ νά εἴμαστε συμπότες, συν-λουόμενοι, ἀρνητές στράτευσης, μάρτυρες ὑπεράσπισης στά δικαστήρια, ἀλλά τίς πολιτικές μας ἀτζέντες δέν τίς ἀνοίγουμε, δέν ἀνταλλάσσουμε γνώμη γιά αὐτές, δέν παίρνουμε, δέν δίνουμε.

Κατά κανόνα· γιατί ὑπάρχουν καί ἐξαιρετικές περιστάσεις πού γκρεμίζονται κάτι φοῦρνοι, γιά νά τούς ξαναχτίσουμε γρήγορα μέ πέτρες καί νά πιάσει ὁ καθένας τή δουλειά του. Μία τέτοια περίσταση εἶχε ἔρθει λίγο πρὶν καί μετὰ τή διεθνή διαδήλωση στή Θεσσαλονίκη. Ὅχι τυχαῖα: εἶχε προηγηθεῖ τό πρῶτο μάθημα «εὐρωπαϊκῶν προδιαγραφῶν» τῆς Πράγας, ὅπου εἶχαν συγκροτηθεῖ συνειδητά, καί ἐν γνώσει ὅλων τῶν πλευρῶν, τρία διακριτά μπλόκ βάσει τῆς λογικῆς «καί μαζί καί χώρια», δηλαδή κατεβαίνουμε ὅλοι μαζί, ἀλλά ἐπειδή ἐπιλέγουμε διαφορετικές μεθόδους σύγκρουσης, κάνομε τέτοια γεωγραφική κατανομή πού νά μποροῦν ὅλοι μὲν νά ἐκφραστοῦν, ὄχι ὅμως εἰς βάρος καί μέ τίς πλάτες τῶν ἄλλων. Καί βέβαια ἀναλαμβάνουν ὅλοι τίς εὐθύνες τους γιά αὐτά πού ἔκαναν ἢ πού δέν ἔκαναν. Ἡ πολυσυλλεκτικότητα τοῦ ἀντιπαγκοσμιοποιητικοῦ κινήματος καί ἐπέτρεπε καί ἐπέβαλλε τέτοιου εἴδους λύσεις. Ἐκ τῶν ὑστέρων, θά πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι λειτούργησαν θετικά σέ πολλαπλά ἐπίπεδα: δέν ἦταν μόνο ὅτι, ἐπιτέλους, μποροῦσε κάθε μερίδα τῆς Ἀριστερᾶς νά ἀναμετρηθεῖ μέ τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν τακτικῶν της, ἦταν ὅτι ἄρχισε νά ἀναγνωρίζει τήν ἀξία καί ἄλλων πρακτικῶν (ἀλλά καί νά ἀποκτᾶ νέες ἰδεοληψίες: ὅροι ὅπως «συγκρουσιακός» καί «ριζοσπαστικός» ἔκτοτε συνοδεύουν ἀπαραιτήτως ποικίλες κοινότυπες καί μὴ δράσεις).

Ἐπί τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, λοιπόν, ὑπῆρχαν στοιχειώδεις διάυλοι ἐπικοινωνίας ἀριστερῶν καί ἀναρχικῶν: «πού θά πᾶτε ἐσεῖς, νά μὴν ἔρθουμε ἐμεῖς», «προχωρᾶμε ἐμεῖς πρῶτοι, ἀκολουθεῖται ἐσεῖς μετὰ» καί ἄλλες παρόμοιες ἀβρότητες, τίς ὅποιες δέν πρέπει νά προσπερνᾶμε ψηλομύτικα. Ἦταν ἀπό τίς σπάνιες φορές πού οἱ ἀναρχικοὶ ἔδειχναν νά ἀναγνωρίζουν συμμάχους στόν ἀγῶνα τους καί ὄχι μόνο πράκτορες τοῦ συστήματος. Εἶχε συγκροτηθεῖ μάλιστα τό περίφημο «Black Block», πού σέ ἀρκετές εὐρωπαϊκές χῶρες εἶχε πάρει τόν χαρακτήρα διακριτῆς, συγκροτημένης καί πολιτικοποιημένης συνιστώσας. Στήν Ἑλλάδα, βέβαια, δέν εἶχε μεγάλη τύχη, καθὼς ἦταν λίγοι αὐτοὶ πού τό πῆραν στά σοβαρά. Δέν ὑπῆρχαν ἄλλωστε καί ἱστορικά παραδείγματα σοβαροῦ ἀναρχοσυνδικαλισμοῦ στή χώρα μας ἢ ἀναρχικοῦ κινήματος, ὅπως στήν Ἰσπανία γιά παράδειγμα. Ἔτσι, εἶδαμε μόνο μία ἢ δύο φορές νά κατεβαίνουν οἱ ἀναρχικοὶ en block καί χωρίς κουκουλές. (Ξέρω πολλούς ἀριστερούς πού σίγουρα ζήλησαν τήν ὄνειρεμένη περιφρούρηση μέ καδρόνια πού ἐφάρμοσαν οἱ ἀναρχικοὶ — κουνούπι δέν πέρναγε, οὔτε λόγος γιά διαδηλωτῆ πού δέν εἶχε «μαυροφορεμένο» μπατζανάκη).

Κάπου ἐδῶ τελειώνουν οἱ διακοπές, τὰ κεφάλια μέσα. Ἄρχισε νά βρέχει καί πάλι πέτρες (πού ἀντί γιά μπάτσους πετύχαιναν διαδηλωτές, βλέπε Σούδα) καί γενικῶς ξαναπήραμε παλιά γνώριμα μονοπάτια. Οἱ ἀριστεροὶ ἄρχισαν νά ἀπειλοῦν καί πάλι ὅτι θά δείρουν τούς μπάχαλους (γιά ἑκατομμυριοστή φορά) ὄχι ὅτι σταμάτησαν ποτέ, ἀλλά στήν πρότερη κατάσταση ὑπῆρχε σοβαρός ἀντίλογος: ἡ ἐπιθετικότητα δέν θά βοηθοῦσε καθόλου ὅσους «ἀπό τά μέσα» προσπαθοῦσαν νά ἐμφυσήσουν τήν ἰδέα τῆς δημιουργικῆς διαλεκτικῆς στόν ἀναρχικό χῶρο. Τελospάντων, ἐγώ προσωπικά εἶχα ἐλπίδες ὅτι σέ κάποιο βαθμό θά πετύχαιναν νά ἀλλάξουν ὀρισμένα πράγματα. Γράψτε λάθος.

Τό τελευταῖο διάστημα, ὡστόσο, αἴσθησή μου εἶναι ὅτι ἡ κατάσταση ἔχει ἐκτροχιαστεῖ. Ἡ μήπως, στήν πραγματικότητα, συντελεῖται σταδιακά μιά διαδικασία ἀλλαγῆς στή φυσιογνωμία τοῦ ἀναρχικοῦ χῶρου; Ποιός δέν ξέρει πλέον ὅτι στή χώρα μας ἀναρχικοὶ καί χούλιγκαν εἶναι σέ μεγάλο βαθμό τό ἴδιο καί τό αὐτό. Τό ἀδιάκριτο σπάσιμο τραπεζῶν, παπουτσάδικων καί βιβλιοπωλείων, τό πλιάτσικο, «τό πέσιμο» σέ στέκια φίλα προσκείμενα (ὅπως εἶναι τό Δίκτυο Προσφύγων καί Μεταναστών), ἡ βία στά γήπεδα εἶναι φαινόμενα πού συνιστοῦν πλέον ὅλο καί συχνότερα τό πλαίσιο δράσης τῶν ἐπονομαζόμενων ἀναρχικῶν. Ἐχω πολλά χρόνια νά δῶ ἀναρχικούς νά τά βάζουν μέ ἀσφαλίτες. (Γιατί ἄλλωστε; Καί αὐτοὶ πέτρες καί μολότωφ πετᾶνε). Καί κράτησα μιά ξεχωριστή σημείωση ὅταν ἄκουσα κάποια στιγμή ὅτι συνέλαβαν μαθητές πού, μετά βίας, ἦταν δεύτερη γενιά μεταναστών.

Μέ δύο λόγια, συνολικά ἡ εἰκόνα πού βγαίνει πρὸς τά ἔξω εἶναι ὅτι συγκροτεῖται ἓνα συνονθύλευμα ἀπό νέους πού τά βάζει, ἀνταντακλαστικά σχεδόν, μέ τούς πάντες, μέ τόν τρόπο πού παντοῦ στόν κόσμο ἐκφράζουν τήν ἀπόγνωσή τους ὅσοι εἶναι στό περιθώριο. Ἄναρωτιέμαι ἂν συνεχίζεται ἡ παράδοση πού ἤθελε πολλά ἀναρχόπουλα νά προέρχονται ἀπό μεσοαστικές (καί βάλε) οἰκογένειες καί νά ἔχουν τό προφίλ διανοούμενου νέου πού ἔχει ἰδεολογικοποιήσει τίς ἐπιθέσεις μέ μολότωφ. Ἡ μήπως ὀλοένα τή θέση τους παίρνουν νέοι ἀπό χαμηλά κοινωνικά στρώματα, μέ κάρτα ἐλεύθερης εἰσόδου στήν ἀνεργία καί τό περιθώριο, καί πού ἡ συγκυρία τό ἔφερε καί βρέθηκαν σέ ἀναρχική ομάδα, ἀλλά θά μπορούσαν κάλλιστα νά μεταπηδήσουν στή Θύρα 13; Ἄναρωτιέμαι, ἐπίσης, ἂν ἦταν πάντα ἔτσι, καί ἀπλά δέν τό εἶχαμε συνειδητοποιήσει. Ἐμένα ἀπάντηση δέν μοῦ βρίσκεται εὐκαιρη. Καί ἀπ' ὅ,τι βλέπω δέν ὑπάρχουν καί πολλοὶ πού νά ἐνδιαφέρονται νά διερευνήσουν σέ βάθος τό ζήτημα. Μπορεῖ καί νά ἔχουν δίκιο: μπορεῖ οἱ λεγόμενοι ἀναρχικοὶ νά εἶναι ἀπλῶς καλοζωισμένοι ἀνεγκέφαλοι μέ μπακουινικές ἀνησυχίες πού βλέπουν τήν κοινωνία ὡς προέκταση τῆς μαμάς τους πού τούς τή σπάει. Κάποτε τό πιστεύα, σήμερα λιγότερο.

Δέν διάγουμε τή ρομαντική ἐποχή τῶν μεγάλων οὐτοπιῶν. Ἄν στίς μέρες μας οἱ

ἀριστερές θεωρίες ἀφοροῦν λίγους, ἡ θεωρητικὴ ἀναρχία δὲν ἀφορᾷ κανένα, ἢ σχεδὸν κανένα. Κανείς δὲν τσακώνεται δημοσίως γιὰ τὴ σωστὴ ἐρμηνεία τῶν ἀναρχικῶν γραφῶν. Καί κανείς δὲν ἀναγνωρίζει τὴ συμβολὴ τῆς ἀναρχικῆς παράδοσης στὴν υιοθέτηση πιὸ ἀμεσοδημοκρατικῶν μεθόδων στοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ἀριστερῶν ὀργανώσεων. Ξεχάσαμε, ἐπίσης, ὅτι τὰ πιὸ ὠραῖα, σουρεαλιστικά καὶ ἀντισυμβατικά συνθήματα γράφτηκαν στοὺς τοίχους ἀπὸ ἀναρχικούς. (Ἀπὸ τὰ καλύτερα πού ἐντόπισα τελευταῖα στὰ Ἐξάρχεια: «Βερέμης σημαίνει κακεντρεχῆς» καὶ «Ὅ,τι ἔχουμε πεῖ ὡς τώρα ἰσχύει», καὶ ἀπὸ κάτω ἡ ὑπογραφή «Α» τῶν ἀναρχικῶν.)

Ἄλλὰ εἶναι οἱ ἴδιοι πού δὲν ἀφήνουν κανένα περιθώριο προσέγγισης, εἶναι οἱ ἴδιοι πού ἐπέλεξαν νὰ μετατραποῦν σέ σχέτα (ἢ καλύτερα, σέ πολλές σχέτες). Ἀκόμα καὶ στὰ νέα στέκια πού ἀνοίγουν τελευταίως πολιτικοποιημένες ἀναρχικὲς ὁμάδες στὰ Ἐξάρχεια, δὲν πηγαίνουν ἀριστεροί, παρόλο πού ἐνίοτε φαίνεται νὰ διοργανώνονται ἐκεῖ ἐνδιαφέροντα πράγματα. Καὶ αὐτό γιατί ἡ συντροφικότητα δὲν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει γενικῶς καὶ ἀορίστως, ἔτσι γιατί ὅλοι δηλώνουμε ἀντικαπιταλιστές. Ἀρχὴ τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς ἦταν νὰ μὴν κλείνει τίς ἀλυσίδες στίς πορεῖες, ἂν αὐτό σήμαινε ὅτι ἄφηνε τοὺς ἀναρχικούς στοῦ ἔλεος τῶν μπάτσων, πολλῶ μᾶλλον στοὺς ἀνθρωποφάγους Ἐκαμίτες. Τό θέαμα τό ζήσαμε παλιότερα, ὅταν ἡ ΚΝΕ σφράγισε τό μπλόκ της, καὶ ἀκολούθησε ἓνα ἀναρχο-μάζωμα ἄνευ προηγούμενου. Ἄσχημο θέαμα, μέ ἄσχημα παρεπόμενα στή ζωὴ ἀρκετῶν νέων. Στὴν οὐσία, ὅμως, οἱ ὄροι ἔχουν ἀντιστραφεῖ: σήμερα ἂν κάποιος «δίνουν» στοὺς μπάτσους διαδηλωτές χωρὶς δευτέρη σκέψη, αὐτοὶ εἶναι οἱ μπαχαλάκηδες πού παρεισφρέουν στίς πορεῖες, πετοῦν μολότωφ, καὶ δίνουν τό πρόσχημα στήν ἀστυνομία νὰ πνίξει στὰ δακρυγόνα τοὺς πάντες καὶ νὰ συλλάβει ὅποιον βρεῖ μπροστά της. Καὶ ἀφοῦ καμία ἀναρχικὴ ὁμάδα δὲν τοὺς καταγγέλλει ἢ δὲν τοὺς περιθωριοποιεῖ, θά ἔρθει ἡ στιγμή πού οἱ διαδηλωτές θά τό κάνουν μόνοι τους. Καὶ θά τό κάνουν, ὅταν ἀποφασίσουν ὅτι εἶναι ἡ σειρά τους νὰ καταλάβουν τό Πολυτεχνεῖο καὶ δὲν θά θέλουν κανείς καὶ γιὰ κανένα λόγο νὰ τοὺς ὑποχρεώσει νὰ βγοῦν πρὶν τὴν ὥρα τους...

Ἀπαραίτητη ὑποσημείωση: Λευτεριά στοὺς τρεῖς πού πᾶνε μέσα μέ τὸν ἀντιτρομοκρατικὸ νόμο γιατί τσίμπησαν, λένε, δύο ἀσπίδες καὶ κάτι ἄλλα ἀξεσουάρ τῆς ἐλληνικῆς ἀστυνομίας.

Ἰουλία Σκουνάκη

ΓΙΑ ΤΗ ΒΑΡΥΝΟΥΣΑ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ «10»

του Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Γιά τό «10» θά γράψω, ἄλλη μιά φορά, γιατί εἶχα ξαναγράψει ὅταν ἀναγγέλθηκε ἀπο τήν κα ὑπουργό Παιδείας ὅτι ἀπό φέτος, γιά νά περάσει κάποιος στά ΑΕΙ ἢ ΤΕΙ, πρέπει ὅπωςδήποτε νά συγκεντρώνει ὡς κατώτατο ὄριο βαθμολογίας στίς Γενικές Ἐξετάσεις μέσο ὄρο «10». Πετυχαίνει δηλαδή στίς ἐξετάσεις ὁ ὑποψήφιος πού βαθμολογεῖται τουλάχιστον μέ 10. Ἀπό κεῖ καί πέρα οἱ βαθμοί ἀπό τό 10 ἕως τό 20 εἶν' αὐτοί πού ἀποφασίζουν σέ ποιό πανεπιστημιακό τμήμα ἢ τμήμα τῶν ΤΕΙ θά πάει ἀνάλογα μέ τόν βαθμό του καί μέ τή διαμόρφωση τῶν βάσεων. Ἡ ἀλλαγὴ πού φέρνει (ἂν τελικῶς διατηρηθεῖ) ἡ νέα ρύθμιση τοῦ «10» μετατρέπει τό σύστημα πρόσβασης στά ΑΕΙ-ΤΕΙ σέ ἐξετάσεις, ἐνῶ ὡς τώρα ἦταν διαγωνισμός. Ἡ διαφορὰ εἶναι τεράστια.

Οἱ ἐξετάσεις

Μέ τό σύστημα τῶν ἐξετάσεων σέ συνδυασμό μέ τόν περιορισμένο ἀριθμό εισακτέων ἀνά τμήμα εισάγονται ἐκεῖνοι πού ὅπωςδήποτε πέρασαν τή βάση τοῦ «10» ὡς μέσο ὄρο βαθμολογίας καί δεύτερον, μέχρι συμπληρώσεως τοῦ ἀριθμοῦ εισακτέων στό συγκεκριμένο τμήμα οἱ πρῶτοι κατ' αὔξοντα ἀριθμό βαθμολογίας. Ἐνα παράδειγμα πού δείχνει καθαρά τόν τεχνικό μηχανισμό τοῦ συστήματος. Σέ ἓνα τμήμα, π.χ. στήν Ἱατρική Ἀθηνῶν, ὁ ἀριθμός τῶν εισακτέων εἶναι, γιά παράδειγμα, 100. Ἐπιλέγονται οἱ 100 πρῶτοι. Ἄν στό συγκεκριμένο τμήμα οἱ 100 πρῶτοι ἔχουν πετύχει μέσο ὄρο βαθμολογίας ἀπό 20 ἕως 18,7 εισάγονται μόνον αὐτοί. Ὅσοι βαθμολογήθηκαν μέ 18,6 καί κάτω ἔχουν «ἀποτύχει». Καί ἐπειδή στά τμήματα ὑψηλῆς ζήτησης ὑπάρχουν πολλοί πού ἔχουν ὑψηλή βαθμολογία, οἱ βάσεις στά τμήματα αὐτά ὄλο καί ἀνεβαίνουν. Ἐνίοτε, ἀκόμη καί ὁ μέσος ὄρος 19 δέν εἶναι ἀρκετός γιά τήν εισαγωγή στίς σχολές ὑψηλῆς ζήτησης. Κατά συνέπεια ὁ ὑποψήφιος θά περάσει σέ ἐκεῖνο τό τμήμα πού ἔχει σημειώσει στό σχετικό μηχανογραφικό τοῦ ὁποῦ ἢ βάση ἀντιστοιχεῖ στή βαθμολογία του. Ἐτσι, ξεκινᾷ ἀπό πολύ ψηλά γιά νά καταλήξει σέ ΑΕΙ ἢ ΤΕΙ πού ὁ τελευταῖος βαθμός εισαγωγῆς εἶναι τό «10». Ὅχι ὅμως κάτω ἀπό τή βάση τοῦ 10. Αὐτά γιά τό καινούργιο σύστημα, πού, ἐπαναλαμβάνω στηρίζεται στήν ἔννοια ἐξετάσεις σέ συνδυασμό μέ ἓνα ὀρισμένο numerus clausus ἀνά τμήμα. Νά σημειωθεῖ ὅτι τά πανεπιστήμια ἔχουν ἐξαντλήσει τόν ἀριθμό φοιτητῶν πού, ἀνάλογα μέ τό διδακτικό προσωπικό γιά τή γενικότερη ὑποδομή τους, μποροῦν νά ἐκπαιδεύσουν. Καί αὐ-

τός ὁ πληθωρισμός φοιτητῶν εἶναι ἓνα ἀπό τά σοβαρότερα προβλήματα τῶν πανεπιστημίων.

Ὁ διαγωνισμός

Λίγα λόγια γιά τό σύστημα «διαγωνισμός». Ἐδῶ δέν ὑπάρχει καμία βάση. Σέ κάθε τμήμα ὑπάρχει ὁ συγκεκριμένος ἀριθμός εισακτέων εισάγονται σ' αὐτό οἱ πρῶτοι κατ' αὔξοντα ἀριθμό βαθμολογίας, ἔστω καί ἂν, βαθμολογήθηκαν κάτω ἀπό τή βάση. Θεωρητικά ὄλοι οἱ εισαγόμενοι μπορεῖ νά ἔχουν βαθμολογηθεῖ, σέ ἓνα ἢ καί σέ ὄλα τά μαθήματα, μέ βαθμό κάτω ἀπό τό 10. Αὐτό τό θεωρητικό ἐνδεχόμενο ἐπαληθεύτηκε καί φέτος μέ τρόπο δραματικό. Οἱ φετεινές βαθμολογίες ἔδειξαν ὅτι 36.000 ἕως 38.000 ὑποψήφιοι βαθμολογήθηκαν, σέ ἓνα ἢ περισσότερα μαθήματα, μέ βαθμό κάτω ἀπό 10. Καί ἐκεῖνα τά τμήματα πού ὑπέστησαν τό μεγαλύτερο πλήγμα ἦταν, κυρίως, τά περιφερειακά ΤΕΙ στά ὁποῖα πάνω ἀπό 12.000 ὑποψήφιοι βαθμολογήθηκαν κάτω ἀπό τή βάση καί ἔτσι οἱ ἀντίστοιχες θέσεις μένουν ἀδιάθετες, μέ ἀποτέλεσμα στά τμήματα αὐτά νά μειωθεῖ πολύ ὁ φοιτητικός πληθυσμός. Σημειωτέον ὅτι τό ἴδιο συνέβη καί σέ πανεπιστημιακά τμήματα, ὅπως ὄλα τά ξενόγλωσσα φιλολογικά τμήματα μέ μόνη ἐξαιρεση τά τμήματα τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας πού στάθηκαν σέ σχετικά ὑψηλό ποσοστό ἐπιτυχίας (περί τό 14).

Οἱ ἀντιδράσεις

Ὁ μαζικός ἀποκλεισμός τόσο πολλῶν φοιτητῶν ἀπό τήν ἐπιτυχία ἐξαιτίας τοῦ «10» καί ὁ ἀπορφανισμός, ιδιαίτερα τῶν ΤΕΙ, προκάλεσαν θύελλα ἀντιδράσεων. Κάθε μέρα βλέπουν τό φῶς δημοσιεύματα, ἀνακοινώσεις κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης, συνδικάτων, ὀργανώσεων πού ζητοῦν τήν ἄρση τοῦ μέτρου. Στίς ἀντιδράσεις αὐτές προστέθηκαν καί οἱ ἀρχές τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης καί παράγοντες τοπικοί πού θεωροῦν ὅτι ἐξαιτίας τοῦ μέτρου πλήττονται οἱ τοπικές κοινωνίες, ὑποβαθμίζονται οἱ περιφέρειες, καταρρακώνονται οἱ οικονομίες, ὑποβαθμίζεται ἡ πολιτιστική ζωὴ στήν ἀνάπτυξη τῆς ὁποίας εἶχαν συμβάλλει σημαντικά τά περιφερειακά πανεπιστήμια καί τά ΤΕΙ. Ὑποστηρίχτηκε ἀκόμη ὅτι ἡ βάση τοῦ 10 συνάδει πλήρως μέ τήν ἀναθεώρηση τοῦ ἄρθρου 16 τοῦ Συντάγματος καθ' ὅσον ὄλοι ὅσοι ἀποτυχάνουν ἀπό τά ΤΕΙ θά μποροῦν νά βροῦν μιά θέση στά ἰδιωτικά Πανεπιστήμια ἐνῶ τώρα θά φεύγουν γιά τά Πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερι-

κοῦ. Τέλος, καί σέ κάθε περίπτωση, τονίζεται ὅτι ἡ βάση πλήττει τούς νέους τούς προερχόμενους ἀπό τίς κατώτερες κοινωνικές τάξεις ἀπό τούς ὁποίους στερεῖ τό δικαίωμα στή μόρφωση.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν κυρία Γιαννάκου μπροστά στό ὀδυνηρό φαινόμενο μιᾶς τόσο μαζικῆς ἀποτυχίας καί τοῦ ἀποφραγισμοῦ τῶν ΤΕΙ, τό μόνο πού «σκέφθηκε» νά πει ἦταν ὅτι δέν εἶναι ὅλοι οἱ μαθητές ἱκανοί (ἐκ φύσεως;) νά περάσουν στήν ἀνώτατη ἐκπαίδευση. Ἡ ἀποτυχία γι' αὐτήν δέν ἔχει κοινωνικούς καί μορφωτικούς προσδιορισμούς, εἶναι ζήτημα ἔλλειψης ταλέντου.

Θά προσπαθῶ νά πραγματευθῶ τό ζήτημα ἀνακεφαλαιώνοντας κατά κάποιον τρόπο ἀπόψεις καί θέσεις πού εἶχαν ἀναπτυχθεῖ στίς γραμμές τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς τά τελευταῖα 30 χρόνια. Νά σημειώσω, ἐπίσης, ὅτι παρόμοιες ἀπόψεις εἶχαν ὑποστηρίξει καί πολλοί ἐκπαιδευτικοί ὄλων τῶν βαθμίδων καί ἱκανός ἀριθμός μελετητῶν. Ἡ κατάσταση τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαίδευσης ἦταν τέτοια ὅλα αὐτά τά χρόνια πού ὑποχρέωνε συνεχῶς, παράλληλα μέ τά ἀλλεπάλληλα μεταρρυθμιστικά μέτρα πού δέν κατάφεραν ποτέ νά βελτιώσουν τήν κατάσταση, νά ἀναπτύσσεται καί ἡ κριτική σκέψη ἄν καί ἐν πολλοῖς δέν ἦταν παρά φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Σέ γενικές γραμμές οἱ μεταρρυθμίσεις ἔρχονταν ἀπό τά πάνω μέ ἕνα ξερό «ἀποφασίζομεν καί διατάσσομεν» χωρίς κανένα διάλογο μέ τήν κοινωνία, καί κυρίως χωρίς καμιά διαβούλευση μέ τόν ἐκπαιδευτικό κόσμο. Γιά παράδειγμα ἡ περιβόητη μεταρρύθμιση τοῦ Ἀρσένη (1996) δημοσιεύτηκε, εἰσήχθη ἐν τάχει κατακαλόκαιρο στό τμήμα διακοπῶν τῆς Βουλῆς, ψηφίστηκε καί ἔπρεπε νά μπεῖ σέ ἐφαρμογή τήν 1η Σεπτεμβρίου πού ἀνοίγουν τά σχολεῖα. Δημοκρατικότητα. Ὁ ἐπόμενος ὑπουργός τοῦ ΠΑΣΟΚ Πέτρος Εὐθυμίου προσπάθησε νά μπάλώσει τά πράγματα μέ διάφορα μεταρρυθμιστικά μέτρα πού δέν ἔλυσαν κανένα πρόβλημα ὥσπου ἦλθε στά πράγματα ἡ κα Γιαννάκου τῆς Ν.Δ. ἡ ὁποία, ἀλίως χωρίς καμιά οὐσιαστική διαβούλευση, ἔριξε κι αὐτή τά ἀστραλόβροντά της. Τά μέτρα της παρουσιάστηκαν ὡς πανάκεια, ἦταν ἱκανά ὅμως νά δημιουργήσουν περισσότερα προβλήματα μέ ἀποτέλεσμα νά ξεσηκωθοῦν φοιτητές καί πανεπιστημιακοί, σέ ἕνα κίνημα ἀπό τό ὁποῖο ἡ ὑπουργός δέν δέχτηκε τίποτε τό οὐσιαστικό ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ μεταρρύθμιση τοῦ ἄρθρου 16 γιά τή δημιουργία ἰδιωτικῶν Πανεπιστημίων, συναινεῖται καί τοῦ ΠΑΣΟΚ, προβάλλεται ὡς ἡ νέα ἐκσυγχρονιστική ἀρχή πού θά σώσει τά πανεπιστήμια.

Ἄν ἐξαρέσει κανεῖς τή μεταρρύθμιση τοῦ ἄρθρου 16 πού εἶναι ὄντως ρύθμιση ὑψητῆς κοινωνικῆς καί ἐκπαιδευτικῆς ἐπικινδυνότητας, ὅλα τά ἄλλα μέτρα εἶναι ἀνούσια ἐκπαιδευτικά σκαλαθύρματα, μολονότι ἱκανά κι αὐτά νά δημιουργήσουν κοινωνική ἀναστάτωση καί θεσμική ἀρρυθμία. Ὅπως δημιούργησε ἡ ρύθμιση μέ τή βάση τοῦ «10». Ἄλλά ἡ ὑπουργός ἀδιαφορεῖ. Διότι μόνον ἀδιαφορία μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀποκλείονται 12.000 ὑποψήφιοι ἀπό ΑΕΙ-ΤΕΙ πού δέν πέτυχαν τό «10» τοῦ μέσου ὄρου καί ἀντιμετωπίζει

αὐτό τό ὀδυνηρό γεγονός μέ τήν ἀπαρχαιωμένη ἀλαζονεία τῆς «θεωρίας» τοῦ ἐκ φύσεως δώρου πού τήν ἔχουν ἐγκαταλείψει ἀκόμη καί οἱ πῶ οὐ σκληροὶ ἀστοὶ θιασώτες της.

Δέν ἦταν ἐτοιμοί, δέν ἦταν ἀρκετά διαβασμένοι, δέν ἦταν καθόλου διαβασμένοι, αὐτοὶ οἱ ὑποψήφιοι πού κόπηκαν. Ὅχι γιατί «δέν παίρνουν τά γράμματα» ἀλλά, ἀπλούστατα, στόν σπουδαστικό-λυκειακό τους βίο, ἔχοντας συνηθίσει μέ τά ὡς τά τώρα ἰσχύοντα τοῦ διαγωνισμοῦ πού ἔλεγα πῶ πάνω, καί ἔχοντας φοιτήσει σέ λύκεια χαμηλοῦ ἐπιπέδου, προσέερχονταν στίς ἐξετάσεις πιστεύοντας ὅτι καί μέ γενικό βαθμό κάτω ἀπό τή βάση θά τούς λάχαινε μιά θέση σέ κάποιο περιφερειακό ΤΕΙ. Αὐτή ἡ πεποίθηση ὅτι καί μέ βαθμό «κάτω ἀπό τή βάση κάπου περνᾶμε», λόγω τοῦ πολύχρονου ἐθισμοῦ ἔχει καταντήσει εἶδος habitus, τρέφει τήν ἥσσονα προσπάθεια. Δέν ἀλλάζει ξαφνικά ἡ νοοτροπία καί δέν ἀναπληρώνονται τά μεγάλα κενά μέ μίαν ἀγχώδη προσπάθεια λίγους μῆνες πρὶν τίς ἐξετάσεις. Ἡ μόρφωση, ἡ ἐκπαίδευση ἀνήκει στόν χρόνο τῆς βραδύτητας, ἡ μορφωτική συσσώρευση θέλει χρόνο, χρόνια, γιά νά υπάρξει. Αὐτοὶ πού παίρνουν τά δεκαεπτάρια καί τά δεκαεννιάρια ἔχουν κοπιάσει πολύ, δέν μάζεψαν βαθμούς διά τῆς θείας ἐπινεύσεως. Βέβαια, ὅλοι τό ξέρουμε αὐτό ἐκτός ἀπό τήν κα Γιαννάκου, ἡ κατάσταση τῶν λυκείων εἶναι τέτοια πού κάθε ἄλλο παρά ἀνταποκρίνονται στό λεπτό καί δύσκολο ἔργο τῆς μόρφωσης τῶν νέων. Ἄλλά αὐτό εἶναι ἄλλο ζήτημα ἄς μὴν τά μπλέξουμε. Ὅποτε τό κενό ἀναλαμβάνουν νά τό καλύψουν τά φροντιστήρια. Ἡ δουλειά ὅμως τῶν φροντιστηρίων στήν πλειοψηφία τους δέν εἶναι ἡ βραδεία συσσώρευση καί ἐπιπλέον τά φτωχά στρώματα δέν εἶναι σέ θέση νά καλύψουν δύο καί τρία χρόνια φροντιστηριακά ἔξοδα πού θά ἔφεραν τά δεκαεπτάρια καί τά δεκαεννιάρια. Ἐτσι τά περιφερειακά ἰδρύματα μέ τίς πολύ χαμηλές βάσεις ἀποβαίνουν γιά αὐτές τίς κατηγορίες ὑποψηφίων κάτι σάν μοῖρα, ἐνῶ πολλοὶ τά θεωροῦν κάπως καλύτερα ἀπό τό νά πάρουν τήν ἄγνοια γιά πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ. Νά συμπληρώσω ὅτι γιά λόγους πού ξεφεύγουν ἀπό τά ὄρια τοῦ παρόντος –κυρίως ἡ μείωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ συνεπαγόμενη συσσώρευση στίς κωμοπόλεις καί τίς πόλεις, ἀλλά καί ἡ ὑπεραξίωση ἐπαγγελμάτων σχετικῶν μέ τίς ὑπηρεσίες– ὑπάρχει μιά τεράστια κοινωνική πίεση γιά τήν πρόσβαση στίς πανεπιστημιακές σπουδές. Πέρα ἀπό τό γεγονός ὅτι χωρίς πανεπιστημιακό τίτλο σπουδῶν εἶναι πλέον ἀδύνατο νά βρεῖ δουλειά ἕνας νέος, ἡ ἔλλειψη αὐτοῦ τοῦ τίτλου προσδίδει στόν νέο καί τή νέα τήν ιδιότητα τοῦ ἀποτυχημένου, τοῦ χαμένου, τοῦ λούζερ. Τό «χαρτί», ἐπομένως, ἀποβαίνει ὄχι μόνο διαβατήριο γιά τή μελλοντική σταδιοδρομία ἀλλά καί πιστοποιητικό κοινωνικῆς τελείωσης, γίνεται ταυτότητα.

Ὅτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων τό «10» ἦταν μιά βάρβαρη εἰσβολή σέ συνηθίες, σέ τρόπους ἐνταξης βαθιά ριζωμένους πού θά ἦταν ἀπίθανο καί ἀπίστευτο νά ἀλλάξουν τόσο ἀπότομα ὅσο τό θέλησε ὁ «ρηξικέ-

λευθος» βολονταρισμός ἐκσυγχρονιστῶν σάν τήν κα Γιαννάκου μέ τόσο κακές σχέσεις μέ τήν πραγματικότητα. Ἐξέλαβαν τόν στόχο ὡς προϋπόθεση.

Ναί στό «10»

Ὡστόσο, ὅσο ἀκαιρη ἦταν ἡ θέσπιση τοῦ «10» τόσο ἀναγκαία εἶναι ἀπό τήν ἄλλη μεριά. Ἡ βάση δέν ἀποτελεῖ ποιή οὔτε μηχανισμό ἀποκλεισμοῦ ὑποψηφίων φοιτητῶν. Ἡ βάση εἶναι ἕνας τρόπος μέ τόν ὁποῖον πιστοποιεῖται ὅτι ὁ ὑποψήφιος διαθέτει ἐκεῖνες τίς γνώσεις πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά τήν παρακολούθηση μαθημάτων ἀνώτερου ἐπιπέδου στό Πανεπιστήμιο. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἔχει ἰδιαίτερη παιδαγωγική σημασία: ὑποχρεώνει τούς ὑποψήφιους νά ἐργασθοῦν (καί ἄρα νά κοπιᾶσουν) ὥστε ν' ἀποκτήσουν τίς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης. Ἄλλωστε ἡ βάση, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἰσχύει σέ ὅλα τά ἐκπαιδευτικά συστήματα τοῦ κόσμου –τουλάχιστον σέ ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χώρες μέ μακροαίωνα ἀκαδημαϊκή παράδοση· πουθενά δέν εἰσέρχονται στό πανεπιστήμιο μέ βαθμούς κάτω ἀπό τή βάση.

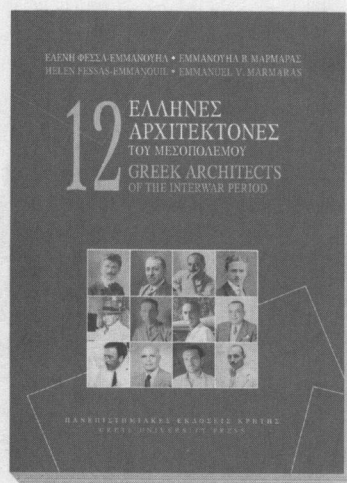
Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἂν ἡ λειτουργία πανεπιστημιακοῦ τμήματος σέ μιᾶ μικρῇ πόλῃ ἀναμφισβήτητα συμβάλει στή δημιουργία κάποιων ἐπιχώριων εἰσοδημάτων (μέ τά ἐνοικιαζόμενα δωμάτια, τά ἐστιατόρια γιά φοιτητές κ.λπ.) ὡστόσο εἶναι ἐντελῶς λανθασμένη, λαϊκιστική καί ἐντέλει δημαγωγική ἡ ἀντίληψη ὅτι τό πανεπιστήμιο εἶναι *μηχανισμός ἀνάπτυξης*. Χάρη σ' αὐτή τήν ἀντίληψη ἄλλωστε γέμισαν ὅλες οἱ πόλεις καί πόλινες πανεπιστημιακά τμήματα καί τμήματα ΤΕΙ χωρίς καμιά ὑποδομή, χωρίς προσωπικό, χωρίς βιβλιοθήκες καί ἐργαστήρια, τμήματα τῶν ὁποίων ἀκόμη καί ὁ τίτλος σπουδῶν δέν εἶναι παρά παράθεση βαρύνουσαν ἐπιθέτων καί ἐμπαιγμός πρὸς τήν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης, ἐμπαιγμός πρὸς διδάσκοντες καί φοιτητές. Αὐτά τά προχειροφτιαγμένα ἐρασιτεχνικά ἰδρύματα κοροϊδεύουν τήν ἀνάγκη τῶν νέων νά ἀποκτήσουν ἐπιστημονικά ἐφόδια. Ἄπλως ἰκανοποιοῦν τίς ψηφοθηρικές ἀνάγκες τοπικῶν παραγόντων καί προσφέρουν πελάτες σέ ἐστιατόρια καί εἰσοδηματίες. Ὅπως καί νά ἔχει ὅμως τό πράγμα ὡς πρὸς αὐτές τίς παράπλευρες ἐπιπτώσεις τό ζήτημα τῆς βάσης τοῦ «10» δέν πρέπει νά συνδέεται μέ ὅλη αὐτή τή δημαγωγία.

Καί ἐπειδή ἡ βάση σέ τελευταία ἀνάλυση σημαίνει ἀλλαγὴ τοῦ μαθησιακοῦ ἤθους, σημαίνει μιᾶ παιδεία πού ἀντιμάχεται, ἀκριβῶς, τήν «ἐκπαίδευση τῆς ἀμάθειας». Γι' αὐτό πρέπει νά θεσμοθετηθεῖ.

Τό «10» καθὼς ἦλθε σάν ἀστροπελέκι ἐν αἰθρία πρέπει νά ἀνασταλεῖ. Ἐνας χρόνος προετοιμασίας θά ἦταν ἀρκετός γιά νά συνειδητοποιήσουν οἱ πάντες, καί κυρίως οἱ ὑποψήφιοι σπουδαστές, τή βαρύνουσα σημασία τοῦ «10». Καί βέβαια δέν εἶναι τό «10» πού ὡς διά μαγείας θά λύσει τά προβλήματα τῆς ἐκπαίδευσης. Χρειαζόνται πολλά ἄλλα μέτρα, χρειάζονται λεφτά. Ἡ ἐκπαίδευση εἶναι πράγμα ἀκριβό. Μέ ὑποχρηματοδότη γίνεται φτηνιάρια.

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Κερπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνθήκες, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκμηθεύο ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

«ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ» ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑ*

του Θανάση Άλεξίου

Θά προσπαθήσω να εξηγήσω τους λόγους που εξωθούν τους ανθρώπους στην προσφυγιά. Προσωπικά ταυτίζω σε μεγάλο βαθμό την προσφυγιά με τη μετανάστευση χωρίς να υποδαθμίζω άλλες διαστάσεις του ζητήματος, κυρίως όταν αυτό αφορά τό διαφορετικό νομικο-πολιτικό στάτους που αναγνωρίζεται στους πρόσφυγες.

Ένδεχομένως ή εισαγωγή στη συζήτηση της έννοιας της «δομικής βίας», μιά έννοια που διατυπώθηκε από τον Νορβηγό Τζ. Γκάλτουνγκ (J. Galtung) να μάς βοηθήσει στην κατανόηση του προβλήματος και της διαφορής ανάμεσα στις αιτίες που οδηγούν στην προσφυγιά και στη μετανάστευση. Ακολουθώντας τη συλλογιστική του Κ. Λένκ μπορούμε να κάνουμε πρώτα μιά διάκριση μεταξύ άμεσης προσωπικής (εξατομικευμένης) βίας, και έμμεσης βίας των δομών.¹ Ένώ στην πρώτη περίπτωση έχουμε ένα υποκείμενο που άσκει βία, συνεπώς οι επιπτώσεις είναι περιορισμένες, —έδω θά μπορούσαμε να τοποθετήσουμε εν μέρει και τό προσφυγικό φαινόμενο—, στη δεύτερη περίπτωση, και αυτή είναι ή ουσιαστική διαφορά, οι επιπτώσεις είναι ευρύτερες, επειδή επηρεάζονται οι συνθήκες ζωής όλόκληρων ομάδων πληθυσμού και περιορίζονται καθοριστικά οι προσδοκίες και οι δυνατότητες όλόκληρωσης των ανθρώπων. Έδω τοποθετούνται, κατά τη γνώμη μου, όλες οι

μορφές εξώθησης στην προσφυγιά, στη μετανάστευση, στον μισεμό. Σύμφωνα με τόν Κ. Λένκ ή ύπαρξη της δομικής βίας μπορεί να διαπιστωθεί από τό χαμηλό βιοτικό επίπεδο και τις χαμηλές φιλοδοξίες των κοινωνικών στρωμάτων που ύστερούν σε πόρους και μέσα. Κοινωνικοί δείκτες που προσμετρούν τις επιπτώσεις της δομικής βίας είναι μεταξύ άλλων, ή βρεφική θνησιμότητα, τό χαμηλό εισόδημα, τό ισχνό κοινωνικό κεφάλαιο, τά μεγάλα ποσοστά αναλφαριθμισού, τό προσδόκιμο όριο ζωής, ή επιβάρυνση της ψυχικής και σωματικής υγείας, ή υποδάθμιση του περιβάλλοντος κ.ά.² Έδω θά μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τούς πρόσφυγες από φυσικές καταστροφές, οι όποιες προέκυψαν από τήν άσύδοτη έκμετάλλευση της φύσης (όλ. φράγματα νερού, ξύλευση δασών κ.ο.κ.).

Όστόσο, για να λάβει χώρα ή προσφυγική ή μεταναστευτική κίνηση σημαίνει ότι έχουν ήδη διαμορφω-

* Εισήγηση στις εκδηλώσεις για τήν παγκόσμια ήμέρα για τούς πρόσφυγες που διοργάνωσε ή Νομαρχία Λέσβου σε συνεργασία με τήν Ύπατη Άρμοστεία του ΟΗΕ στη Μυτιλήνη 16-17 Ιουνίου 2006.

1. Κ. Lenk, *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 43.

2. Lenk. *ό.π.*, σ. 43.

θει ανάμεσα σε χώρες, ανάμεσα στον Νότο και τον Βορρά, τέτοια οικονομικά και πολιτικά πλαίσια που να επιτρέπουν τη διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων. Μ' αυτήν την έννοια ή προσφυγιά στη σημερινή της μορφή, όπως και η μετανάστευση, είναι μάλλον ένα διαρκές φαινόμενο συνυφασμένο με τον ώριμο και ύστερο καπιταλισμό καθώς και με το νέο πλέγμα οικονομικών και πολιτικών σχέσεων που χωρίζει και ενώνει κράτη με διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης συνεκδοχικά με διαφορετικές και άνισες δυνατότητες αξιοποίησης των φυσικών και ανθρώπινων πόρων. Έδω ή έννοια της «παγκοσμιοποίησης» διαστρεβλώνει τα πράγματα. Αυτό που παγκοσμιοποιείται, δεν είναι οι ίδες ευκαιρίες, δεν είναι τα κοινωνικά δικαιώματα, δεν είναι η ισότητα των φύλων αλλά οι κοινωνικές ανισότητες, ή εκμετάλλευση, οι εκπτώσεις και οι αποκλεισμοί, κοντολογίς ο καπιταλισμός.

Ποιά μορφή προσλαμβάνει ή προσφυγιά και η μετανάστευση σήμερα; Στην περίοδο συγκρότησης των εθνικών κρατών (19ος-20ός αι.), ή διαμόρφωση της πολιτισμικής και εθνοτικής ομοιογένειας, έξωθούσε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες στην «έξοδο». Ο έκμηχναρισμός της παραγωγής και η ανάγκη για άνειδίκευτους εργάτες, κυρίως μετά την εμπέδωση τειλορικών συστημάτων οργάνωσης της εργασίας, αποτελούν τις αιτίες για την υπερπόντια μετανάστευση, αρχές του 20ού αι., και τα μεταναστευτικά κινήματα μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Όπως αντιλαμβάνεστε μιά τέτοια προσέγγιση σχετικοποιεί ή θέτει τέλος, όπως αναφέρει ή Ν. Γκρήν, σε μιά ρομαντική εικόνα του αυθόρμητου και τυχοδιώκτη μετανάστη που φεύγει από την πατρίδα του, ώθούμενος από την άθλιότητα και την πολιτική καταπίεση.³

Έν τούτοις, οι θεωρήσεις μικροεπιπέδου που επιμένουν να εκλαμβάνουν την μετανάστευση ή την προσφυγιά ως άτομική ή οικογενειακή στρατηγική, υποτιμούν τους δομικούς καταναγκασμούς, τη «δομική βία», όπως αναφέραμε παραπάνω, οι όποιοι προσδιορίζουν τη δράση και τις δυνατότητες των ατόμων.⁴ Ωστόσο, ή παγκοσμιοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων σημαίνει και διάρρηξη του κοινωνικού και έθιμκου πλέγματος της κοινότητας αλλά σημαίνει και διαπαιδαγώγηση αναγκών όσο και διαπαιδαγώγηση τρόπων ικανοποίησής τους (καταναλωτικές πρακτικές) με αποτέλεσμα τό άτομο να εκτίθεται σε ανομικές πιέσεις, οι όποιες μετά την υιοθέτηση νέων καταναλωτικών προτύπων και τη διάσταση που αυτά τά πρότυπα πυροδότησαν ανάμεσα στις υπάρχουσες δυνατότητες επίβιωσης και σ' έναν ορίζοντα προσδοκιών που είχαν αναφορά μιά άλλη, κοινωνική πραγματικότητα, ένταθηκαν. Από την άλλη οι «νέες θεωρίες για τη μετανάστευση» (new economics of migration),⁵ οι όποιες βλέπουν τά «οικογενειακά» ή «κοινοτικά» δίκτυα να τροφοδοτούν με «κοινωνικό κεφάλαιο» τις «έθνοτικές» επιχειρήσεις, και προσδίδουν αυτόνομία στις με-

ταναστευτικές κινήσεις, προσφέρουν περισσότερο νομιμοποίηση στον μύθο της κοινωνικής κινητικότητας, άγνοώντας, ωστόσο, τόσο μιά κατατιμημένη αγορά εργασίας όσο και τον χαρακτήρα των έκμεταλλευτικών (πατερναλιστικών) σχέσεων που έμπεδώνονται στο έσωτερικό αυτών των επιχειρήσεων.

Σέ μεγάλο βαθμό αυτό που διαφοροποιεί τό σημερινό προσφυγικό φαινόμενο, έφόσον υπάρχει δίωξη ή καταπίεση, είναι ότι προπολιτικά στοιχεία, όπως φυλή, θρησκεία, εθνότητα αναδεικνύονται αξιωματικά σε συγκροτητικά στοιχεία των κοινωνιών. Σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως, λόγου χάρη, Αφγανιστάν, Ιράκ, ή κατάσταση αυτή επιβάλλεται από τά έξω, μέσω της ίμπεριαλιστικής εισβολής και της κατοχής αυτών των χωρών. Συγκροτητικό στοιχείο της νέας κρατικής οντότητας, σ' αυτές τις χώρες δεν είναι πλέον ή ιδιότητα του πολίτη, αλλά ή θρησκευτική και ή εθνοτική ταυτότητα (Σίτες, Σουνίτες, Κούρδοι στο Ιράκ, διάφορες φυλές στο Αφγανιστάν, μουσουλμάνοι, ορθόδοξοι, καθολικοί στη Γιουγκοσλαβία), γεγονός που «φελαχοποιεί» εκ νέου τον κοινωνικό δεσμό. Σέ άλλες χώρες ή φυλετικοποίηση του κοινωνικού δεσμού προκύπτει από την κατάρρευση των κοινωνικών υποδομών, κυρίως στις χώρες της Αφρικής, τις περισσότερες φορές, ακολουθώντας τά προγράμματα λιτότητας του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Η επιδείνωση των συνθηκών ζωής του πληθυσμού, συνέπεια αυτών των πολιτικών, συνεπάγεται την άπονομιμοποίηση του κράτους να έμφανίζεται ως «ουδέτερος» οργανωτής στοιχειωδών κοινωνικών λειτουργιών, εξέλιξη που μεταφέρει την ευθύνη της κοινωνικής οργάνωσης στις φυλετικές και θρησκευτικές κοινότητες, κλιμακώνοντας, ωστόσο, την ένταση μεταξύ τους για πρόσβαση σε κοινωνικούς και φυσικούς πόρους. Τό αποτέλεσμα: έμφύλιες συρράξεις, σκοτωμοί, δίωξεις και προσφυγιά. Σέ συνάρτηση με τη φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου έμπορίου τά προσφυγικά και τά μεταναστευτικά κύματα φαίνεται πως θά πληθαίνουν, καθώς πολλές χώρες έχοντας αναπτύξει ζώνες παραγωγής προς εξαγωγή, ύποσκάπτουν τη δυνατότητα διασφάλισης διατροφής του πληθυσμού.⁶ Νά υπενθυμίσουμε πως

3. N. Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2004, σ. 117.

4. Βλ. και J. Read, *The Micro-Politics of Capital. Marx and the Prehistory of the Present*, Νέα Υόρκη 2003.

5. Βλ. και A. Portes, «Immigration Theory for a New Century: Some Problems and opportunities», *International Migration Review*, τχ. 31, 1997, σ. 817 κ.ε.

6. Βλ. S. Sassen, *The Mobility of Labor and Capital. A Study in International Investment and Labor Flow*, Κέμπριτζ 1988.

στήν άθροά εισαγωγή έπιδοτούμενων άγροτικων προϊότων από τίς ΗΠΑ στό πλαίσιο τής NAFTA όφείλεται και ή έξέγερση τών Τοιάπας στό Μεξικό.⁷

Είμαι τής άποψης πώς ή περιγραφή ενός προβλήματος χωρίς τήν ένταξή του σ' ένα γενικότερο πλαίσιο, ένα παράδειγμα, μάς περιορίζει νά κατανοήσουμε τίς αίτίες του. Άν έως τώρα παρουσιάσαμε τή μορφολογία του προβλήματος, τώρα θά πρέπει νά τό εξηγήσουμε. Ένα καλό αναλυτικό πλαίσιο προσφέρει κατά τή γνώμη μου ή θέση του Ντ. Χάρβεϊ γιά τή «συσσώρευση μέσω τής άφαίρεσης πόρων από άλλους», ή όποία λειτουργεί συμπληρωματικά στήν έννοια τής «πρωταρχικής κεφαλαιακής συσσώρευσης» του Κ. Μάρξ. Σύμφωνα μέ τόν Χάρβεϊ τίς τελευταίες τρείς δεκαετίες, ή εκδίωξη άγροτικων πληθυσμών και ό σχηματισμός ενός άκληρου προλεταριάτου έπιταχύνθηκε, πολλοί πόροι πού ήταν κοινή ιδιοκτησία, όπως τό νερό, ιδιωτικοποιήθηκαν, λόγω χάρη στήν Άργεντινή, στήν Ούρουγουάη, και τή Νότια Άφρική (συχνά μετά τήν έπιμονή τής Παγκόσμιας Τράπεζας). Παράλληλα έναλλακτικές μορφές μικροεμπορευματικής παραγωγής και κατανάλωσης εξαφανίστηκαν, έθνικοποιημένες βιομηχανίες ιδιωτικοποιήθηκαν (όρυχεία χαλκού, φυσικό άέριο στή Λατινική Άμερική, κοινωνικές κατοικίες, ηλεκτρικό ρεύμα στή Μ. Βρετανία και τή Γερμανία, αλλά και στήν Ελλάδα κ.ο.κ.), ενώ οικογενειακές έκμεταλλεύσεις εξαγοράστηκαν από άγροτοβιομηχανίες.⁸ Αυτό γίνεται κυρίως έπειδή οι κρίσεις ύπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου, πού πρέπει νά τίς κατανοήσουμε ως πλεονάσματα κεφαλαίου (έμπορεύματα, μηχανές, χρήμα, παραγωγικές ικανότητες), τά όποια άργούν, δημιουργούν τήν ανάγκη νά βρεθούν κερδοφόρα πεδία γιά νά τοποθετηθούν τά συσσωρευμένα κεφάλαια και νά άποφευχθεί κατ' αυτόν τόν τρόπο ή άπαξίωση τους (βλ. Κράχ του '29). Τά πεδία αυτά διανοίγονται στίς ίδιες τίς καπιταλιστικές χώρες μέ τήν ιδιωτικοποίηση τής δημόσιας περιουσίας. Έπειδή όμως οι δυνατότητες εδώ άποδεικνύονται ιδιαίτερα περιορισμένες, καθώς δέν είναι πάντα και τόσο εύκολο, όπως συνέβη τόν Μάρτη στή Γαλλία (είνελίξια τών εργασιακών σχέσεων), ή σήμερα στήν Ελλάδα (ιδιωτικοποίηση τής εκπαίδευσης), θά πρέπει νά υπάρξουν και δυνατότητες άξιοποίησης αυτών τών άποθεμάτων και εκτός του καπιταλιστικού κέντρου. Έπομένως, οι περιοδικές κρίσεις του καπιταλισμού, είναι κρίσεις ύπερσυσσώρευσης και όχι κρίσεις ύποκατανάλωσης (όπως τίς έρμηνεύουν ή Ρ. Λούξεμπουργκ ή ό Π. Σουήζι). Αύτή ή διαδικασία συνεπάγεται είτε μιά έδαφική επέκταση πού όδήγησε στό παρελθόν στους δύο παγκόσμιους πολέμους είτε στή διαμόρφωση ενός «παγκοσμιοποιημένου» χώρου όπου τό κεφάλαιο θά κινείται και θά συμπεριφέρεται «σάν στό σπίτι του». Σέ μεγάλο βαθμό τό πλαίσιο γιά τή διαμόρφωση αυτού του χώρου έπιτυγχάνεται μέσω τών προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής τά όποια διαχειρίζεται τό ΔΝΤ (βλ. Άργεντινή) και δευ-

τερευόντως μέσω τής Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΠΟΕ.

Ό έκκαπιταλισμός τομέων τής οικονομίας πολλών χωρών του κόσμου συνεπάγεται ένα μείγμα έξαναγκασμών και ιδιοποίησης προκαπιταλιστικών δεξιοτήτων, κοινωνικών σχέσεων, γνώσεων αντίληψεων και πεποιθήσεων του πληθυσμού γιά τόν πολιτισμό, τή μουσική, τήν τέχνη κ.ο.κ.,⁹ έξέλιξη πού έχει ως συνέπεια τήν κατάρρευση αυταρκών συστημάτων συντήρησης του πληθυσμού και τήν αύξανόμενη έξάρτησή του από τίς πολυεθνικές εταιρείες (οι άγρότες π.χ. πρέπει νά αγοράζουν πλέον τόν σπόρο από μία ή δύο πολυεθνικές). Η διαπαιδαγώγηση του πληθυσμού τής γής σέ συγκεκριμένες ανάγκες (καταναλωτικές, βιοτικές, κοινωνικές), μετατρέπει ουσιαστικά τίς χώρες τής Άφρικής, τής Άσίας, τής Λατινικής Άμερικής, σέ αγοραστές των έμπορευμάτων και ύπηρεσιών των έπιχειρήσεων τής καπιταλιστικής μητρόπολης.

Άπωθημένοι, όμως, οι πρώην παραγωγοί (άγρότες, μικροβιοτέχνες, μικρέμποροι κ.ά.) και άκληροι πλέον, μετά τή γενίκευση τής έμπορευματοποίησης, σχημάτισαν σέ σχέση μέ τόν συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής και τά μέσα άπασχόλησης έναν ύπερπληθυσμό πού στό πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού άρχισε νά λειτουργεί σάν έφεδρικός βιομηχανικός στρατός. Άνεξάρτητα από τό πώς θά όνομάσουμε αυτόν τόν πληθυσμό, πρόσφυγες, μετανάστες, οικονομικούς μετανάστες ή ότιδήποτε άλλο, αυτός έχει τά χαρακτηριστικά του έφεδρικού βιομηχανικού στρατού. Πρόθυμο και πειθαρχημένο άπόθεμα εργατικής δύναμης σέ περιόδους οικονομικής άνάπτυξης και μοχλός πίεσης γιά συμπύεση τών μισθών σέ περιόδους οικονομικής ύφεσης. Άπό όσα αναφέραμε μέχρι τώρα προκύπτει πώς ό ύπερπληθυσμός πού έξωθείται στή μετανάστευση ή στήν προσφυγιά είναι μιά μεταβλητή πού βρίσκεται σέ δυναμική άλληλεξάρτηση μέ τό οικονομικό και τό πολιτικό σύστημα. Σέ τελευταία άνάλυση, ή πλυθυσμακή πίεση, στήν όποιαδήποτε μορφή, δέν άσκειται πάνω στους ύπάρχοντες πόρους, αλλά πάνω στό συγκεκριμένο σύστημα όργάνωσης τών πόρων τής παραγωγής και πάνω στό συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικοπολιτικών σχέσεων.¹⁰

Προσωπικά δυσκολεύομαι νά δεχτώ θέσεις, όπως αύτή του Μπ. Τζόρνταν (B. Jordan), ό όποιος θεωρεί τή μετανάστευση πρός τόν Βορρά, και άλλες «άτυπες δραστηριότητες», όπως έγκληματικότητα κ.ά., ως στρατηγικές μιάς άτυπης όργάνωσης τών φτωχών, ώστε νά

7. A. Boron, «Der Urwald und die Polis», *Das Argument*, τχ. 252, 2003.

8. Χάρβεϊ, ό.π., σ. 153.

9. Χάρβεϊ, ό.π., σ. 152.

10. Βλ. Μ. Νικολινάκος, *Έξάρτηση και οικονομική άνάπτυξη*, Άθήνα, 1987, σ. 34.

διασφαλίσουν την πρόσβαση σε κάποια συλλογικά αγαθά στην αγορά, από τα οποία έχουν αποκλειστεί.¹¹ Δέν αλλάζουν όμως, έτσι τα πράγματα. Οι καταφρονημένοι αυτής της γής, στους οποίους αναφέρεται ο Φ. Φανόν¹² μόνο αν πολιτικοποιήσουν τις ανάγκες τους θα αποκτήσουν τα μέσα, τους πόρους αλλά και την αξιοπρέπειά τους, όπως δείχνει το παράδειγμα των λαών της Βενεζουέλας, της Βολιβίας, των άκτημόνων της Βραζιλίας ή των Τσιάπας κ.ά. Μέ την ψυχολογία του υποταγμένου, όπως αναφέρει ξανά ο Φανόν, ασκώντας μάλιστα κριτική στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα που κατέλαβαν την εξουσία, δέν κάνεις τίποτα άλλο από τό να αναπαράγει την προηγούμενη κατάσταση. Άλλιώς οι πρόσφυγες, οι μετανάστες, οι διωγμένοι θά είναι και θά αντιμετωπίζονται σαν έπαϊτες, σαν ένοχλητικοί επισκέπτες, οι όποιοι θά εξαρτώνται από την γενναιοδωρία εκείνων, οι όποιοι ευθύνονται για την προσφυγιά και τή μετανάστευση, προσφέροντάς τους άλλοθι, όπως γίνεται και μέ τή διημερίδα μας, τήν όποία στηρίζει και ή Εύρωπαϊκή Ένωση.¹³

Όστόσο, φαίνεται νά υπάρχει μιά άμεση σχέση ανάμεσα στή διαδικασία έγκαπιταλισμού του πλανήτη και τήν αναβάθμιση της κουλτούρας και των συμβολικών της περιεχομένων, ή όποία προβάλλεται κυρίως μέσα από τό παράδειγμα της πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Παρατηρούμε δηλαδή πώς όσο προχωράει ή ένταξη των χωρών στον παγκόσμιο καπιταλισμό, προχωράει και μιά διαδικασία κατάτμησης πληθυσμιακών συνόλων και αποδέσμευσης ομάδων, ενώ πληθαίνουν και οι πολιτισμικές ταυτότητες, καθόσον τά αποδεσμευμένα άτομα (πρόσφυγες, μετανάστες κ.ά.) όταν εμφανίζονται στην παγκόσμια αγορά χρειάζονται ταυτότητα έπειδή υπάρχουν έθνικά και κοινωνικά σύνορα. Ταυτόχρονα, ή ένταξη ανθρώπων μέ διαφορετικές οικονομίες του θυμικού κόσμου, όπως γίνεται μέσω της προσφυγιάς ή της μετανάστευσης δημιουργεί αυτόματα για τά άτομα πού έχουν ξεπατριστεί, προβλήματα ένταξης, δηλαδή προβλήματα ταυτότητας, ενώ ξεκινά και μιά πολιτική από τή μεριά των κρατών ύποδοξης, διαχείρισης της ταυτότητας. Έδώ συμβάλλουν και οι κοινωνικές έπιστήμες μέ τήν έμμομή τους στίς ταυτότητες και στή μυστηριακή δόμηση του «άλλου», λές και οι ανάγκες των ανθρώπων αλλάζουν ανάλογα μέ τό χρώμα, τήν έθνοτική ή θρησκευτική καταγωγή. Όστόσο, οι πολιτικές διαχείρισης της ταυτότητας είναι και πολιτικές διαχείρισης του πληθυσμού, όπως μεταξύ άλλων είναι και οι προτάσεις πολλών χωρών της ΕΕ για στρατόπεδα συγκέντρωσης προσφύγων στή Βόρεια Άφρική.

11. B. Jordan, *A Theory of Poverty and Social Exclusion*, Κέμπριτζ 1996.

12. F. Fanon, *Les damnés de la terre*, Paris 1961.

13. Η εκδήλωση έντασσόταν στο Πρόγραμμα EQUAL: Αίτουντες Άσυλο της Ε.Ε.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ

«Ινδικτος»

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΝΔΙΚΤΟΣ - Τεύχος 20
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

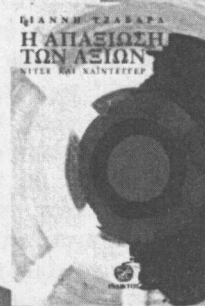
Κείμενα πού επιχειρούν νά απαντήσουν σε έρωτήματα σχετικά μέ τις αναπόφευκτες αλλαγές στή νοηματοδότηση του πολτισμού στους χρόνους της δίψιμης νεωτερικότητας, στον τόπο μας και εύρύτερα στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο μας.

ΛΑΜΠΡΟΥ ΚΑΜΠΕΡΙΔΗ

ΔΟΣ ΜΟΙ ΤΟΥΤΟΝ
ΤΟΝ ΞΕΝΟΝ

Τό βιβλίό αυτό αναπαριστά τήν έσωτερική πορεία ενός ανθρώπου καθώς βιώνει χρόνια τώρα τή φυσική του ξενιτιά.

ΓΙΑΝΝΗ ΤΖΑΒΑΡΑ

Η ΑΠΑΞΙΩΣΗ
ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

Οί νιστείκές άπόψεις για τον «θάνατο του θεού» και τον «ύπεράνθρωπο» σχολιάζονται άπό τήν χαιντεγγερνανή σκέψη.

ΙΝΔΙΚΤΟΣ

• ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210. 88.38.007 - 210. 82.51.889
FAX: 210. 82.15.389

• ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 5, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ.: 2310. 23.10.83, FAX: 2310. 26.23.99
www.indiktos.gr, e-mail: indiktos@indiktos.gr

Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ 1932 ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ*

του Σπύρου Μαρκέτου

Ζῶμεν εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν θολίας καί συγχύσεως ἰδεῶν καί συστημάτων, σκιαμαχοῦμεν ἀενάως πρὸς ἀοράτους ἐχθρούς ἐπαπειλώντας τὴν ὑπόστασιν τῆς κοινωνίας μας, καταναλίσκομεν πνεῦμα ἄφθονον διὰ νὰ ψέξωμεν τὰ κακῶς ἔχοντα καὶ νὰ κρύψωμεν εἴτα τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὸ κέλυφος, προβάλλομεν ὠπλισμένοι ὡς ἀστακοὶ μὲ ἀπαστράπτουσαν πανοπλίαν ἐπὶ τοῦ οἰκτροῦ ἀχαμνόντος ὑψηπετῶν διανοητικῶν νεφελοκοκκυγιῶν, διὰ νὰ ἴδωμεν τὸ ἀρήμιον μένος μας ἐξανεμιζόμενον πρὸ τῆς ἀνυπαρξίας οἰουδήποτε ἀντιπάλου. Διότι ἐν τοῖς πράγμασι αὐτὸ συμβαίνει. Δὲν ἔχομεν εἰσέτι ἐπισημάνει τὴν θέσιν τοῦ ἐχθροῦ.¹

Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἀποτυπώνει ὁ ἀρθρογράφος μῆς ἐπιθεώρησης πού ἀπευθυνόταν στὸν συντηρητικὸ ἀσπικὸ κόσμον τῆ σύγχυσι πνευμάτων πού ἐπικρατοῦσε ἐκεῖνη τὴν περίοδο, τὴν ἀνάγκη νὰ κατασταλεῖ ἕνας «ἀόρατος ἐχθρός». Στὸν ἐπίλογον αὐτοῦ τοῦ τόμου θὰ ἐξετάσουμε ὀρισμένες ἰδεολογικὰς ὑποδοχὰς τοῦ φασισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, πού ἐπέτρεψαν τὴν ἐξελίξει τοῦ 1933. Βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ δώσουμε ὑπερβολικὴ σημασία στὸν ἰδεολογικὸ παράγοντα σὲ σχέση μὲ τὸν ἑλληνικὸ φασισμό, ἢ καὶ τοὺς ὑπόλοιπους. Εἶχε γίνῃ ἀπὸ τότε φανερό στους ὀξυδερκεῖς παρατηρητὲς, ὅτι ἡ ἰδεολογία τῶν φασιστῶν ξεχνιόταν ἢ παραμεριζόταν ὅποτε τὸ ἀπαιτοῦσαν αὐτὸ τὰ ἐξουσιαστικὰ τους συμφέροντα.² Στὸ σχῆμα τοῦ φασισμοῦ ἡ ἐξουσία μετρεῖται περισσότερο ἀπὸ τὸ δόγμα, καὶ τὸ πρόγραμμα θεωρεῖται δευτερεύον ἂν ὄχι περιττό, ὅπως διακήρυξε ἐξαρχῆς ὁ Μουσοσολίνι καὶ ἀργότερα, σὲ μας, ὁ Κονδύλης.

Συχνὰ οἱ ἴδιοι οἱ φασίστες, ἀλλὰ καὶ οἱ μελετητὲς

τους, συνέδεσαν τὴν ἰδεολογία τοῦ φασισμοῦ μὲ παλαιότερους στοχαστὲς ὅπως τὸν Φίχτε, τὸν Χέγκελ, τὸν Καρλάυλ καὶ τὸν Νίτσε, οἱ ὅποιοι –μέσα, ὅμως, σὲ ἐντελῶς διαφορετικὰ ἱστορικὰ πλαίσια– ἐπεξεργάστηκαν τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους, τοῦ κράτους, τοῦ ἥρωα καὶ τοῦ ὑπεράνθρωπου πού ἀργότερα θὰ οἰκειοποιῦνταν ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Μουσοσολίνι. Ἐνῶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ δὲν ἄσκησαν ἄμεση ἐπίρροσιν στό φασιστικὸ κίνημα, οἱ πολυάριθμοι ἐκλαϊκευτὲς τους συνέβαλαν πράγματι στὴ δημιουργία τοῦ διανοητικοῦ κλίματος τῆς ριζοσπαστικῆς δεξιᾶς μέσα ἀπὸ τὸ ὅποιο ἀναδύθηκε ὁ φασισμός. Ὅπως τὸ ἔθεσε εὐγλωττα ὁ Βάις,³ δὲν ἦταν οἱ συντηρητικοὶ διανοούμενοι αὐτοὶ πού ἔδωσαν τὴν νίκη στό φασισμό ἀλλὰ τὰ εὐρύτερα κοινωνικὰ στρώματα πού τὸν στήριξαν: οἱ ἀριστοκράτες γαιοκτήμονες, οἱ στρατιωτικοί, οἱ ἀντιδραστικοὶ βιομήχανοι, οἱ μικροαστοὶ καὶ οἱ μικρογεωργοί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τὰ φασιστικὰ ἰδεολογήματα εἶχαν πολλοὺς κοινούς τόπους μὲ τὰ συντηρητικὰ: τὴ λατρεία τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς αὐταρχικῆς ἡγεσίας, τὸν ὑποτιθέμενον «ρεαλισμό», τὴν ἀντίθεσίν τους στὴ θεωρίαν περὶ λαϊκῆς κυριαρχίας, καὶ, βεβαίως, τὸν ἀντικομμουνισμό. Στὴν πράξιν, σ' ὅλες τὴς εὐρωπαϊκὰς χώρες ὑπῆρχαν ἀδιάκοπες ἀλληλοτροφοδοτήσεις, ἀνταλλαγὰς καὶ συνεργασίαις ἀνάμεσα στὰ φασιστικὰ καὶ τὰ συντηρητικὰ στρατόπεδα. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Ἐδῶ, τὸ κύρος τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ εἶχε κλονιστεῖ

1. Στέφανος Κ. Πάνος, «Με σταθερὰ κριτήρια πρὸς νέους προσανατολισμούς», *Πολιτισμός*, τ. II, τ. 5 [1933], σ. 203.

2. Βλ. π.χ. μὴ μαρτυρία στό Friedrich Meinecke, *The German Catastrophe*, μετάφραση Sidney B. Fay, Beacon Press, Βοστώνη 1963, σ. 90.

3. J. Weiss, *The Fascist Tradition. Radical Right-Wing Extremism in Modern Europe*, ὁ.π., σ. 3.

* Προδημοσίευση ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Σπύρου Μαρκέτου, *Πῶς φίλησα τὸν Μουσοσολίνι. Τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἑλληνικοῦ φασισμοῦ*, τόμ. 1, ἐκδ. Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2006.

ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1920, καί ὑπῆρχαν πραγματικοί λόγοι γι' αὐτό, διεθνεῖς ἀλλά κι ἐσωτερικοί. Τήν ὀκταετία πού μεσολάβησε ἀνάμεσα στίς δύο ἰσχυρές κυβερνήσεις τοῦ Βενιζέλου ἡ βουλή ἀποδείχθηκε ἀνήμερη νά κυβερνήσει, καθῶς τά στελεχικά κόμματα πού κυριαρχοῦσαν στό ἀστικό στρατόπεδο, ὅπως εἶπαμε, δέν εἶχαν σταθερή δομή οὔτε ἰδεολογική φυσιογνωμία ἰκανή ν' ἀντεπεξέλθει στά ζωτικά κοινωνικά καί πολιτικά προβλήματα. Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Βενιζέλου ἐνίσχυσε τό κύρος τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, ἀλλά μόνο βραχυπρόθεσμα: δέν πρόσφερε λύσεις στά πιεστικά κοινωνικά προβλήματα, τόσο στήν ὑπαιθρο, ὅπου τά μεγάλα παραγωγικά ἔργα χρειάζονταν χρόνο γιά ν' ἀποδώσουν, ὅσο καί στίς πόλεις ὅπου, ὅπως ἀναφέραμε, οἱ πραγματικές ἀμοιβές τῶν ἐργαζομένων ἔμειναν καθηλωμένες ὡς τό 1936. Οἱ ἀστοί, πάλι, εἶχαν τούς δικούς τους λόγους νά στραφοῦν ἐναντίον τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, τούς ὁποίους παρουσίασαν σέ γενικές γραμμές οἱ πολιτικοί τους ἐκπρόσωποι στή συζήτηση πού θά ἐπισκοπήσουμε παρακάτω.

Ἡ προσήλωση τοῦ ἴδιου τοῦ Βενιζέλου στό κοινοβουλευτικό σύστημα δέν ἦταν φανατική. Βρῆκε ἀφορμή νά καταθέσει τήν ἀποψή του γι' αὐτό τήν ἀνοιξη τοῦ 1931, ὅταν κατηγορήθηκε στή βουλή γιά αὐταρχισμό, μέ τόν Παπαναστασίου οὐσιαστικά νά χαρακτηρίζει δικτατορική τή διακυβέρνησή του.⁴ Τό χαρακτηρισε «τό ἄριστον τῶν πολιτευμάτων», ἀλλά τόνισε ὅτι δέν τό ἐννοοῦσε αὐτό ἀπόλυτα: ἦταν τό ἄριστο πολίτευμα γιά «τήν χώραν μας, διὰ νά μὴν ἐπικρίνω ἄλλους οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν τόν κοινοβουλευτισμόν».⁵ Τό ἄν αὐτή ἦταν μιά διπλωματική ἀπάντηση διατυπωμένη ἔτσι ὥστε νά μὴν προσβάλει τόν Μουσολλίни καί τόν Κεμάλ χωρᾶ συζήτηση, ἀλλά σίγουρα δέν ἦταν ἀπάντηση ἐνός πολιτικοῦ ἀποφασισμένου νά ὑπερασπιστεῖ πάση θυσία τήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία. Ἐπιπλέον, ὁ Βενιζέλος ἀπαρίθμησε σάν ἐλαττώματα τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ τήν ἀδύναμη θέση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, τήν περιστολή τῆς κυβερνητικῆς ἐλευθερίας ἀπό τίς ὑπερβολικές ἐξουσίες τῆς βουλῆς, τήν ἀστάθεια καί τό ἐφήμερο τῶν κοινοβουλευτικῶν κυβερνήσεων, καθῶς καί τίς ἐπεμβάσεις τῶν βουλευτῶν σέ διοικητικά ζητήματα. Δέν ὑπῆρχε θεσμικός τρόπος γιά ν' ἀντιμετωπιστοῦν ὅλα αὐτά: μόνη ἐγγύηση ἦταν ἡ πολιτική ἀρετή τῶν ἡγετῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νά ἔχουν «τοιαύτην ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων καί τῆς ἀποστολῆς των, ὥστε θεωροῦντες τήν ἀρχήν ὡς μέσον πραγματοποίησεως ὑψηλοτέρων σκοπῶν καί ὄχι ὡς σκοπόν τόν ἑαυτόν τους νά εἶναι ἔτοιμοι νά τήν ἀπορρίψουν βία πᾶσαν στιγμὴν καί νά εἶναι διατεθειμένοι νά μὴ ἐπιδιώξουν τήν κατάκτησίν της διὰ τῆς θυσίας τῶν πολιτικῶν των ἀρχῶν».⁶ Ἡ θεωρία αὐτή ὅμως ἀφῆνε φαρδιά πλατεῖα περιθώρια ἐκτροπῶν: ἀρκοῦσε νά ἐκτιμῆσει κανεὶς πῶς οἱ ἀντίπαλοί του δέν στέκονταν στό ὕψος τῶν περιστάσεων, γιά νά θεωρηθεῖ ἐθνικό του καθήκον νά κηρύξει δικτατορία. «Πα-

ράδειγμα ἡ Ἰσπανία, ὅπου ἡ φθορά τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἔφερε τήν δικτατορίαν τοῦ Πρίμο ντέ Ριβέρα, καί ἡ Ἰταλία ὅπου ἡ φθορά τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἔφερε τόν φασισμόν τοῦ κ. Μουσολλίни».⁷

Οἱ ὁπαδοί τοῦ Βενιζέλου εἶχαν ἀκόμη μικρότερες ἀναστολές καί στράφηκαν κατά τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ μετὰ τήν οικονομική κρίση, ἀμέσως μόλις ἔχασαν τή «μάχη τῆς δραχμῆς» καί διαπίστωσαν ὅτι κινδύνευε ἡ παραμονή τους στήν ἐξουσία. Τόν Μάιο τοῦ 1932 κατέθεσαν στή βουλή μιά πρόταση συνταγματικῆς ἀναθεώρησης, στά ἴχνη τοῦ Ἄρθρου 48 τοῦ συντάγματος τῆς Βαϊμάρης, ἡ ὁποία προέβλεπε τήν παροχή δικτατορικῶν ἐξουσιῶν στόν πρόεδρο τῆς δημοκρατίας ὅποτε ὁ ἴδιος πιθανολογοῦσε «ἐμφύλιον σπαραγμόν». Ἦταν κοινό μυστικό πῶς οἱ βουλευτές τῶν Φιλελευθέρων πού τήν ὑπέβαλαν εἶχαν τήν ἐπίνευση τοῦ ἴδιου τοῦ Βενιζέλου.⁸ Κατά τόν Νίκο Ἀλιδίζατο, σκοπός της —ὅπως ἄλλωστε καί τῆς ἀνάλογης πρότασης τοῦ Βενιζέλου τό 1934— ἦταν ν' ἀντιμετωπιστεῖ ἡ «κρίση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ».⁹ Οἱ ἐξελίξεις πού ἀκολούθησαν ὅμως, ἐπιτρέπουν καί διαφορετικές ἐρμηνεῖες της.

4. Ἄλ. Παπαναστασίου σέ *ΕΣΒ, συζητήσεις τῆς 13ης Μαρτίου τοῦ 1931*, σ. 982.

5. Ἐλ. Βενιζέλος σέ *ΕΣΒ, συζητήσεις τῆς 13ης Μαρτίου τοῦ 1931*, σ. 973, 986.

6. Ἐλ. Βενιζέλος σέ *ΕΣΒ, συζητήσεις τῆς 13ης Μαρτίου τοῦ 1931*, σ. 973.

7. Ἐλ. Βενιζέλος σέ *ΕΣΒ, συζητήσεις τῆς 13ης Μαρτίου τοῦ 1931*, σ. 974. Ἐς σημειώσουμε πάντως πῶς τό καθεστῶς τοῦ Μουσολλίни δέν εἶχε ἀκόμη καταργήσει τά κοινοβουλευτικά ὄργανα οὔτε ἀπαγόρευσε καταρχήν τά πολιτικά κόμματα. Ἀπλῶς, ὁ ἐκλογικός νόμος τοῦ 1928 πρόβλεπε τή συνολική ὑπερψήφισή ἢ καταψήφισή τῶν ὑποψηφίων πού πρότεινε τό Μέγα Συμβούλιο τοῦ φασισμοῦ· ἄν αὐτοὶ καταψηφίζονταν θ' ἀκολουθοῦσαν (σὴν θεωρία) πολυκομματικές ἐκλογές. Στίς ἐκλογές τοῦ 1929 ἀνακοινώθηκε πῶς ὑπῆρξαν ἑκατὸν τριάντα ἑξὶ χιλιάδες ψῆφοι ἐναντίον τῶν ἐπίσημων ὑποψηφίων, ἀλλά στίς ἐπόμενες ἐκλογές, τοῦ 1934, αὐτές περιορίστηκαν στίς δεκαπέντε χιλιάδες, μολονότι ψήφισαν τό 95% τῶν ἐκλογέων. Ὁ ἴδιος ὁ Μουσολλίни χαρακτηρίζει τό δημοψηφισματικό σύστημά του «αὐταρχική συγκεντρωτική δημοκρατία». Βλ. σχετικά σέ Denis Mack Smith, «The Theory and Practice of Fascism» [1959], σὴν Nathanael Greene (ἐπιμ.), *Fascism. An Anthology*, Thomas Y. Crowell, Νέα Ἰόρκη 1968, σ. 74-75.

8. [Περικλῆς Ἀργυροπούλου], *Ἀπομνημονεύματα Περικλέους Χ. Ἀργυροπούλου, πρώην βουλευτοῦ Ἀθηνῶν, ὑπουργοῦ καί πρεσβευτοῦ, ἀπὸ 1885 ἕως 1936*, Ἀθήνα 1970.

9. Νίκος Κ. Ἀλιδίζατος, «Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καί ὁ συνταγματικός ἐκσυγχρονισμός τῆς χώρας», σὴν Γ. Μαυρογορδάτος-Χρ. Χατζημωσῆφ (ἐπιμ.), *Βενιζελισμός καί ἀστικός ἐκσυγχρονισμός*, ὄ.π., σ. 37. Κατά τόν Ἀλιδίζατο, ἡ προσπάθεια τοῦ 1932 ἦταν μιά ἀπό τίς μείζονες συνταγματικές «στιγμές» τοῦ Βενιζέλου, μαζί μέ τή συνταγματική ἀναθεώρηση τοῦ 1911 καί τήν ἀπόπειρα ἀναθεώρησης

Τίς ίδιες ημέρες οργανώθηκε στην Πάντειο, δημιουργία των Φιλελευθέρων και όχυρό τους,¹⁰ μιά σημαντική συζήτηση με θέμα την «κρίση του κοινοβουλευτισμού», που διάρκεσε μιά εβδομάδα «έν τῷ μέσω συρροῆς καθηγητῶν, σπουδαστῶν, πολιτευομένων, κυριῶν, ἀξιωματικῶν κλπ.»¹¹

[...]

Οἱ Φιλελεύθεροι πού πήραν τό λόγο οὐσιαστικά σηματοδοτοῦσαν τήν προθυμία τους νά ὑποστηρίξουν μιά αὐταρχική ἢ καί δικτατορική ἐκτροπή. Ὁ Παπανδρέου, ξεχνώντας πῶς ἦταν ὑπουργός μιάς τυπικά δημοκρατικῆς κυβέρνησης, τό ἔθεσε ὡμά: «συμβαίνουν ἐνίοτε ἱστορικά καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν τήν δικτατορίαν καί ἀναγκαίαν καί χρήσιμον», μέ τόν ἀπαραίτητο ὄρο, βέβαια, ὅτι θά ἦταν ἀπλῶς προσωρινή.¹² Γιά τόν Θεμιστοκλή Τσάτσο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναπτύξει μιά φιλόδοξη μορφή συντηρητικοῦ ἐγελιανισμοῦ, ὁ κοινοβουλευτισμός ἦταν τό μέσο πού ἔπρεπε νά ἐξυπηρετεῖ τό σκοπό τῆς δημοκρατίας, κι ἐπομένως ἡ ἀξία του ἦταν σχετική. Ὁ Τσάτσος ὑπερασπίστηκε καταρχήν τήν κοινοβουλευτική δημοκρατία, ἀλλά ἐπικρότησε τήν πρόταση περιορισμοῦ της πού κατέθεσαν τήν ἴδια ἐβδομάδα οἱ βενιζελικοί στή βουλή. [...]

Ὁ μόνος ἀπ' ὄλους τούς συζητητές πού χρησιμοποίησε ἐπιχειρήματα ἀντίστοιχης διανοητικῆς ἐκλέπτυνσης καί συγκρότησης μέ τόν Σβῶλο ἦταν ὁ Κανελλόπουλος. Ἀντιδιέελλε τόν φασισμό καί τόν «μπολσεβικισμό», πού ἀποτελοῦσαν «συστήματα ξένα τελείως πρὸς τήν ιδέα τῆς νεωτέρας πολιτείας», ἀπό τήν ιδέα τῆς δικτατορίας, ἡ ὁποία ἦταν ἀδύνατο νά μελετηθεῖ ἐπιστημονικά ἐπειδή δέν ἀποτελοῦσε σύστημα καί οὐτε κἀν μποροῦσε ν' ἀναχθεῖ σέ ἀφηρημένες ἀρχές, ἀλλά ἦταν ἀπλῶς μιά κατάσταση πού διαδεχόταν τό χάος καί συνδέονταν μόνο μέ τήν ὑπαρξη ἰσχυρῶν προσώπων.¹³ Κατά τόν Κανελλόπουλο, ὁ κοινοβουλευτισμός στήν πραγματικότητα κινδύνευε ἀπό τρεῖς παράγοντες, οἱ δύο ἀπό τούς ὁποίους συνδέονταν μέ τήν κινήση τῶν κατώτερων τάξεων. Πρῶτον, ἀπό τήν ἐμφάνιση τῶν ταξικῶν κομμάτων, τά ὁποῖα κατέλυαν τήν ἐνότητα τοῦ κοινοβουλίου καί τοῦ κράτους· αὐτό τό πλήγμα δέν τό εἶχε δεχθεῖ ἀκόμη στήν Ἑλλάδα, ἀλλά θά μποροῦσε ν' ἀποδειχθεῖ μοιραῖο: «κοινοβούλιον καί ταξικός ἀγῶν εἶναι κατά βάθος τελείως ἀσυμβίβαστα».¹⁴ Ἐπειτα, τόν κοινοβουλευτισμό ἐπληττε ἡ «ἐξάπλωσις τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν», ἡ ὁποία ἐξασθενοῦσε τίς κυβερνήσεις. Ὁ Κανελλόπουλος δήλωσε ὅτι δέν θά δημοσιοποιῶσε τή γνῶμη του γιά τούς τρόπους καταπολέμησης αὐτῶν τῶν κινδύνων· γνῶμη, ἡ ὁποία βεβαίως δέν μποροῦσε νά εἶναι συμβατή μέ ὅποιονδήποτε δημοκρατικῆς ἀρχῆς. Ὡστόσο, ἔκανε τήν εὐγλωττη πρόταση νά ὑποχωρήσει ὁ κοινοβουλευτισμός μπροστά στόν τρίτο κίνδυνο πού ἀντιμετώπιζε – τή δημιουργία μιάς πολιτικῆς ὀλιγαρχίας, ἡ ὁποία κυβερνοῦσε οὐσιαστικά στίς δυτικῆς χώρες, ἔστω καί ἂν δέν εἶχε τυπικά προνόμια. Ἀκριβῶς ἡ ἀνάπτυξη μιάς τέ-

τοιας ἀρχουσας τάξης θά περιορίζε τίς θλιβερές ἐπιδράσεις τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα καί τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν:

Διά τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τῆς ἀριστοκρατίας ἡ Δημοκρατίας τῶν ἡγετῶν ὡς λέγεται, ἂν καί προσβάλλεται ἐν μέρει τό κύρος καί ἡ δύναμις τοῦ κοινοβουλίου, δημιουργεῖται μιά ἀρχή, ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν νά ὀδηγήσῃ εἰς τήν ὀργανικὴν συμφιλίωσιν τῆς ιδέας τῆς ἐλευθερίας καί τῆς λαοκρατίας πρὸς τήν ιδέα τῆς ἀριστοκρατίας τῆς πνευματικῆς. Ἀπό αὐτῆς τῆς ἀπόψεως νομίζω, ὅτι ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἀρχῶν, ἔστω καί ἐπὶ

τοῦ 1920. Τό 1911 ὁ Βενιζέλος, μέ τήν καθοριστική προσωπική του συνεισφορά, διαμόρφωσε πολλούς θεσμούς τοῦ κράτους δικαίου πού ἰσχύουν ὡς σήμερα, ἐνῶ τό 1920 προσπάθησε νά μεταρρυθμίσει τό σύνταγμα σέ μιά ἀμιγῶς κοινοβουλευτική κατεύθυνση. Ἀποτιμώντας συνολικά τή συμβολή τοῦ Βενιζέλου στή διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, ὁ Ἀλιβιζάτος διακρίνει μιά σταθερά ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς σταδιοδρομίας του: «τό αἷμα γιά συνταγλινόνταν μέ τρόπους φαινομενικά ἀντιφατικούς, διακρινόταν στόν πυρήνα του ἀπό μιά βέβαιη συνοχή, ἂν ὄχι καί συνέπεια» (στό ἴδιο, σ. 33). Τέτοιου εἶδους ἀποφάνσεις ὁμως ἀπλῶς ἀναδεικνύουν πόσο πολυσημος ὄρος εἶναι ὁ «ἐκσυγχρονισμός», καί πόσο δύσκολο εἶναι νά προικιστεῖ μέ ἀναλυτική ἀξία.

10. Ἡ νεοϊδρυμένη Πάντειος, πού ἀρχισε μαθήματα τόν Νοέμβριον τοῦ 1930, εἶχε δηλωμένο σκοπό τήν πολιτική μόρφωση τῆς ἰθύνουσας τάξης (Ν. Κωνσταντόπουλος, σέ *Εἰκοσιπενταετηρίς τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν*, Ἀθῆναι χ.χ., σ. 62). Οὐσιαστικός ἰδρυτής καί πρῶτος διευθυντής της ἦταν ὁ κυπριακῆς καταγωγῆς Γεώργιος Φραγκοῦδης, ἕνας ἀπό τούς σημαντικοὺς δημόσιους διανοούμενους τῆς ἐποχῆς (βλ. τό ἱστορικό στό ἴδιο, σ. 11 κ.έ., 61-63) καί ἰσχυρό στέλεχος τῶν Φιλελευθέρων. Ἀπό τήν ἐποχή πού ἦταν πληρεξούσιος στήν Δ' Συντακτική, μέ τό κόμμα τοῦ Παπαναστασίου, ἐπεμπε μύδρους κατά τοῦ «ψευδοκοινοβουλευτισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατέστρεψε τήν Ἑλλάδα», καί τασσοῦσαν ὑπέρ μιάς ἐθνικῆς ἐπανάστασης (βλ. ἐνδεικτικά σέ Γ. Φραγκοῦδης, *ΕΣΒ, Συνεδριάσεις 29ῆ τῆς 27ῆς Φεβρουαρίου 1924*, σ. 480).

11. Γεώργιος Φραγκοῦδης, σέ *Δελτίον τῆς Παντείου Σχολῆς τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν περιέχον τὰς περὶ κοινοβουλευτισμοῦ καί δικτατορίας συζητήσεις τὰς διεξαχθείσας ἐν τῇ σχολῇ κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς 15, 17, 19, 22 Μαΐου 1932*, Ἀθῆναι 1932, σ. 3.

12. Γ. Παπανδρέου, στό ἴδιο, σ. 22.

13. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, σέ *Δελτίον τῆς Παντείου Σχολῆς...*, ὁ.π., σ. 16-18. Ἐδῶ ὁ Φραγκοῦδης ἀπάντησε ὅτι «ἀπό κατάστασις de facto ἡ δικτατορία μετεδλήθη εἰς πολιτικόν σύστημα, ὡς π.χ. ὁ φασισμός, ὁ ὁποῖος ἐπιστημονοποίησε τήν νέαν αὐτήν κατάστασιν»: στό ἴδιο, σ. 26.

14. Παν. Κανελλόπουλος, στό ἴδιο, σ. 17.

θυσία τοῦ κύρους καί τῆς δυνάμεως τοῦ κοινοβουλίου, ἡ συνύπαρξις δηλ. τῆς ιδέας τῆς λαοκρατίας καί τῆς ιδέας τῆς ἀριστοκρατίας τῆς πνευματικῆς καί ἡ ἐπί τῆ βάσει ὠρισμένων κριτηρίων ἐπιλογῆς σχηματιζομένη τάξις ἡγετῶν, ἡ συνύπαρξις τῶν δυό αὐτῶν ιδεῶν εἶναι ἐκείνη, πρὸς τὴν ὁποίαν νομίζω σήμερον, ὅτι πρέπει νά προχωρήσῃ ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος.¹⁵

Στόν ἐκτενὴ λόγο τοῦ συντηρητικοῦ αὐτοῦ διανοομένου, πού εἶναι ὁ κυριότερος ἐκπρόσωπος τῆς ἀντιβενιζελικῆς παράταξις στή συζήτηση τῆς Παντείου, δέν συναντοῦμε κανένα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἢ γενικότερα ὑπὲρ τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς πολιτικῆς. Ἀντίθετα, ἐπαινοῦνται ὁ περιορισμὸς τῆς δημοκρατίας καί ἡ συμβολὴ τῆς «πολιτικῆς ἀριστοκρατίας» στήν εὐτυχία χωρῶν ὅπως ἡ Γαλλία.¹⁶ Ἐπίσης, ἀποφεύγεται νά καταδικαστεῖ ἡ δικτατορία, ἡ εὐθύνη γιά τὴν ὁποία ρίχνεται στό «χάος» πού προηγεῖται, ἐνῶ τό πρόβλημα τοῦ φασισμοῦ στήν οὐσία παρακάμπτεται.

Ἡ ἄρνηση τοῦ Κανελλόπουλου νά καταθέσει δημόσια τίς ἀπόψεις του γιά τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς ἐξάπλωσης τῶν «δημοκρατικῶν ἀρχῶν» ἀποτυπώνει εὐγλωττα τὴν πίστη του στήν «ιδέα τῆς ἀριστοκρατίας τῆς πνευματικῆς» κι ἐν τέλει ἀπρηξί τὴν ἐχθρότητά του ἀπέναντι στήν ἀρχὴ τῆς ἀνοιχτῆς κι ἔλλογης συζήτησης τῶν πολιτικῶν ζητημάτων, ἡ ὁποία εἶναι ἀλληλένδετη μέ τὴ δημοκρατία. Ἐν τέλει ὅμως ἡ ἄρνηση αὐτὴ ἀναδεικνύει τὴν πολὺ συγκεκριμένη ἀνεπάρκεια τῶν συντηρητικῶν τοῦ Μεσοπολέμου, ν' ἀντιμετωπίσουν πολιτικά, ἢ καί ἀπλῶς διανοητικά, τὴν πρόκληση τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν ἐποχὴ τῆς μαζικῆς κινητοποίησης. Ἀκριβῶς αὐτὴ τους ἡ ἀδυναμία, ἡ ἀφωνία τους, τοὺς ἔκανε σύντομα νά συμφιλωθοῦν μέ τὸν φασισμό καί νά τὸν προωθήσουν ὡς τὸν μόνο τρόπο γιά νά νικηθεῖ ἡ ἀριστερά. Ἴσως ὁ χειρότερος οἰωνός ἀπ' ὅλους νά ἦταν ὅτι στή συζήτηση τῆς Παντείου δέν ἀκούστηκε καμιὰ ἀνεπιφύλακτη φωνή, οὔτε ἀπὸ τὴ βενιζελικὴ οὔτε ἀπὸ τὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη, ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας. Εἶχαν πάψει νά τὴν ὑπερασπίζονται διανοητικά, μολονότι τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐξακολούθησαν νά στηρίζουν στή βουλή τίς ἐλπίδες τῆς πολιτικῆς τους ἐπικράτησης.

15. Παν. Κανελλόπουλος, *στό ἴδιο*, σ. 18.
16. Παν. Κανελλόπουλος, *στό ἴδιο*, σ. 18.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ

ΕΖΡΑ ΠΑΟΥΝΤ

ΤΑ ΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΙΖΑΣ

Ὁ ἐπιδραστικότερος ποιητῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς παράδοσης στό ἔργο πού σημάδεψε τὸν δικτὸ πολιτισμὸ στὸν 20ῦ αἰῶνα.

VICTOR SEGALEN

ΣΤΗΛΕΣ

Ἡ κινεζικὴ ποιητικὴ παράδοση συναντᾷ ἕναν ἀφοσιωμένο ἐκφραστή της ἀπὸ τὴ Δύση, σὲ μιὰ μνημειώδη ποιητικὴ σύνθεση.

ΝΟΡΜΠΕΡΤ ΕΛΙΑΣ

ΜΟΤΣΑΡΤ ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΟ ΜΙΑΣ ΜΕΓΑΛΟΦΥΪΑΣ

Ὁ Νόρμπερτ Ἐλίας φωτίζει τὴν ζωὴ καί τὴν προσωπικότητα τοῦ μεγάλου συνθέτη χαρίζοντάς μας ἕνα συγκλονιστικὸ πορτραῖο τοῦ Βόλφγκανγκ Ἀμαντέους Μότσαρτ.

ΙΝΔΙΚΤΟΣ

• ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210. 88.38.007 - 210. 82.51.889
FAX: 210. 82.15.389

• ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 5, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ.: 2310. 23.10.83, FAX: 2310. 26.23.99
www.indiktos.gr, e-mail: indiktos@indiktos.gr

ΓΙΑ ΤΟΝ ΛΕΟΝΤΑ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΗ

Καί μιά παλιά του μετάφραση τοῦ Μαγιακόφσκι*

τῆς Μαρίας Ἡλιού

Ο Λέων ὑπῆρξε στενός φίλος τοῦ Φίλιππου ἀπό τὰ χρόνια τοῦ Κολλεγίου, ὅταν ἦταν συμμαθητές. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἦταν δύσκολο γιά μένα νά βγαίνω μέ τόν Φίλιππο καί τίς παρέες του. Ὄταν ὅμως μπήκα στό Πανεπιστήμιο, τό 1951, οἱ ἀπαγορεύσεις μετριάστηκαν. Τότε γνώρισα τόν Λέοντα καί τόν Ἄγγελο Φωκά, ἄλλο συμμαθητή τους, κι ἀρχίσαμε νά κάνουμε παρέα καί νά βγαίνουμε συχνά οἱ τέσσερές μας «καί κάποιες κοπέλες μαζί», σέ ταβερνάκια, στή θάλασσα, σέ συναυλίες. Ὁρες ἀτέλειωτες συζητήσεων καί περιπάτων. Ὁ Λέων πηγαινοερχόταν στό Παρίσι καί στή Γενεύη ὅπου σπούδαζε. Ξαναβρισκόμασταν κάθε φορά μέ πολλή χαρά κι ἀκούγαμε στό σπίτι του στό Φάλρη, κλεισμένοι στό δωμάτιο του, τούς τελευταίους του δίσκους Brassens, Σοστάκοβιτς...

Ὄταν ὁ Φίλιππος πῆγε στρατιώτης στό Μακρονήσι (Μάρτιος τοῦ 1954), ὁ Λέων ἦταν στήν Ἑλβετία. Γιά σχεδόν δύο χρόνια, τόν Φίλιππο τόν βλέπαμε, οἱ γονεῖς του καί ἐγώ (ἄλλος δέν εἶχε δικαίωμα ἐπισκεπτη-

ρίου), γιά λίγη ὥρα παρουσία ἐπιτηρητῆ, ὅταν καί ἐάν, ἔπειτα ἀπό ἀπίστευτες ταλαιπωρίες, κατορθώναμε νά πάρουμε τήν περιπόθητη ἄδεια, συνήθως τίς μεγάλες γιορτές (Χριστούγεννα, Πάσχα, Δεκαπενταύγουστο). Καί ἀφοῦ κάναμε τή διαδρομή Ἀθήνα-Λαύριο-Μακρονήσι, παρακαλώντας νά μή ματαιωθεῖ τό ἐπισκεπτήριο λόγω πολλῶν μποφόρ. Ἀλληλογραφούσαμε ὅμως, μέ τή συμμετοχή τοῦ λογοκριτῆ βέβαια πού ἐσθῆνε ἢ σχολίαζε πάνω στά γράμματά μας, ἀλλά ἀλληλογραφούσαμε. (Ὁ Ἄγγελος εἶχε ἀναλάβει καί νά στέλνει μία ἀθλητική ἐφημερίδα τήν ἐβδομάδα, πού τήν περίμεναν ἀνυπόμονα ὅλοι ὅσοι βρισκόνταν στήν «ἀπομόνωση» καί ἦταν στήν πραγματικότητα φαντάροι, ἐξόριστοι καί μαζί φυλακισμένοι).

Στά γράμματά μας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὁ Λέων εἶναι παρών (μνεῖες σέ καμιά δεκαπενταριά γράμματα τοῦ Φίλιππου καί σέ καμιά εικοσαριά δικά μου). Ὅπως κι ὁ Φίλιππος παραμένει παρών στήν παρέα μας.

«Αὐτές τίς μέρες ἦρθε ἕνας φίλος τοῦ Ἄγγελου πού σπούδαζε στήν Ἑλβετία. Κάνουμε θαυμάσια παρέα. Κουβεντιάζουμε ὥρες ὀλόκληρες πάνω σ' ὅλα τά θέματα πού ὑπάρχουν, φωνάζουμε, γελᾶμε – ἰδίως ὁ καινούριος μας φίλος! πού ὅταν τόν πιάνει τό γέλιο εἶναι ἀδύνατο νά σταματήσει καί πού σέ δημόσιο χῶρο εἶναι δημόσιος κίνδυνος γιατί ὅλοι γυρνοῦν καί μᾶς κοιτάζουν. Προχθές πήγαμε στό ταβερνάκι τῆς Πλάκας, ἐκεῖνο μέ τήν ταράτσα» ... «Χτές πήγαμε γιά μπάνιο. Ἦταν πολύ ὁμορφα. Στό τέλος, σ' ἕνα κεντρά-

* Δημοσιεύτηκε στό Ἄρχειοτάξιο τοῦ Μαΐου 2006. Στό γοητευτικό βιβλίο τοῦ Κώστα Στάικου *Κάτοπτρο τῆς Βιβλιοθήκης* (Κότινος 2005), μαθαίνουμε πῶς ὁ γνωστός «δαίμων» προῦπηρξε τῶν τυπογραφείων: «Ὁ Τιτίβιλος πίστευαν ὅτι ἦταν ἕνας δαίμονας σταλμένος ἀπό τόν Λούσιφερ ἢ ἄλλες σατανικές δυνάμεις μέ στόχο νά παρεισφρέουν λάθη στήν ἐργασία τῶν μοναχῶν πού ἀντέγραφαν ἱερά κείμενα. Ἡ ἀκριβῆς φύση καί προέλευση τοῦ Τιτίβιλου χάνεται στά βᾶθη τοῦ χρόνου». Καί, βέβαια, τά δικά μας γραφτά δέν εἶναι ἱερά. Εἶναι ὅμως ἱερές οἱ ἀναμνήσεις μας καί ἡ μνήμη ἀκριβῶν φίλων. Καθώς ὁ Τιτίβιλος χόρευε ἐπάνω σέ αὐτό τό κείμενο, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀποκατασταθεῖ στό σωστό, ἰδιαίτερα ὅταν, ἀντί «Τότε τοῦ προτάθηκε νά δουλέψει στό *Βῆμα*», διαβάσαμε «Τότε πού προσπάθησε...», πράγμα πού δέν εἶναι ἀκριβές.

1. Χαρακτηριστικό τῆς ἀλληλογραφίας μέ τούς ἐγκλειστούς, τό νά προσπαθεῖς νά περάσεις τό μέγιστο τῆς πληροφοροφύσης, ἐλαχιστοποιώντας τόν κίνδυνο ἀναγνώρισης τῆς πληροφορίας ἀπό τόν ἀδιάκριτο τρίτο, ἰδιαίτερα ὅταν ἀναφέρεσαι σέ πρόσωπα.

ΒΑΣΙΛΗΦΟΥ ΜΑΓΙΑΚΟΦΩΚΗ
150.000.000
-ἀποσπασμα-

Ποιός θ' ἀναρωτήσῃ τὸ φεγγάρι;
Ποιός θά βάλῃ ρώτημα στὸν ἥλιο;
Τὲ ἔχεις καὶ μῆς δίνεις μέρες-νύχτες;
Ἔτσι καὶ τὸ ποίημα αὐτὸ
ὄν ἔχει γραφιδά.
Κι ἔνα μόνο ἔχει σκοπὸς:
Δάμψῃ γιὰ τ' αὐριανὰ
ποὺ χαράζουν.

Ἔτσι σήμερα
γι' αὐτὸ
ἔρχονται σ' ἐμῆς
οἱ ματιές τῆς γῆς
παίρνουν κἀπὸ μᾶς ἡχώ
τὸ καθένα αὐτὸ

εἶναι γιὰ νὰ δοῦν αὐτὸ
εἶναι γιὰ ν' ἀφουγγραστοῦν ἀπ' αὐτὸ
αὐτὸ-
σπάζοντας κἀκε δεσμὸ
τοῦ λαοῦ βουλή

αὐτὸ-
σκελετωμένες μηχανές
ἀντρες
σὶνα
μαζωμένα

αὐτὸ-
χέρια,
πόδια,
ἐλατήρια
καὶ τανάλιες,
ὀρθωμένα,
ἀεριωμένα,
μ' ἔναν ὄρκο
μῆς καρδιάς.
Ἐξέλασε τοὺς ποιητές,
μέ φωνὴ ἀγγελική,
ποὺ στὰ οὐράνια ψέλνουν-
κι ἔκου τὸ τραγοῦδι αὐτὸ:

Ἀπὲς πόλεις ἤρθαν,
μέσ στήν τούντρα βγάλανε
ὁρμούς σὲ νερά καὶ βοθροῦς.

Φτάσαμε μυριάδες
κ' εἴμαστε μυριάδες
οἱ μυριάδες ἀπ' ἐργάτη;
οἱ μυριάδες τῶν φτωχῶν.

*Ἡ γυμνασία χαρτοφύνη
καὶ ἀφῆται. καταλαβὴ τὸ 53.*

Ἡράσαμε ἀπὲς σπιτικὰ,
τῶν στρατῶν οἱ σκοποῦ,
μέ τὸ ὄρκο
νὰ φωτίζου
πυρκαγιές.
Ἡράσαμε μυριάδες
οἱ μυριάδες τῶν πραγμάτων
ποὺ σπασαὺν
καὶ ρήμαξαν
κι ἔκαναν κομμάτια.

Κατρακὺλα ἀπὲς ψηλά,
τῶν βουνῶν σκαρφάλημα,
κρηθαρσοδιές ποὺ φαγὰν τὰ χρόνια.
Ἡράσαμε μυριάδες
οἱ μυριάδες τὰ κοπάδια
φοβισμένα,
χτηνωμένα,
πεινασμένα.

Ἡράσαμε μυριάδες
οἱ μυριάδες τῶν ἰσθμῶν,
ἀλτρες, ἐβλου
κι ἀντιθρήσκων-
ποὺ ῥθαν ἀπὸ μῆτωπο
κι ἀπὸ τὰ χωράφια,
σκουριασμένο σῶδρο
μόνο μέ μιὰ προσευχὴ
μόνο μέ μιὰ πίστη,
ἀπὲς γλυκερὴ ἀστρωμένη κοίτη
μόνο νὰ μὴ βγεῖς-
στὸ θεὸ νὰ ποῦν:
θές ποὺ εἶσαι ἀπὸ σῶδρο,
θές ποὺ εἶσαι ἀπὸ σῶδρο,
θές ποὺ ἄρης
Ποσειδῶνας
ἢ Βεγκά
δέν εἶσαι,
θές ποὺ ἡ σάρκα σ' ἔκανε-
ἀνθρωπε-θεέ.
Τ' ἄστρα σου ἤρθαν κι ἔπεσαν
φύγε ἀπὸ τὰ ὕψη,
ἔλα δὲ πάνω στὴ γῆ
ἔλα δὲ κοντὰ μᾶς,
ὄχι πιά "τῶν οὐρανῶν",
βγές νὰ φανιστεῖς.

Σ' ὄλων τῶν ματιές
ἀπεῖθῃ κι ὀμπρός
τὰ δικὰ μᾶς θάματα
ἀν ἡ προσταγὴ σου
θά εἶναι τῶν χειρῶν μᾶς.
μέσ στοὺς κεραυνοὺς
μέσ στὶς φλόγες θέλει
τουφεκίδι νὰ βρεῖ-
πάντα θὰ τὸ βρεῖ

ΜΑΪΑΚΟVSKI
VERS ET
PROSES
de 1913 à 1930
CHOISIS, TRADUITS DU RUSSE
ET PRÉSENTÉS PAR
ELSA TRIOLET
LES ÉDITEURS FRANÇAIS RÉUNIS
33, Rue Saint-André-des-Arts, PARIS-VIe

III.
Κάθε μᾶς κατόρθωμα
θάναι καὶ πιὸ ὀσκόλο
ἀπὸς δημιουργοῦ-
ὄχι μόνο τὸ κενὸ ποὺ εἶχε αὐτὸς γιομίσαι
ὄχι χιτρία νὰ χτιστοῦν φαντασίας ἀνθρώπων
μὰ τὸ καθεστὶ παλιὸ
στὸν ἀέρα νὰ σταλεῖ.
Δίψα
ἔδωκε μᾶς ποτὸ
Πεῖνα
ἔδωκε μᾶς φαγὴ
Ἡρθε κ' ἡ ὥρα νὰ ριχτεῖ
τὸ κορμὶ στὴ μάχη.

*Ἄ Λέοντ ἀθανάσιον,
fraternellement
Elsa Triolet*

κι, ήπιαμε μύτερες στην υγείά σου» (Μ., 5 Ιουλίου 1954).

«Χάρηκα πολύ τόν έρχομό από την Έλβετία του καλοῦ μου φίλου και, φυσικά, ζηλεύω αφάνταστα πού δέν μπορώ νά πίνω και γώ μύτερες στό ταβερνάκι τής Πλάκας ή οὐζάκι κάτω από τή σκοτεινή Ακρόπολη...» (Φ., 8 Αὐγούστου 1954).

«Αγγάρεψε από τώρα τόν Λέοντα νά σοῦ βρεῖ σύγχρονη και παλιότερη βιβλιογραφία στά γαλλικά και στά έγγλέζικα πάνω σέ αντίστοιχα θέματα γενικά και ειδικά: συγκεκριμένα Index, Τερή εξέταση, άφορισμοί κ.λπ. Ίδιαίτερα ενδιαφέρομαι για ὅ,τι σχετικό έχει παρουσιάσει ὁ κύκλος τής *Pensée*. Σιγά-σιγά, ανάλογα μέ τά λεφτά πού θά μπορούν νά διαθέτουν από τό σπίτι, κάνε τίς παραγγελίες ὥστε ὅταν γυρίσω νά μήν καθυστερήσουμε μέ ἀναζητήσεις» (Φ., 20 Αὐγούστου 1954).

«Φρόντισε νά παραγγείλεις μέ τόν Λέοντα (ή στόν Λέοντα εάν έχει φύγει) τά βιβλία τά σχετικά μέ τούς άφορισμούς» (Φ., 27 Σεπτεμβρίου 1954).

«Θέλω λοιπόν νά μοῦ βρεῖς μαζί μέ τόν Λέοντα, καλή, σύγχρονη κυρίως, βιβλιογραφία για δαύτους [τούς γάλλους φιλοσόφους τού 18ου αἰ.], για τόν κύκλο τους και για τήν εποχή τους. Ακόμα κι αν υπάρχουν φτηνές εκδόσεις *Œuvres choisies* αὐτῶν ὄλων. Παράγγιλέ τα μέσω Κάουφμαν και ἄς τα σέ μιά γωνιά τής βιβλιοθήκης νά περιμένουν κι αὐτά...» (Φ., 1 Δεκεμβρίου 1954).

«Πήγαμε χθές δρόμο μέ τά παιδιά στόν κινηματογράφο και φύγαμε ένθουσιασμένοι» ... «Μετά πήγαμε σ' ένα ταβερνάκι τής ὁδοῦ Θεμιστοκλέους, στέκι παλιού σου καθηγητῆ στό Κολλέγιο. Ήπιαμε στην υγείά σου –εῖσαι πάντα ὁ μεγάλος άπών– και γελάσαμε μέ τήν καρδιά μας. Μιά στιγμή μάλιστα πού θυμήθηκα μιά παρωδία παραπομπῆς πού εἶχες φτιάσει για κάποιον συνάδελφό σου στίς ιστορικές μελέτες, πιο σοφό από σένα και πιο ψιλικατζή,² έγινε τέτοιο ὁμαδικό γέλιο πού εξέλιχτηκε σέ σόλο ενός από μᾶς, πού σταμάτησε κάθε κουδέντα στό ταβερνάκι...» (Μ., 12 Δεκεμβρίου 1954).

Εκεῖνος ὁ Δεκέμβρης ὑπῆρξε καθοριστικός για τό μέλλον τού Λέοντα. Τότε τού προτάθηκε νά δουλέψει στό *Βήμα*. Δέν τό δέχτηκε άβασάνιστα. Ζύγισε τά υπέρ και τά κατά. Προβληματιζόταν. Θυμάμαι μιά πολύωρη σχετική συζήτησή μας κατά τή διάρκεια ενός περιπάτου στην περιοχή τής Λεωφόρου Αλεξάνδρας, Μαυροματαίων, Φυλῆς... Δέν εἶχε ακόμα καταλήξει στην άπόφασή του πού τήν πήρε πρὸς τό τέλος τού μήνα (μνείες σέ γράμματα τού Φ. από 27 Δεκεμβρίου 1954 και ἑξῆς).

Από τόν επόμενο κι ὄλας μήνα, ὁ Λέων εἶχε τό γραφείο του στό *Βήμα*, κάπως στριμωγμένος στόν ἴδιο χῶρο μέ τόν Αστέρη Στάγκο και τόν Χάρη Μπουσμπουρέλλη.³ Η παρέα ἔξακολουθοῦσε νά βγαίνει συχνά σέ ταβερνάκια, σέ συναυλίες και κυρίως στόν κι-

νηματογράφο, ὅπου έπωφελοῦμαστε και από τά δημοσιογραφικά διαπιστευτήρια τού Λέοντα. Θυμάμαι πώς πολλές φορές εἶχα γλιστρήσει στή ζούλα στην Κινηματογραφική Λέσχη.

Τήν ἔγνοια για τόν ἔγκλειστο στό Μακρονήσι τή μοιραζόμαστε ὄλοι μας. «Θά σοῦ στείλω σήμερα ή αύριο τήν *Ιστορία τής Λογοτεχνίας* τού Δημαρά. Στή χαρίζει ὁ Λέων»⁴ (Μ., 20 Μαρτίου 1955).

Σέ γράμμα του ὁ Φίλιππος σχολιάζει δημοσίευμα κινηματογραφικῆς κριτικῆς τού Λέοντα στην *Άγγλοελληνική Επιθεώρηση*.⁵ Δηλώνει έντυπωσιασμένος από τήν «εὐρυμάθεια» και τήν «πολυμάθειά» του και σημειώνει: «ή κριτική του ὑπερτερεῖ ασύγκριτα άπ' ὅσες ἔχω διαβάσει άλλων σπουδαίων και μή» (Φ., 19 Ἀπριλίου 1955).

Αὐτή ή κριτική εἶναι μιά ὁλόκληρη συνθετική μελέτη (9 σελίδες μέ πυκνά δίστηλα) πού ἀποκαλύπτει διεισδυτική σκέψη και βαθύτατη γνώση τής ιστορίας τού κινηματογράφου. Κάτω από τόν τίτλο «Ο κινηματογράφος», οἱ ὑπότιτλοι διαγράφουν τή δομή τού κειμένου: «Η περίοδος 1953-1954 – Τρεῖς ἀποκαλύψεις τού ἑλληνικού κινηματογράφου – Becker ὁ άφηγητής – Ο Yves Allégret και ή ταινία ὡς δυναμικό σύνολο – Ο Clément και τό τραγικό κλίμα – Ο ὤρμος λυρισμός τού John Ford – Ο «χιουστονικός» ἥρωας – Ο Minelli και τά ταμπού – Η θλιβερή ὑπόθεση τού σινεμασκόπ – Η ὡραιότερη ταινία τού 1954». Θά σταθῶ στό τελευταῖο μέρος πού καλύπτει τό 1/6 τού συνόλου:

«Η ὡραιότερη ταινία πού προβλήθηκε στην Αθήνα τό 1954 προκάλεσε μόνο τά ειρωνικά ή περιφρονητικά σχόλια τῶν κριτικῶν. Ὅσοι ξέρουν ὅτι τίς ταινίες επικράτησε νά τίς κρίνουν τυφλοί, δέν θά παραξενευτοῦν, οἱ ἄλλοι ἄς τό μάθουν, κι αν αύριο τύχει κανένας συνοικιακός κινηματογράφος νά παίξει τήν *Επι-*

2. Προφανῶς ἤθελα νά γράψω «φιλολοῖτζής», για τή γνωστή λεπτοδουλειά πού διακρίνει τίς παραπομπές τού Βέη και πού σχολιαζόταν τότε, μέ σεβασμό και χιοῦμορ, από ὀρισμένους νέους ιστορικούς.

3. Σέ ὄλα σχεδόν τά ἄρθρα και σημειώματα πού γράφτηκαν μετά τό θάνατό του στόν τύπο (ὅσα δηλαδή από αὐτά διάβασα) και περιείχαν και βιογραφικά στοιχεία, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Λέων ἄρχισε νά εργάζεται στό *Βήμα* τό 1956. Η ἑξαίρεση εἶναι τού «Τήλεφου» (Ελένη Μπίστικα): «Από τό 1955 τόν κέρδισε ή δημοσιογραφία» (έφ. *Η Καθημερινή*, 10 Ἰανουαρίου 2006). Η ἑξήγηση πού μπορώ νά δώσω εἶναι πώς εἶχε, ἴσως, διαφορετική εργασιακή σχέση μέ τό *Βήμα* κατά τό 1955.

4. Ο Φίλιππος εἶχε από τό 1949 στην βιβλιοθήκη του τήν *Ιστορία τής Λογοτεχνίας* τού Δημαρά. Ίσως νά μήν ἤθελε νά ταλαιπωρήσει στό ταχυδρομεῖο και στό Μακρονήσι τούς δύο κατάστικτους από σημειώσεις του τόμου.

5. Χειμῶνας 1954/5, τόμος Ζ', Περίοδος Β', τχ. 7, σ. 257-265.

στροφή του Βασίλη Μπόρτνικωφ, πού γύρισε λίγο πριν τό θάνατό του ό άξέχαστος Vsevolod Pudovkin, άς τρέξουν νά τήν δοϋν»...

«Ό Pudovkin, λυρικός μέ τάσεις έπικές, πού πήρε για ήρωά του τό άτομο —σάν τόν Donskoϊ— μά πού άγωνίστηκε νά τό τοποθετήσει μέσα στη ροή τής συλλογικής ζωής —σάν τόν Eisenstein— δέν γνώρισε τή δόξα πού του άξιζε...

» Άν του έλειπε ή ρωμαλεότητα κι αυτή ή άγάπη για τή ζωντανή καθημερινή ζωή, θά έλεγε κανείς ότι ό Pudovkin είναι ένας intimiste. Στην πραγματικότητα ό ρεαλισμός του έχει άνεύρει νέα δάθη, νέους κόσμους πού περιμένουν τήν κινηματογραφική έκφρασή τους, κι ό θάνατός του αφήνει ένα κενό ακριβώς επειδή εκείνος άνοιγε ένα δρόμο. Αυτή ή προσήλωση του Pudovkin στον έσωτερικό κόσμο είναι ακόμα περισσότερο έντονη χάρη στην πειθαρχία πού τόν χαρακτηρίζει» ... «Ή ψυχολογική αυτή άλήθεια του Pudovkin διαφεύγει ίσως του ξένου θεατή, πού άναγκαστικά σταθμείει μπρός σέ στοιχειά ξένα προς τόν γνώριμό του κόσμο. Ή λεπτότητα των περιγραφών τής ζωής σ' ένα κολχός του διαφεύγει, ακριβώς επειδή ό θεατής θά μείνει έκπληκτος, δύσπιστος ή και ένθουσιασμένος από τό ίδιο τό περιβάλλον του κολχός όπως παρουσιάζεται στην ταινία. Χρειάζεται μιá εξοικείωση μέ τό νέο αυτό κοινωνικό κλίμα, πού γεννά νέους άνθρώπους μέ νέα αισθήματα, για νά παρακολουθήσει ό θεατής τίς άποχρώσεις του ψυχολογικού κόσμου πού περιγράφεται. Ή *Επιστροφή του Βασίλη Μπόρτνικωφ* θεωρήθηκε από μερικούς προσπάθεια πολιτικής προπαγάνδας. Στην πραγματικότητα ή ταινία αυτή σημειώνει μιá στροφή στον μεταπολεμικό σοβιετικό κινηματογράφο προς τά ψυχολογικά και μή προπαγανδιστικά έργα, κι άν είναι κάποιος, στην περίπτωση αυτή, πού έκανε *κακή πολιτική* είναι οι κριτικοί πού δέν είδαν τήν ψυχολογία του έργου, επειδή ό κόσμος πού άποτελούσε τό περιβάλλον του δέν τούς άρεσε. Ό Pudovkin δέν μπορούσε βέβαια, για νά ικανοποιήσει τούς κύριους αυτούς, νά γυρίσει μιá σύγχρονη σοβιετική υπόθεση σ' ένα τοιφλίκι. Πρόκειται όμως για πολύ άπλά πράγματα πού καταλαβαίνουν τά μικρά παιδιά — άν όχι κι οι κριτικοί»...

Ό Λέων άξιοποίησε πολύπλευρα τό χρόνο του στο Παρίσι και τή Γενεύη και όχι μόνο για τίς πανεπιστημιακές του σπουδές. Είναι φανερό πώς, έκτός των άλλων, είχε «σπουδάσει» και κινηματογράφο στην περίφημη Cinémathèque. Και είχε άποκτήσει σχέσεις μέ πνευματικούς κύκλους τής γαλλικής πρωτεύουσας. Μέ τό ψευδώνυμο Λέων Άθανασίου είχε ίσως δημοσιεύσει κείμενά του σέ γαλλικά έντυπα. Από τότε χρονολογείται ή αφιέρωση τής Έλσας Τριολέ στον τόμο μέ τίς μεταφράσεις της στα γαλλικά του Μαγιακόφσκι πού του χάρισε και πού μέ τή σειρά του ό Λέων μάς τόν χάρισε άργότερα: «Ά Léon Athanassiou, fraternellement. Elsa Triolet».⁶

Φαίνεται πώς από αυτό τό βιβλίό έκανε ό Λέων τή μετάφραση άποσπασμάτων του ποιήματος «150.000.000»,

στό όποιο, όπως γράφει ό ποιητής: «150.000.000 [=ό σοβιετικός λαός] μιλάνε μέ τά χείλη μου». Τό συνάγω από διάφορα στοιχειά, αλλά κυρίως από τό ότι ή τομή στό κείμενο πού υποδηλώνουν τά άποσπασματικά, τά όποια διαχωρίζουν τά δύο άποσπάσματα, τοποθετείται στό ίδιο σημείο του μακροσκελούς ποιήματος. Ή μετάφραση του Λέοντα είναι πιστή αλλά και μέ κάποιες έλευθερίες, παραμένοντας κοντά στό ρυθμό και τό ύφος του κειμένου.

Τή μετάφραση αυτή τήν είχαμε άγαπήσει, όταν μάς τήν είχε διαβάσει ό Λέων. Τήν ξαναθυμήθηκε ό Φίλιππος τόν τελευταίο χρόνο τής ζωής του και σκεφτόταν νά τή δημοσιεύσει στό *Άρχαιοτάξιο*. Ήθελε νά τηλεφωνήσει στον Λέοντα, για νά τόν ρωτήσει, άν τήν είχε προχωρήσει ή ξαναδουλέψει.⁷ Δέν πρόλαβε.

Και είναι ό Λέων πού δημοσίευσε στα *Νέα*, στις 9 Μαρτίου 2004 ένα συγκλονιστικό σημείωμα «Γιά τόν Φίλιππο Ήλιού»:

«Τόν Φίλιππο Ήλιού θά θυμούνται πάντα όσοι ευτύχησαν νά τόν γνωρίσουν. Θά θυμούνται τήν εύψυχία και τό άκμαίο φρόνημά του, τήν οξύτητα τής κρίσης του και τή γοητεία του χαμόγελού του, τή φλόγα του πάθους του και τή νηφαλιότητα του νοϋ του, τήν άκρα άνιδιοτέλεια και τή βαθειά σεμνότητά του, τή σταθερότητα μέ τήν όποία άκολούθησε σ' όλη τή ζωή τή δύσκολη πορεία πού είχε χαράξει για τόν έαυτό του από τά μαθητικά του ήδη χρόνια, τήν άρνησή του νά κάνει παραχωρήσεις και τήν έπιμονή του νά ζωογονεί τήν έπιστήμη του μέ τίς ιδέες του και νά έμπλουτίζει μέ τήν έπιστήμη του τίς ιδέες του. Γιός λαμπρών γονιών, ένσάρκωνε όλες τίς άρετές πού έδιναν άλλο, διαφορετικό, νόημα στη λέξη Άριστερά και πού τόν καθιστούσαν, τόν ίδιο, τό άλας τής γής. Αυτόν θά άποχαιρετήσουν, μέ θλίψη για τόν χαμό του και εύγνωμοσύνη για τό έργο πού πραγμάτωσε και τό παράδειγμα πού προσέφερε, όλοι, σήμερα τό άπόγευμα, στο Α΄ Νεκροταφείο. Α.Β.Κ.»

Όταν του τηλεφώνησα για νά του πω πόσο μέ είχε συγκινήσει, δέν μπορούσα νά ξερω πώς ήταν ή τελευταία φορά πού μιλούσαμε.

Τούς θυμάμαι είκοσάχρονους. Τόν Φίλιππο μέ τίς πρώτες έπιλογές. Τόν Λέοντα μέ τούς τόσους δρόμους νά άνοιγονται μπροστά του. Σ' εκείνον πού διάλεξε τελικά νά πάρει, έπένδυσε τά σπάνια προσόντα του και άναδειχθηκε στον κορυφαίο δημοσιογράφο πού συνοδέψαμε μέ βαθειά θλίψη μιá γκριζα μέρα του Γενάρη.

6. «Στόν Λέοντα Άθανασίου, άδελφικά. Έλσα Τριολέ».

7. Δέν γνωρίζαμε (ή είχαμε ξεχάσει), ότι είχε δημοσιευτεί τήν πρώτη χρονιά πού βρισκόμαστε στο Παρίσι, στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 43, Ιούλιος 1958, σ. 26-28. Πρόκειται για τό ίδιο κείμενο πού χαρακτηρίζεται όμως «άπόδοση». Έχει και ένα σοβαρό τυπογραφικό λάθος πού αλλοιώνει τό νόημα: «θύματα» αντί «θάματα».

ΤΙ ΜΑΣ ΝΟΙΑΖΕΙ Ο ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ;

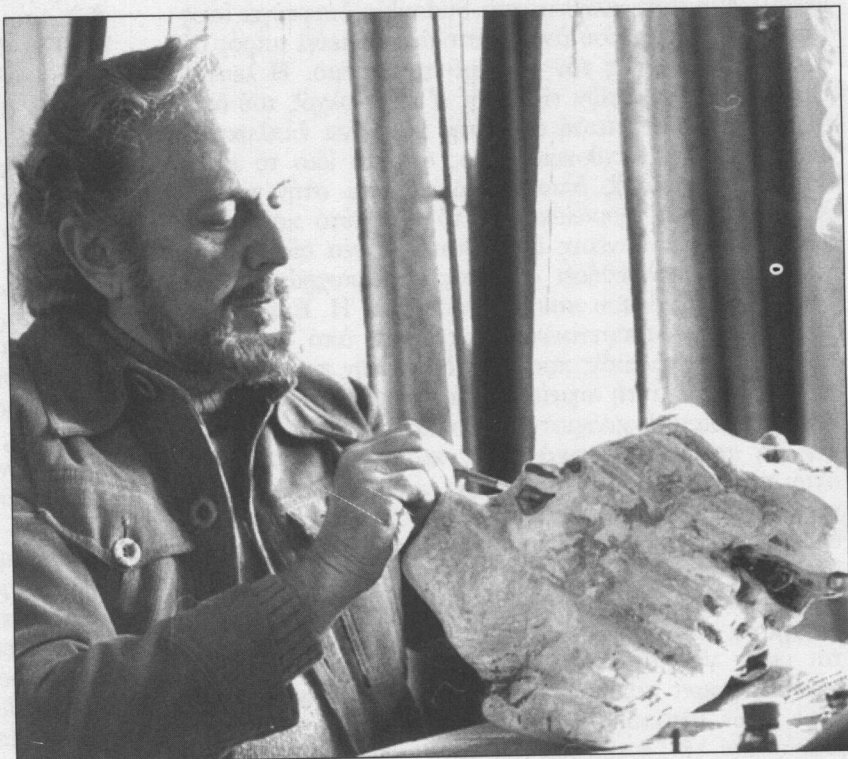
Σημειώσεις για μιά ένδεχόμενη ποιητική του ὕλισμου

τοῦ Δημήτρη Ἀρβανιτάκη

Παίρνω τά μέτρα μου. Ὅφειλω ἐξαρχῆς νά ὁμολογήσω τήν ἀναρμοδιότητά μου νά συμμετάσχω σ' αὐτήν τή συζήτηση. Κι αὐτό γιά πολλούς λόγους. Ἀναφέρω δύο: πρῶτον, δέν εἶμαι ἱστορικός τῆς λογοτεχνίας, δέν εἶμαι φιλόλογος. Δεύτερον, συμμερίζομαι τήν ποίηση καί τόν κόσμο τοῦ Γιάννη Ρίτσου· δηλαδή δέν εἶμαι αὐτό πού κάποιοι ὀνομάζουν ἀντικειμενικός. Κι ὡστόσο, ἀφοῦ βρισκομαι ἀνάμεσά σας, παίρνω τό νῆμα τῆς αὐθαίρετης σκέψης μου ἀπό τήν ἀρχή.

Ἐχω συχνά σταθεῖ μπροστά σέ κείνο πού ὀνομάζεται στά ἑλληνικά «νεκρή φύση». Τί εἶναι ἄραγε, αὐτό; Εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό μιά ἄσκηση παιχνιδισμοῦ τοῦ φωτός; Εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό μιά δοκιμή τοῦ ἀνάγλυφου τῶν χρωμάτων; Εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό μιά σπουδή τοῦ τρισδιάστατου τῆς πραγματικότητας; Εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό μιά εἰκόνα;

Ὅλα αὐτά μπορεῖ νά τά σκεφεῖ καί νά τά ὑποθέσει κανεῖς, μέχρις ὅτου δεῖ τίς «νεκρές φύσεις» τοῦ Σεζάν. Γιατί ἐκεῖ ἀναγνωρίζει κάτι περισσότερο: οἱ νεκρές φύσεις εἶναι ἕνας κόσμος. Κι ὅσο κι ἂν ἔχει ξεφτίσει ἡ ἐτυμολογία, ἄς τήν ξαναθυμηθοῦμε: στήν ἑλληνική, κόσμος σημαίνει τάξις, εὐπρέπεια καί μέθοδος. Καί ἂν τά πράγματα, στή ζωγραφική εἶναι ἡ μποροῦν νά εἶναι ἕνας κό-

σμος, αὐτός ὁ πέραν τοῦ ἀνθρώπου εἰκονιζόμενος κόσμος ζεῖ, ἔχει ζωή, ἢ μήπως εἶναι κόσμος νεκρός; Κι ἀκόμη: αὐτός ὁ κόσμος τῶν πραγμάτων ὑπάρχει, ζεῖ κάπου μακριά, παράπλευρα, παράλληλα μέ ἐκείνον πού θά ὀνομάζαμε ἀνθρώπινο; Ἡ μήπως αὐτοί οἱ κόσμοι τέμνονται, ἀλληλοπεριέχονται, ἀλληλονοσηματοδοτοῦνται; Μέσα στόν ἴδιο συλλογισμό, ἀλλά ἔξω ἀπό τόν χῶρο τῆς τέχνης, μποροῦμε νά θέσουμε τό ἴδιο, πλουσιότερο καί ὀξύτερο, ἐρώτημα: ὁ κόσμος τῶν πραγμάτων πῶς σχετίζεται μέ τόν κόσμο τῶν ἀνθρώπων;

Ἄς μείνουμε γιά μιά στιγμή ἀκόμη στή ζωγραφική. Τό 1895 ὁ Μαρσέλ Προύστ σέ μιά του ἐπίσκεψη στό

* Μιά συντομευμένη ἐκδοχή τοῦ κειμένου παρουσιάστηκε σέ Ἡμερίδα πού πραγματοποιήθηκε τό Πολιτιστικό Ἴδρυμα Τραπεζῆς Κύπρου (Λευκωσία, 12 Ἀπριλίου τοῦ 2006), στό πλαίσιο ἐκθεσης ἀφιερωμένης στόν Γιάννη Ρίτσο, σέ συνεργασία μέ τό Μουσεῖο Μπενάκη.

Λοῦδρω, βρέθηκε μπροστά στους πίνακες τοῦ Ζάν-Μπατίστ Σαρντέν: νεκρές φύσεις. Τό μεγάλο καί ἐπικίνδυνο πνεῦμα τοῦ Προῦστ ἀντελήφθη αὐτές τίς εἰκόνες μέ τά στρωμένα τραπέζια, τά σκοτωμένα πουλιά καί τά νεκρά ψάρια, σάν ἀφορμές νά μιλήσει γιά κάτι πέρα ἀπό τά ἐπιφανόμενα. Γράφοντας μερικές ἀπό τίς πιό διεισδυτικές σελίδες του, μᾶς μίλησε γιά τό βαθύ περιεχόμενο τῶν πραγμάτων, συνδέοντας τή «νεκρή φύση» μέ τήν ἀνθρώπινη κατάσταση.¹

Ἐπιτρέψτε μου μίαν εὐκολή ὅσο καί αὐθαίρετη εἰκόνα. Τά πράγματα ἀποτελέσαν πάντοτε τόν πρῶτο καί τόν ἔσχατο συνοδό τοῦ ἀνθρώπου: τόν πρωταρχικά παιδευτικό καί καθοδηγητικό συνοδό, προτοῦ ὁ κόσμος καί ἡ ὑπαρξη νά ἀποκτήσουν ὁποιαδήποτε σημασία, ὁποιονδήποτε συμβολισμό· καί ἀπέτελεσαν ἐπίσης τόν ἔσχατο συνοδό, ὅταν πιά φορτωμένα μέ τό μεταφυσικό τους νόημα, συντροφεύουν τόν ἀνθρώπο στό ἀνύπαρκτο, στό μεγάλο μαῦρο ταξίδι: τά τελευταία αὐτά, ὁ ἀρχαῖος ἀνθρώπος συνήθιζε νά τά ὀνομάζει *κτερίσματα*.

Ξέρω ὅτι μιλῶ γιά πράγματα αὐτονόητα. Καί σπεύδω νά πῶ τό ἐρώτημα: Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά πράγματα περιβάλλουν τόν ἀνθρώπο, πότε ἔσπασε ὁ μεταξὺ τους συγκοινωνιακός δεσμός; Σέ τοῦτο τό θεμελιώδες ἐρώτημα, οἱ ἀνθρώποι γνωρίζουν αἰῶνες τώρα τήν ἀπόκριση. Περισσότερο κι ἀπό τόν μῦθο τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης*, τό *Ἔπος τοῦ Γκιλγκαμές* ἀποκαλύπτει τήν κομβική στιγμή: ἦταν ἡ ἀναπότρεπτα τραυματική «στιγμή» τῆς γέννησης τοῦ πολιτισμοῦ. Κι ἂν τοῦτο τό ἐρώτημα μοιάζει πολύ παλιό γιά νά πᾶμε τόσο πίσω, μπορεῖ ἔστω νά ἀναρωτηθεῖ κανεῖς: ἔχουν καμιά παρουσία, ἔχουν καμιά ὑπαρξη τά πράγματα, ἡ ἴδια ἡ ὑλικότητα, στήν τέχνη τῆς ἐποχῆς μας; Ἡ μήπως ἀποτελοῦν πιά ὄχι ἕναν κόσμο, ἀλλά ἕνα ἀπλό διακοσμῆτικό στοιχεῖο, πού παρακολουθεῖ βουβά τή σκηνή ὅπου παίζεται τό μεγάλο δράμα, τό μεγάλο δράμα πού εἶναι ἡ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου;

Κοιτάζοντας λοιπόν πίσω, μπορεῖ κανεῖς τώρα νά ἀναρωτηθεῖ, ὑπ' αὐτό τό πρίσμα, τί σημαίνουν οἱ μεγάλες περιγραφές τῆς *Ἰλιάδας* καί τοῦ *Ἔπους τοῦ Γκιλγκαμές*, τί σημαίνει ὁ πλοῦτος τῶν χορικών τῆς τραγωδίας, τί σημαίνουν οἱ ἀπέραντες περιγραφές τῆς ἑλληνιστικῆς ποίησης; τί σημαίνουν οἱ λεπτομερεῖς καί φωτογραφικές περιγραφές τοῦ Ντοστογιέφσκι καί τοῦ Τόμας Μάν, οἱ ἐξουθενωτικά ἀπέραντες περιγραφές μικροσκοπίου τοῦ Προῦστ, πού μόλις ἀναφέραμε; Εἶναι ἄραγε ἕνα κατάλοιπο ἐνός οἰονεῖ λογοτεχνικοῦ ρεαλισμοῦ, ἡ μήπως ἐδῶ κρύβεται μιά ἄλλη σκέψη, μιά ἄλλη φιλοσοφία; Καί ἀντίστοιχα λοιπόν ἡ ἀντίστροφα: τί σημαίνει ἡ *Ἐρημη Χώρα* καί ἡ ἐρημωμένη σκηνή τοῦ *Περιμένοντας τόν Γκοντό*;

Θέλω νά ὑποστηρίξω ὅτι ὁ —συνήθως ὑποτιμητικά— ὀνομαζόμενος ὑλικός κόσμος, ὁ κόσμος τῶν πραγμάτων, ἀπέτελεσε γιά τά πιό ὑψηλά πνεύματα τό ἀναπόφευκτο, τό ἀναπόσπαστο πλαίσιο ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπου. Κι ὅταν μᾶς εἶπε ὁ Λεονάρντο ντά Βίντσι ὅτι

«γιά μᾶς τά πράγματα εἶναι σπουδαιότερα ἀπό τίς λέξεις» κι ὅταν μᾶς εἶπε ὁ Ρουσσώ ὅτι θά προτιμοῦσε ὁ *Αἰμίλιός* του νά μορφώνεται μέσα στή φύση, νομίζω ὅτι αὐτό ἐννοοῦσαν: νομίζω ὅτι ἐννοοῦσαν καί αὐτό.

Ἐγκαταλείπω τό ἀπέραντο πεδίο τῶν πρωταρχικῶν ἐρωτημάτων, γιά νά τοποθετήσω τό ἴδιο ἐρώτημα στή δική μας προβληματική: τί γυρεύουν τόσα πολλά ἀντικείμενα-πράγματα μέσα στήν ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου; Ἐνα ἐρώτημα μέ χίλια πλοκάμια, ἕνας δρόμος μέ χίλιες στροφές: ἕνας λαβύρινθος πού ψάχνει διαρκῶς τήν Ἀριάδνη του, —γιατί, τί νά τόν κάνεις τόν μωρό, τόν τολμητῆ ἀλλά ἐπιμηθέα Θησέα, ἂν δέν σκέφτεται πῶς θά βγεῖ ἀπό τούς σκολιούς δρόμους τοῦ Πουθενά, σάν θά σκοτώσει τόν Μινώταυρο; Ἄλλωθ, τό ἴδιο ἐρώτημα: ἀφότου ὁ Κοντοροσέ ἐξέφρασε τήν κομβική στιγμή τοῦ ἀνθρώπινου τολμήματος («νά κυριαρχήσουμε στή φύση»), ἀπό κει καί μετά ὁ δρόμος εἶναι μονόδρομος:

Ὁ Γιάννης Ρίτσος εἶναι προσεκτικός: ἐπιμένει στήν ἀνάγνωση τοῦ κόσμου, ἐπιμένει στή σημασία τοῦ χρόνου, ἐπιμένει στήν ὀνοματοθεσία. Δέν ἔλεγαν οἱ παλαιοί: «ἀρχή σοφίας ὀνομάτων ἐπίσκεψις»; Πιστεύω ὅτι τοῦτο εἶναι τό σωστό ρῆμα: ὁ Γιάννης Ρίτσος «χασσομεράει» μπροστά στήν πραγματικότητα, ψάχνει τίς ρίζες τῆς ἀρχαιολογεί τόν ιστορικό χρόνο. Γνωρίζει ὅτι τό σημεῖο τομῆς τῶν πραγμάτων καί τῶν ἀνθρώπων, συνιστᾶ ἀκριβῶς τόν ιστορικό χρόνο. Ἡ ποίησή του ξεχειλίζει ἀπό *πράγματα*: πράγματα γλαυκά καί ἀσπαιρόντα, πράγματα ὀλόφωτα, πράγματα στό σκόφω, πράγματα ἐκπεπτόκοτα, πράγματα σημαίνοντα, πράγματα, πράγματα, πράγματα. Δέν πρόκειται ὅμως ἐδῶ γιά τό *horror vacui*, ἀλλά γιά μιά στιγμή συμπαντικῆς δημιουργίας: ὁ ποιητής, μέ τή μοναξιά καί τήν ὑπομονή τοῦ δημιουργοῦ, πλαστουρεῖ τόν κόσμο ἀπό τήν ἀρχή.

Εἶπαν ὅτι ὁ ἀνθρώπος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα εἶναι ὁ ἀνθρώπος τῆς μεγάλης μνήμης. Νομίζω ὅτι ὁ Γιάννης Ρίτσος, κάθε ἄλλο, δέν ἀποτελεῖ ἐξαιρεση. Θυμᾶται καί

1. «Ἡ νεκρή φύση θά γίνει πάνω ἀπ' ὅλα ἡ ζῶσα φύση. Ὅπως ἡ ζωή, θά ἔχει πάντα κάτι καινούργιο νά σᾶς πει, κάποια χάρη νά λάμψει, κάποιο μυστήριο νά ἀποκαλύψει. Ἡ καθημερινή ζωή θά σᾶς μαγεύει, ἂν, γιά μερικές μέρες, ἀκούσετε τή ζωγραφική του σάν διδασκαλία. Καί ἔχοντας καταλάβει τή ζωή τῆς ζωγραφικῆς του, θά ἔχετε κατακτήσει τήν ὁμορφιά τῆς ζωῆς. Σ' αὐτές τίς κάμαρες, ... ὁ Σαρντέν μπαινεί σάν τό φῶς, δίνοντας σέ κάθε πρᾶγμα τό χρῶμα του, ἀνακαλώντας ἀπό τήν αἰώνια νύχτα, ὅπου ἦταν θαμμένες, ὅλες τίς ὑπάρξεις τῆς νεκρῆς ἡ τῆς ἐμψυχῆς φύσης, μέ τό νόημα τῆς μορφῆς του, τόσο λαμπρό γιά τό βλέμμα καί τόσο σκοτεινό γιά τό πνεῦμα»: Ἡ ἀποψη τοῦ Προῦστ ἀναφέρεται ἀπό τόν Pietro Citati, *La colomba pugnata*, Μιλάνο 1998, σ. 96.

θέλει αυτό προπαντός νά μή λησμονήσει, γιατί ἡ μνήμη εἶναι ἡ μόνη ἀθανασία τῆς ὑπαρξης μέσα σέ ἕναν κόσμο πού στοιβάζεται κάτω ἀπό τό ἀμετακίνητο ἄχθος τῆς ἀναπότρεπτης φθορᾶς, μιᾶς ὑπαρξης πού ἀσφυκτιᾷ κυκλωμένη ἀπό τούς φλογισμένους ποταμούς τῆς Ἀποκάλυψης· εἶναι ἡ ἀνθρώπινη μνήμη πού γίνεται λόγος, καθώς τυλίγεται σφιχτά ἀπό τόν Κωκυτό καί τόν Πυριφλεγέθοντα. Ὑπερβολή δέν εἶναι: ἡ ποίηση τοῦ Ρίτσου, σύμφωνα μέ τό μεγάλο μάθημα τοῦ Παλαμᾶ, εἶναι μελέτη, εἶναι πλαστοουργός· εἶναι μία μορφή κοσμο-γονίας. Πῶς πετυχαίνεται; Μά, μέ τήν ἀνάδυση τῶν πραγμάτων μέσα στή γλώσσα, μέ τή μετουσίωση τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου σέ ποίηση, μέ τήν ἀνάστροφη ἀνάγνωση τοῦ ἐκ-πολιτισμοῦ: μέ μιᾶ διαδικασία δηλαδή, πού, μήν ἔχοντας ἄλλη ἀρμοδιότερη ἔκφραση, τήν ὀνομάζω «μεταφυσική τῆς ὑλικότη-
τας».

Ἡ ντιλετάντικη καί ἐκκωφαντικά ἀναξιόπιστη νεο-ελληνική κριτική μιλοῦσε συχνά γιά «ἀντιπονητικούς στίχους» καί γιά «πλαταιασμό», ἐκεῖ πού ὁ ποιητής ἔπαιρνε κρυφά τό μυστήρι ἀπό τά χέρια ἑνός πεθαμένου θεοῦ καί δημιουργοῦσε σπειρί σπειρί τόν κόσμο, δείχνοντας τήν πυκνότητα τῆς ὕλης, δείχνοντας τή ζωοποιό συμμαχία πραγμάτων καί ἀνθρώπου, δείχνοντας τόν ὀμφάλιο λῶρο πού δέν πρέπει νά κοπεῖ –γιατί μετά γεννιέται ὁ τρόμος τοῦ ὑδροκεφαλισμοῦ τῶν ιδεῶν.

Καί γιά ὅποιον ζήλεψε τήν ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ, ὁ ποιητής κάνει τόν Λόγο του λόγια, κάνει παναπεῖ τά ρούβλια καπίκια, καί μᾶς τό λέει ἀργά, λιτά, ψηλαφητά:

Ἄς πάρουμε μιᾶ ἀπλή λέξη: τό τραπέζι. Ἐνα τραπέζι εἶναι μόνο ἕνα τραπέζι; Καταρχήν εἶναι τό δέντρο, τό δάσος ἀπ' ὅπου προέρχεται αὐτό τό δέντρο, εἶναι τό ἀνθισμένο καί τό γυμνό δέντρο, εἶναι ὁ ξυλοκόπος, τό τσεκούρι, εἶναι αὐτοί πού κουβαλᾶνε τά δέντρα, ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ ἐργαστηριοῦ, ὅπου φτιάχνουν τό τραπέζι, ὁ ξυλουργός πού δουλεύει τό ξύλο, τά πριονίδια πού πετᾶνε. Σάν πῶς μακρινή σχέση εἶναι ἡ βάρκα, τά κουπιά καί θά μπορούσαμε ἀκόμα νά βροῦμε καί μιᾶ σχέση μέ τούς Ἀργοναῦτες· ἔτσι δέν εἶναι; Ἄς κοιτάξουμε μόνο τό σχῆμα τοῦ τραπεζιοῦ: τραπέζι στρογγυλό, τετράγωνο, παράλληλόγραμμο, μεγάλο, μικρό, τραπέζι κήπου, τραπέζι πού πάνω του μιᾶ ὁμορφη γυναίκα ἀκουμπάει λουλούδια πρὶν νά κοιμηθεῖ, τραπέζι πού πάνω του ἀκουμπᾶμε τά χέρια μας, τά πιάτα μας, τά κρασοπότηρα καί τά νεροπότηρα... Τραπέζια πού πάνω τους γράφουμε τήν ποίησή μας. Πόσες ἀναμνήσεις εὐτυχίας, ἐνθουσιασμοῦ, καθγάδων, ἀλκοόλ, συζητήσεων μέ τούς φίλους μας γύρω ἀπό τά τραπέζια. Οἰκογενειακές συφορές, ἡττες, πόλεμοι, δολοφονίες, ἐνοπλες ἐπιθέσεις, οἱ φωνές κι οἱ σιωπές. Ἐνας ἀνθρώπος πού κρατάει τό κεφάλι του στά χέρια του ἕνα βράδυ, μόνος, ἀπέναντι

στό σύμπαν καί ἀπέναντι στόν κόσμο. Τό βλέπετε, εἶναι μιᾶ ἀπλή λέξη, τό τραπέζι! Γι' αὐτό ἀκριβῶς λατρεύω τά πράγματα, γι' αὐτό ἀκριβῶς χρησιμοποιοῦ πλέρια τά ὀνόματά τους στήν ποίησή μου.²

Τά πράγματα λοιπόν δέν εἶναι γυμνά, δέν εἶναι «ἄψυχα». Εἶναι βουβά καί ἀμείλικτα ἀμίλητα, ἀλλά περιέχουν ὀλάκερο τόν ἀκτιδωτό κόσμο, περιέχουν ἀναρίθμητες στιγμές ἀνθρώπινης αἰσθησης καί δράσης, εἶναι «οἱ μικροί συσσωρευτές τῆς χρήσιμης ἀνθρώπινης ἐνέργειας», θά μᾶς πει σέ λίγο. Μπορεῖ τά πάντα νά ἐξαφανίζονται στό πηχτό σκοτάδι τοῦ ἐκεῖθεν, ἀλλά ἐντός τοῦ χρόνου τίποτα δέν χάνεται: ὀλάκερη ἡ ἐνέργεια τῆς ἱστορίας ἀνασαίνει τριγύρω μας, ὁ χρόνος περιέχεται στόν χρόνο. Ταυτολογία, θά πεῖτε: δέν τό νομίζω.

Αὐτή τή «βουδαμάρα» τῶν πραγμάτων ἀνασκάπτει ὁ ποιητής, θέτοντας τοῦτο τό στοιχίμα στήν προμετωπίδα τῆς δουλειᾶς του:

Κοιτάζω καί θαυμάζω

ἐσᾶς, ἐμένα, τ' ἄστρα. Ἡ μόνη περηφάνια μου,
/ εἶπε,
αὐτή ἡ ταπεινοσύνη μου: νά ξέρω, νά μήν ξέρω,
/ νά σωπαῖνω
καί νά μιλῶ τά πράγματα στήν ἀρχική σιωπή
/ τους. Καί σῶπασε σάν ἐνοχος³

Τά πράγματα, λοιπόν, πού μᾶς περιβάλλουν, δέν εἶναι σάν τίς φασματικές ψυχές τῆς ὀμηρικῆς Νέκυιας, δέν προσμένουν νά πιοῦν αἷμα ἀπό τόν λάκκο τοῦ Ὀδυσσεᾶ γιά μπορέσουν νά σαρκωθοῦν καί ν' ἀποχτήσουν φωνή. Σωπαῖνουν, ἀλλά ἔχουν ἤδη φωνή. Εἶναι ἤδη πλούσια, εἶναι ἤδη γεμάτα ἀναρίθμητες ζωές πού μαρτυροῦν γιά τό διάβα τοῦ ἀνθρώπου καί γιά τήν ἀγωνία του, ἐνῶ ταυτόχρονα νοηματοδοτοῦν τή φωνή καί τόν θηματισμό του. Ὁ ἀνθρώπος δέν ὑπάρχει ἔξω ἀπ' αὐτά –νά τί θέλει νά μᾶς πει ὁ Γιάννης Ρίτσος. Ἀρκεῖ νά ξέρουμε νά διαβάσουμε τή σιωπή τους. Ἀρκεῖ νά μήν τά προσπερνᾶμε περιδινούμενοι στίς τροπές ἑνός τυφλωμένου χρόνου. Νά πῶς μιλάει ὁ Νεο-

2. Ἀπό συνέντευξη τοῦ Ρίτσου στόν Ὁξντεμίρ Ἰντοῆ: περ. Διαβάζω 205 (21 Δεκεμβρίου 1988), σσ. 116-117. Πρὸβλ. Παντελής Πρεβελάκης, Ὁ ποιητής Γιάννης Ρίτσος, Ἀθήνα 1992 (α' ἐκδ. 1981), σ. 13: «Χωρίς τήν εὐγλωττία τοῦ Ρίτσου, οἱ Ἕλληνες θά εἶχαν ξεμάθει νά ὀνομάζουν μεγάλο μέρος ἀπό τά πράγματα πού ἔχουν μπρῶς στά μάτια τους».

3. Γιάννης Ρίτσος, Ποιήματα Β', «Ἡ ταφή τοῦ Ὁργκάθ» (ἀπό τή συλλογή Μετακινήσεις), Ἀθήνα 1961, σ. 199.

πτόλεμος στὸν Φιλοκτήτη, ὅταν πασχίζει νὰ τὸν ξανα-
φέρει στὸν πόλεμο:

Ὅμως, ἄς μᾶς φυλάξουν οἱ θεοὶ νὰ μὴ γίνουμε
/ αἰχμάλωτοι
ἔστω καὶ τῆς πῶρας ἀκόμη ἀποκάλυψης, μὴ
/ χάσουμε γιὰ πάντα
τὴν τρυφερὴν ἀφέλεια τῶν μεταμορφώσεων
καὶ τὴν ἔσχατη πράξη τοῦ λόγου. Ἴσως αὐτό νὰ
/ σέ φόβιζε μόνον
μέσα στὴν πλήρη μοναξιά σου, -κ' ἡ ἔλλειψη τῶν
/ ἀντικειμένων, λέω,
ὄχι γιὰ χρῆση σου, μὰ γιὰ ἐπαφή, γιὰ σύγκριση
/ καὶ γιὰ παράσταση,
γιὰ ἀδελφικὴ παρομοίωση τοῦ ἀπέραντου καὶ
/ στάθμιση τοῦ ἀστάθμητου.⁴

Δέν ξέρω ἂν ὁ Γιάννης Ρίτσος σκεφτόταν τὴ μεγάλη
ψυχὴ τοῦ Ζάν Ζάκ Ρουσσώ, πού μᾶς δίδαξε ὅτι ἡ
κατανόηση τῶν μεγεθῶν τοῦ μικρόκοσμου καὶ τοῦ μα-
κρόκοσμου, μᾶς βοηθεῖ νὰ συνειδητοποιήσουμε τὴν
ἴδια τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμο· μὲ ἄλλα
λόγια μᾶς διδάσκει τὴν πρωταρχικὴ ἠθικὴ τάξη καὶ
τὸν ἀπ' αὐτὴν ἀπορρέοντα σεβασμό. Εἶναι πάντως σί-
γουρο ὅτι ὁ ποιητὴς ἐγνώριζε ἀπὸ ἄλλους δρόμους τὴν
ἴδια ἀλήθεια: τὰ πράγματα δέν εἶναι γιὰ «χρῆση», «μὰ
γιὰ ἐπαφή, γιὰ σύγκριση καὶ γιὰ παράσταση, / γιὰ
ἀδελφικὴ παρομοίωση τοῦ ἀπέραντου καὶ στάθμιση
τοῦ ἀστάθμητου». Θὰ ἐπανέλθουμε στὸ ποιοὶ μπορεῖ
νὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ ἄλλοι δρόμοι. Γιὰ τὴν ὥρα, ἄς κρα-
τήσουμε τὴ θαρραλέα, τὴ σαφέστατα ἀντιμεταφυσικὴ
στάση τοῦ ἀνθρώπου: ἄς μᾶς φυλάξουν οἱ θεοὶ κι ἀπὸ
τὴν «πιὸ ὠραία ἀκόμη ἀποκάλυψη». Γιατί ἐκεῖνο πού
ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ κρατήσει ἄσθητο στὰ χέρια
του δέν εἶναι ἡ θεωρία, ἡ ἀποκάλυψη, ἀλλὰ ἡ στέρεη
ἀλήθεια πού πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὑφή καὶ τὴν
περιουσία αὐτοῦ-ἐδῶ τοῦ κόσμου.

Ὁ Ρίτσος δέν ἐδίστασε πολλές φορές καὶ μὲ πολλοὺς
τρόπους νὰ φανερώσει τούτῃ τὴν ἀλήθεια του:

Πίσω ἀπὸ ἀπλά πράγματα κρύβομαι, γιὰ νὰ μὲ
/ βρεῖτε·
ἂν δέ μὲ βρεῖτε, θὰ βρεῖτε τὰ πράγματα,
θ' ἀγγίξετε ἐκεῖνα πού ἀγγιξε τὸ χέρι μου,
θὰ σμίξουν τὰ χνάρια τῶν χειρῶν μας.

Τὸ αὐγουστιάτικο φεγγάρι γυαλίζει στὴν κουζίνα
σὰ γανωμένο τεντζέρι (γι' αὐτό πού σᾶς λέω
/ γίνεται ἔτσι)
φωτίζει τ' ἄδειο σπίτι καὶ τὴ γονατισμένη σιωπὴ
/ τοῦ σπιτιοῦ -
πάντα ἡ σιωπὴ μένει γονατισμένη.

Ἡ κάθε λέξη εἶναι μιά ἔξοδος
γιὰ μιά συνάντηση, πολλές φορές ματαιωμένη,

καὶ τότε εἶναι μιά λέξη ἀληθινὴ, σάν ἐπιμένει στὴ
/ συνάντησή.⁶

Αὐτό τὸ ποίημα τὸ ἔχουμε διαβάσει. Ἄλλὰ πότε
μπορέσαμε νὰ ἀρθρώσουμε τὸν λόγο, ἔτσι ὅπως αὐτός
δομεῖται μέσα ἀπὸ τοῦτες τίς λέξεις;

Εἶναι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα πού σπέρνουν τὴν ψυχὴ
τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ φλούδα τῆς γῆς, εἶναι αὐτὰ
τὰ ἀντικείμενα πού κάνουν τὸ τοπίο τόπο, καθὼς μι-
λᾶνε μὲ τὸν ἀνθρώπο. Εἶναι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα πού
ὀρίζουν τὸν μόνον ἀληθινὸ χρόνο: τὸν χρόνο τοῦ ἀν-
θρώπου, τὸν χρόνο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πραγμάτων:

Τὸ σπίτι, ὁ δρόμος, ἡ φραγκοσκιά, τὰ φλούδια
/ τοῦ ἡλίου στὴν
αὐλὴ πού τὰτσιμπολογᾶν οἱ κότες.
Τὰ ξέρουμε, μᾶς ξέρουνε.⁶

Ἄλλὰ, τὰ πράγματα δέν ὀρίζουν μονάχα τὸ λιθό-
στρωτο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Δέν εἶναι μόνον ἡ θεα-
τρικὴ σκηνὴ ἢ περιέχουσα τὸ σπαρταριστὸ ἄνυσμα τοῦ
χρόνου. Εἶναι μαζὶ καὶ ὁ μεγάλος σύμμαχος τοῦ ποιη-
τῆ, τοῦ ἀνθρώπου πῆς, στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἴδιας
του τῆς ὑπαρξης. Εἶναι οἱ μεσολαβητές, πού ἐπιτελοῦν
τὴν ἴδια λειτουργία μὲ τὴ μάσκα τῆς τραγωδίας, κά-
νοντας δυνατὸν νὰ κοιτάξουμε καὶ νὰ ἀντέξουμε τὸ
βλέμμα τῆς φθορᾶς. Θυμᾶστε πῶς ἐκέρδισε ὁ Περσέας
τὴν κεφαλὴ τῆς Μένουσας; Κοιτάζοντάς την στὸ κα-
θρέφτισμα τῆς γυαλιστερῆς του ἀσπίδας. Θυμᾶστε πῶς
ὁ Πλάτων, ὁ μέγας ἐκείνος πολέμιος τῆς ποιήσεως,
ἄγγιξε τὰ μέγιστα ἐρωτήματα; Μέσω τῶν μεγάλων μύ-
θων. Γιατί, ὅπως ὁ μύθος εἶναι τὸ ἄλλο πρόσωπο τοῦ
λόγου, ἔτσι καὶ ἡ ποίηση εἶναι τὸ ἀκατάλυτο ἐργαλεῖο
τῆς ὑπέρατης γνώσεως. Ἡ χρῆση ἐκείνου τοῦ διάμεσου,
ἐκείνου τοῦ μεταξύ, βοηθεῖ τὸ βλέμμα νὰ μὴν πετρώ-
νει καθὼς ἀντικρίζει τὰ ὄρια. Καί, γιὰ τὸν δικὸ μας
ποιητὴ, τὸ μεταξύ ἐκεῖνο, τὸ διάμεσο εἶναι τὰ πράγ-
ματα.

Κι ἔτσι, τὰ πράγματα ὑπάρχουν, μᾶς λέγει ὁ Ρίτσος.
Κοιτάξτε λοιπὸν τὸ ποτάμι πού φουσκώνει, ἀργὰ καὶ
ξεραίνεται· κοιτάξτε λοιπὸν τὰ λουλούδια στὸ χωράφι
σας πού ὑψώνουν τὸ πορφυρὸ κεφάλιακι τους στὸ φῶς
τοῦ ἡλίου κι ἀμέσως φυλορροοῦν στὴν παγωνιά τοῦ
χρόνου· κοιτάξτε λοιπὸν τὸν ἐλάχιστο χρόνο τοῦ τζι-
τζικα: αὐτὸς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ δικὸς μας χρόνος:

Δῶ χάμον εἶναι ἡ καλύβα τοῦ μερμηγκιοῦ κι ὁ
/ πύργος τῆς
σφήκας μὲ τίς πολλές πολεμίστρες,

4. Γιάννης Ρίτσος, *Τέταρτη διάσταση*, «Φιλοκτήτης»,
Ἀθήνα 2003, σ. 263.

5. Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα Β'*, «Τὸ νόημα τῆς ἀπλό-
τητας» (ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Παρενθέσεις*), ὅ.π., σ. 453.

6. Γιάννης Ρίτσος, *Ρωμιούνη*, VII, Ἀθήνα 1966, σ. 25.

στήν ἴδια ἐλιά τό τσόφλι τοῦ περσινοῦ τζίτζικα
/ κι ἡ φωνή τοῦ
φετινοῦ τζίτζικα...⁷

Θυμηθεῖτε τό: «ὁδός ἄνω κάτω μία καί ὠπτή», θυμηθεῖτε τήν κοσμική Δικαιοσύνη: «Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δέ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν».⁸ Τίποτα δέν εἶναι ἔξω ἀπό τόν ρυθμό τοῦ κόσμου: κι αὐτό εἶναι τό μέγιστον μάθημα. Ποιός μᾶς τό διδάσκει; Τά πράγματα, ὁ κόσμος, ὁ χρόνος, ἡ ὕλη.

«Ἴσως [= νά συμβαίνουν] ὄλ' αὐτά ἐναλλάξ, ἡ καί ὅλα ταυτοχρόνως, –μαζί μέ τή βοήθεια τῶν ἀπλῶν, ἀπτῶν, ἀδιανόητων καί κατευναστικῶν ἀντικειμένων (αὐτῶν τῶν μικρῶν συσσωρευτῶν τῆς χρήσιμης ἀνθρώπινης ἐνέργειας, αὐτῶν τῶν μικρῶν, καθημερινῶν μύθων), πού συμμετέχουν ἀθελά τους καί συμπρωταγωνιστοῦν σ' ἕνα δράμα πού δέν τά ἀφορᾷ. Καλοῦνται νά παίξουν τό ρόλο τοῦ “δέν συμβαίνει τίποτα”, ὅταν ὅλα ἀκριβῶς συμβαίνουν, κ' οἱ θεατές θά μπορούσαν νά τρομάξουν ἀπ' ὅσα συμβαίνουν καί ν' ἀποσυρθοῦν χωρίς νά τά δοῦν, χωρίς νά τά γνωρίσουν, ἀφήνοντας τόν ποιητή ἀδικαίωτο μέσα σέ μιά πλήρη μοναξιά καί βυθιζόμενοι κ' οἱ ἴδιοι, σέ μιά μοναξιά χειρότερη, ἀπ' ὅπου καμιά λύση δέν μπορεῖ νά προκύψει.

Ἔτσι τά ἀθῶα ἀντικείμενα καλοῦνται σάν ἀπροκατάληπτοι, ἀνεξίθρησκοι, ἀμέτοχοι μεσολαβητές –γι' αὐτό καί πραγματικοί μεσολαβητές (ὅσο κι ἂν τελικά ἡ παρουσία τους παραμένει ἀμφίβολα ἀποτελεσματική, μά πάντως ἡ παρασημαντική τους: συγκατανευτική καί συγγνωστική). Ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων δέν ἔχουμε οὔτε ἐμεῖς προκαταλήψεις καί ἰδιοτέλειες καί ἀντιθέσεις, οὔτε κἂν ἀνταγωνισμό καί σεβασμό (ὅπως ἔχουμε ἔναντι τῶν ἰδεῶν καί τῶν αἰσθημάτων), γι' αὐτό μπορούμε καί νά τά σεβαστοῦμε καί νά τά παραδεχτοῦμε καί νά τά ἐμπιστευτοῦμε».⁹

Κι ἔτσι, τά πράγματα ἀναλαμβάνουν σιγά σιγά τόν ρόλο τοῦ παιδαγωγοῦ, τόν μυητικό ρόλο στό μυστήριο τῆς ἀνθρώπινης τραγωδίας. Τά πράγματα λοιπόν, κατὰ τό ἀρχαῖο ρητό, σημαίνουν, κι ἔτσι ἡ ὕλικότητα δοξάζεται, μετουσιωνόμενη σέ καθρέφτη πού προεικονίζει τό Μεγάλο Τίποτα, ἐμβαπτίζοντας τήν ὁμορφιά στό στυφό ποτήρι τῆς γνώσης: ἡ κρουστόπλεχτη ρώμη καί ἡ διαλυτική φθορά εἶναι καί οἱ δύο ιδιότητες τῆς ὕλης· ἀλλά ἡ γνώση εἶναι περιουσία μονάχα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τά πράγματα πού ὀρίζουν τόν κόσμο τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι αὐτά πού χρωματίζουν τό ἀπέραντο Τίποτα, εἶναι αὐτά πού φωτίζουν μέ μιά σκοτεινή λάμψη τό πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄνταν γιά μιά στιγμή παύει τόν θρήνο καί τόν κωκυτό ἡ Ἠλέκτρα, ὁ Ὀρέστης, χώνεται σέ μιά τρύπα

τοῦ κοσμικοῦ χρόνου: θά ἤθελε νά μὴν κυματίζει ἀπό πάνω του ἡ δαμόκλειος σπάθη τοῦ παρελθόντος, θά ἤθελε νά εἶναι ἀθῶος, θά ἤθελε νά καταφύγει στήν ἀναπόληση ἑνός κόσμου πού ὀρίζεται ἀπό τή μη-συνείδηση, ἀπό τήν παλίρροια τοῦ μη-νοήματος, ἀπό τό πῆγαιν' ἔλα τοῦ αἰώνιου:

Ἐπιτέλους, σταμάτησε· –ἡσυχία· –μιά ἀπολύτρωση,
/ Εἶναι ὁμορφα.

Κοίτα οἱ σκιές τῶν φευγαλέων ἐντόμων πάνω
/ στόν τοῖχο

ἀφήνουν ἕνα σταγονίδιο ὑγρασίας ἢ ἕνα μικρό
/ κονδονάκι

πού ἡχεῖ λίγο ἀργότερα. Πέρα, μιά λάμψη–
μιά παρατεταμένη ὑπόνοια, πορφυρή –ἡ σελήνη,
μικρή, μονήρης πυρκαϊά πίσω ἀπ' τά δέντρα, τά

/ φουγάρα τῶν σπιτιῶν καί τούς ἀνεμοδείχτες,
καίγοντας τά μεγάλα ἀγκάθια καί τίς χτεσινές

/ ἐφημερίδες,
ἀφήνοντας αὐτή τή συγκατάνευση –δοξαστική

/ σχεδόν–
τῆς μὴ ἀναμονῆς, τῆς μὴ ἐλπίδας, τῆς ἀποδεδειγ-

/ μένης ματαιότητος,
ὡς πέρα στήν ἀπτότητα ἐρημιά, ὡς τήν ἄκρη τοῦ

/ δρόμου
μέ τό φασματικό, μενεξεδένιο πέρασμα μᾶς

/ γάτας.

.....
Ἄλλα ρευστά, γλυστερά, εὐτυχισμένα. Μεγάλες

/ ὕδρες μέσ στους λουτήρες
θαρρῶ πῶς χύνουνε νερό στῶν κοριτσιῶν τούς

/ αἰχένες καί τά στήθη,
γλυστράνε τά μικρά, ἀρωματικά σαποῦνια στά

/ πλακάκια,
οἱ φυσαλίδες διασχίζουν τούς θορύβους τῶν

/ νερῶν καί τῶν γέλιων,
μιά γυναίκα γλύστρησε κ' ἔπεσε,

γλύστρησε τό φεγγάρι ἀπ' τό φεγγίτη,
ὅλα γλυστροῦν ἀπ' τό σαποῦνι –δεν μπορεῖς νά

/ τά κρατήσεις
οὔτε μπορεῖς νά κρατηθεῖς· –αὐτό τό γλύστρημα

εἶναι ὁ ἐπανερχόμενος ρυθμός τῆς ζωῆς· οἱ
/ γυναῖκες γελᾶνε

τραντάζοντας λευκοῦς, πανάλαφρους πυργίσκους
/ σαπουνάδας

ἐπάνω στό δασάκι τοῦ ἐφηβαίου τους. Ἔτσι νά
/ ναι ἡ εὐτυχία!¹⁰

7. Γιάννης Ρίτσος, *Ρωμοσύνη*, VII, ὀ.π.

8. Ἡράκλειτος, ἀπ. 60 καί 94.

9. Γιάννης Ρίτσος, *Μελετήματα*, Ἀθήνα 1974, σ. 100 (ὑπογραμμίζω ἐγώ).

10. Γιάννης Ρίτσος, *Τέταρτη διάσταση*, «Ὀρέστης», ὀ.π., σσ. 83-84.

Ρευστά, γλυστερά, γλύστρησε, ἔπεσε, γλυστρουῖν, γλύσθημα, φυσαλίδες, σαπουνάδα... Δέν εἶναι σάν νά ἀποτυπώνονται μέ λέξεις τά χυμένα ρολόγια τοῦ Σαλβατόρ Νταλί, ἐκεῖνα πού λιώνουν καί ρέουν πάνω σά ἀνίσχυρα ἀντικείμενα, συμπαρασύροντας στό Τίποτα τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, τόν τόπο καί τόν χρόνο δηλαδή; Δέν εἶναι σάν νά διηγῆσαι μέ ἀνίσχυρα ἀνθρώπινα λόγια τήν περιπέτεια τοῦ Πρωτέα, τοῦ τέρατος ἐκείνου πού μέσα στόν ἀπεγνωσμένο ἰδρώτα τῶν χειρῶν τοῦ κυνηγοῦ του, σβήνει καί χάνεται, ἔρχεται καί φεύγει, γίνεται Ἔνα-Πολλά-Τίποτα: μένει ἀσύλληπτος, σχεδόν ἀνύπαρκτος;

Ἄς συγκρατήσουμε λοιπόν: τά ἀντικείμενα, αὐτά τά ὄντα πού ἕνας ἀμετροεπής καί διψαλέα ἐγωιστικός ἀνθρώπινος λόγος τά ὀνόμασε «ἄψυχα», ἀλλά πού γιά τόν τυφλό μάντη, τόν ποιητή-γιό τοῦ Τειρεσία, εἶναι οἱ «μικροί συσσωρευτές τῆς χρήσιμης ἀνθρώπινης ἐνέργειας... [εἶναι] οἱ μικροί, καθημερινοί μύθοι», αὐτά τά ἀντικείμενα ὀρίζουν τό μέτρο τοῦ ἀνθρώπινου παραδείσου, ὑπακοῦν στόν μέγιστο νόμο τῆς φθορᾶς, κι ἂν τό θέλουμε ἔτσι, ἀπεικονίζονται τήν ἀνθρώπινη μοῖρα: ἀναγιγνώσκοντας αὐτή τή μοῖρα στό πρόσωπο τῶν πραγμάτων, ὁ ἄνθρωπος ἐξοικειώνεται μαζί της, μαθαίνει νά ἀρμόζεται στόν κόσμο: κι ἐδῶ ἡ ἀρμογή αὐτή παίρνει τό νόημα τῆς ἠθικῆς. Ἡ ὕλη, ἡ ὕλη λοιπόν κι ὄχι ὁ θεός καί οἱ ὑπερκόσμοι νόμοι, μᾶς διδάσκει τήν ἠθική καί τήν ἀλήθεια τῆς μοῖρας. Κι ἔτσι τά ἀντικείμενα ὀρίζουν τίς συντεταγμένες τοῦ ἀνθρώπινου πάθους, τοῦ πάθους ἐκείνου πού ἕνας λόγος ὀξύτερα σοφός, θά ὀνόμαζε τραγωδία. Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος καί ποιός ὁ δρόμος του; Ἄς ρωτήσουμε τά πράγματα νά μᾶς τό ποῦν. Ποῦ κατοικεῖ ἄραγε ἡ Γυναίκα τῆς «Σονάτας τοῦ σεληνόφωτος»;

Τοῦτο τό σπῖτι στοίχειωσε, μέ διώχνει-
θέλω νά πῶ ἔχει παλιώσει πολύ, τά καρφιά ξε-
/ κολλᾶνε, τά κάδρα ρίχνονται σά νά βουτᾶνε
/ στό κενό,

οἱ σουβάδες λέφτουν ἀθόρυβα
ὅπως λέφτει τό καπέλο τοῦ πεθαμένου ἀπ' τήν
/ κρεμάστρα στό σκοτεινό διάδρομο
ὅπως λέφτει τό μάλλινο τριμμένο γάντι τῆς σιω-
/ πῆς ἀπ' τά γόνατά της
ἢ ὅπως λέφτει μιὰ λουρίδα φεγγάρι στήν παλιά
/ ξεκοιλιασμένη πολυθρόνα.

Κάποτε ὑπῆρξε νέα κι αὐτή, -ὄχι ἡ φωτογραφία
/ πού κοιτᾶς μέ τόση δυοπιστία-
λέω γιά τήν πολυθρόνα, πολύ ἀναπαυτική, μπο-
/ ροῦσες ὄρες ὀλόκληρες νά κάθεται
καί μέ κλεισμένα μάτια νά ὄνειρεύεται ὅ,τι τύχει
.....¹¹

Στοίχειωσε, ἔχει παλιώσει, ξεκολλᾶνε, ρίχνονται, βου-
τᾶνε, κενό, λέφτουν ἀθόρυβα, λέφτει, λέφτει, λέφτει,

ξεκοιλιασμένη, ὑπῆρξε... Δέν εἶναι σάν νά ἀκοῦς τό ἴδιο ἀγκομαχητό πού γέννησε τήν ἐλεατική φιλοσοφία καί ἔσπειρε τήν ἰδρωμένη ἀγωνία τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνα; Πῶς νά ἀντιμετωπίσεις τή φθορά; Δέν εἶναι σάν νά ἀκοῦς πάλι καί πάλι καί πάλι καί πάλι τόν πόλεμο τοῦ Γίγνεσθαι καί τοῦ Εἶναι; Δέν εἶναι σάν νά βλέπεις πίσω ἀπό τοῦτο τόν ὀρυμαγδό τῆς εἰκονογραφημένης πτώσης, δέν εἶναι σάν ν' ἀκοῦς τήν ἴδια τήν ἀγωνία τοῦ Σοφοκλή:

Μή φῦναι τόν ἅπαντα νι-
κᾶ λόγον τό δ', ἐπεὶ φανῆ,
βῆναι κειῖθεν ὄθεν περ ἤ-
κει, πολύ δεύτερον, ὡς τάχιστα.¹²

Ἄς κρατήσουμε τούτη τή μαθητεία τοῦ ποιητῆ στόν κόσμο τῆς ὑλικότητας, τούτη τή μαθητεία κοντά στήν πραγματικότητα, κάτω ἀπό ἕναν κρύο καί ἄδειο οὐρανό, καθώς κρατώντας σφιχτά στό χέρι του τόν μόνο σύντροφο τοῦ ἀνθρώπου, τήν ὕλη, ξεμετρᾶει μέρα τή μέρα τή φθορά.

Εἶναι πάνω σ' αὐτό τό Τίποτα πού ὁ Ρίτσος ἔχτισε τήν ἐπανανακάλυψη τῆς γλώσσας, τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ κόσμου. Ἐκεῖνος ἔμαθε γιά τό πῶς λαξεύεται τό μέγα μυστήριο τῆς συνείδησης, ἔμαθε γιά κείνη τή σταγόνα πού «κρέμεται μονάχη πάνω ἀπ' τά βάραιθρα», καί ἔμαθε μέ τί κόπο καταχτιέται καί πόσο εὐκόλα συντριβεται. Ἄς κρατήσουμε αὐτό καί ἄς ἀκούσουμε γιά λίγο, καθώς ἐμεῖς βαίνομε στήν ἐξοδο, ἄς ἀκούσουμε γιά μιὰ στιγμή πῶς ὁ ἀριστερός ποιητής μπόρεσε νά δώσει μορφή, νά δώσει δύναμη κι ἐλπίδα σ' ἕναν κόσμο πού τόν βλέπει νά θρυμματίζεται μέρα τή μέρα, κοιτάζοντας τή μεγάλη νύχτα μέσα ἀπό τήν ὕλη. Νά τί μᾶς εἶπε ὁ Νεοπτόλεμος, καθώς προοικονομοῦσε τήν εἰκόνα του σφηνωμένη στό λαρύγγι τοῦ Δούρειου Ἴππου:

σά νά μαι μιὰ μπουκιά σταματημένη στό λαρύγγι
/ τοῦ ἀπείρου καί ταυτόχρονα μιὰ γέφυρα
πάνω ἀπό δυό, τό ἴδιο ἀπόκρημνες κι ἄγνωστες,
/ ὄχθες -
μιὰ γέφυρα ψεύτικη, βέβαια, ἀπό ξύλο καί πικρή
/ πανουργία.¹³

11. Γιάννης Ρίτσος, *Τέταρτη διάσταση*, «Ἡ Σονάτα τοῦ σεληνόφωτος», ὀ.π., σ. 46.

12. Σοφοκλῆς, *Οἰδίπους ἐπί Κολωνῶν*, στ. 1224-1227:
«Κανείς νά μὴ γεννιέται πιό καλά,
μὰ σάν γεννιέται, ἂν καί πολύ
κατώτερο, γοργότατα
νά πάει ἐκεῖθε ποῦρθε» (μτφρ. Γερ. Σπαταλά).

13. Γιάννης Ρίτσος, «Φιλοκλήτης», *Τέταρτη διάσταση*, ὀ.π., σ. 258.

Ἔτσι, ὁ ὀδηγητὴς τῶν μαζῶν, ὁ ὑμνητὴς τῶν ἀγῶ-
νων τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ γεύτηκε πρῶτα τὸ Παράλογο καὶ
τὸ Μηδέν, μπόρεσε νὰ φιλοτεχνήσῃ τὸν ἥρωικό πεσι-
μισμό τῆς Ἑλένης:

*Ἰσως ἐκεῖ πού κάποιος ἀντιστέκεται χωρὶς ἐλπί-
/ δα, ἴσως ἐκεῖ νὰ ἀρχίζει
ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, πού λέμε, κ' ἡ ὁμορφιά τοῦ
/ ἀνθρώπου.¹⁴*

Μέσα σ' ἓναν τέτοιο παράλογο κόσμο, ἐκεῖ πού ὁ
ἄνθρωπος χτυπιέται μέ τή Μοίρα του, μέσα στό βασι-
λειο τῆς Φθορᾶς, ἡ γνώση γίνεται αὐτό πού πρέπει νά
εἶναι: ἓνας χαρούμενος πεσιμισμός. Ὁ ἄνθρωπος ὑπάρ-
χει, καταγασμένος τώρα ἀπό ἓνα ἄλλο φῶς· ἡ ἀλλη-
λεγγύη ἔχει περισσότερο νόημα κάτω ἀπ' τόν ἄδειο
οὐρανό· ἡ ἐπανάσταση εἶναι δυνατή, ἀκόμη κι ἂν πρέ-
πει νά ἐπανεφευρεθῇ τὸ ἀλφαριθμητὰ τῆς ἡ πράξης ἔχει
πάντα μία κατεύθυνση: τὴν αἰώνια γέννηση τοῦ ἀν-
θρώπου.

Ζητῶ τὴν ἐπιείκειά σας γιὰ νὰ διαβάσω τώρα –ἀνά-
ποδα στὸν χρόνο–, κάτω ἀπὸ τοῦτο τὸ φῶς πού ἐδῶ
σμιλέψαμε, τὸ ἀπροσμέτρητο μοιρολόι τῆς μάνας πού
ἀποθέτει στά χέρια μας ἐκεῖνο πού ὁ ἀρχαῖος λόγος
ὀνόμασε «ἄωρο θάνατο»:

*Χεῖλι μου μοσκομύριστο πού ὡς λάλαγες ἀνθίζαν
λιθάρια καὶ ξερόδεντρα κι ἀηδόνια φτερουγίζαν,*

*Στήθεια πλατιά σάν τὰ στρωτὰ φτερούγια τῆς
/ τρυγόνας
πού πάνωθῆ τους κόπαξε κι ἡ πίκρα μου κι ὁ
/ ἀγῶνας,*

*Καὶ τὸ καρᾶνι βούλιαξε κ' ἔσπασε τὸ τιμόνι
καὶ στοῦ πελάγου τὸ θυθὸ πλανιέμαι τώρα μόνη*

*Κι ἀκόμα μῆτε νὰ πνιγῶ, μῆτε ν' ἀνέβω πάνω·
κάνω ἀπὸ κάπου νὰ πιασῶ καὶ φύκι μόνο
/ πιάνω.*

*Τὸ φύκι σπάει κι ὁ ὠκεανὸς μέ σέρνει στά νερά
/ του
κι οὐδέ γνωρίζω τώρα ποιὸ τὸ πᾶνω, ποιὸ τὸ
/ κάτου.*

*Βασίλειψες, ἀστέρι μου, βασίλειψε ὅλη ἡ πλάση,
κι ὁ ἥλιος κουδᾶρι ὀλόμανρο, τὸ φέγγος του ἔχει
/ μάσει.¹⁵*

Ἔχω τὴν πεποίθηση ὅτι τοῦτο τὸ ποίημα εἶναι τό-
σο ἀπλό, ὅσο ἀπλή εἶναι ἡ Ἰλιάδα, ὅσο ἀπλή εἶναι ἡ

Καταιγίδα τοῦ Τζιορτζόνε· ἀλλὰ ἄς εἶναι. Ἄν τοῦτες
οἱ λέξεις κλέβουν πάντα τὴ συγκίνησή μας, εἶναι γι-
ατί εἶναι ἀληθινές. Καὶ ἀληθινές σημαίνει ὅτι θυθίζουν
ἀκόμη τὸν ἔτιμον λόγον τους μέσα στά πράγματα, μέ-
σα στὸν κόσμο.

Δέν θά προχωρήσω. Κρατῶ μόνο τὴ μοιραία καὶ
ἠθελημένη παρεξήγηση πού μοιάζει ἀκόμη νὰ κυβερ-
νάει τὴν κρίση μας. Μίλησα γιὰ τὴν ἀναξιόπιστη
νεοελληνικὴ κριτικὴ –καὶ ἐπιμένω. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι
ὁ θάνατος δικαιώνει τοὺς πάντες καὶ τὰ σκεπάζει ὅλα
μέ τὴ μαύρη ψιλή σκόνη του, ἔχει καλῶς. Ἄν ὅμως
ὄχι, τότε πρέπει νὰ μὴ λησμονοῦμε ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι
πόλεμος, ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ κόσμος κι ὅτι
ἡ αἰσθητικὴ εἶναι αὐτόχρομα ἠθικὴ πράξη. Ὁ ποιητὴς
εἶναι ἄνθρωπος πού μάχεται, καὶ τὰ ἰδεολογήματα τῆς
στρατευμένης τέχνης τὸ πιὸ συχνὰ κρῦβουν-ξεσκεπά-
ζουν τὴν ἐχθρητὰ τῶν κυριάρχων. Ἡ ὀργάνωση τοῦ
ποιήματος προϋποθέτει τὴν ἰδιαίτερη ἀνάγνωση τοῦ
κόσμου καὶ ἡ γλώσσα του εἶναι ὁ κώδικας μορφοποίη-
σης ὄχι μόνο τοῦ ὑπαρκτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ δυνατοῦ. Ἡ
συγκρότηση τοῦ ποιητικοῦ *credo* ἀποτελεῖ τὴν ὁμολο-
γία πίστεως στὸν κόσμο. Ὁ Γιάννης Ρίτσος συγκρούστη-
κε σὲ αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα μέ τὴν κυρίαρχη αἰσθητικὴ καὶ
σ' αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα *ἠττήθηκε*. «ἠττήθηκε», ὄχι γιὰ
ἡ ποίησή του κριθῆκε, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἡ ποίησή του δέν
κατανοήθηκε, παναπεῖ δέν διαβάστηκε· δέν διαβάστη-
κε. Γιατί τὸ κοσμοεῖδωλό του ἀποζητοῦσε τὴν ἀποκω-
δικοποίησι μέσα ἀπὸ τὰ γενναιόδωρα ἐργαλεῖα πού
μᾶς προμηθεύει τὸ *συμπάσχειν*, τὸ *συμμετέχειν* –ἀλλὰ
ὁ ἐμπόλεμος ἐλληνικὸς εἰκοστός αἰώνας αὐτὴ τὴν ἀν-
θρωποποιητικὴ ἰδιότητα δέν τὴν ἐγνώρισε. Κι ἂν σή-
μερα μιλάμε γιὰ τὴν ἀνάγκη κατανόησης τούτης τῆς
ποίησης, δέν ἐννοοῦμε τὴν –ἐκβιαστικὴ ἢ ἄλλως πῶς–
ἐνταξὴ τοῦ ποιητῆ στό πάνθεον τῆς ἐλληνικῆς ποίη-
σης, γιὰ αὐτὸ ἔχει ἤδη γίνει, μέ ὅποιον τρόπο. Ἄλλὰ
ἐννοοῦμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς γεν-
ναιόδωρης *συνολικῆς* ἀνάγνωσης μέ τὰ ἐργαλεῖα πού
ὁ ποιητὴς θέλησε νὰ μᾶς ἀποκαλύψει, καθὼς παιδευό-
ταν μόνος μέ τίς λέξεις, μέ τίς πέτρες, μέ τίς ρίζες καὶ
μέ τὰ κόκαλα, στοὺς τόπους τῆς ἐξορίας καὶ τῆς μό-
νωσης πού ὁ χρόνος του καὶ τὸ βλέμμα του τοῦ ἔτα-
ξαν νὰ ζήσει.

14. Γιάννης Ρίτσος, «Ἑλένη», Τέταρτη διάσταση, ὅ.π., σ. 281.

15. Γιάννης Ρίτσος, Ἐπιτάφιος, III, XV, XVII (ἀποσπά-
ματα), Ἀθήνα 1964, σσ. 11, 23 καὶ 25 ἀντίστοιχα.

ΥΠΑΤΙΑ Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ

Πέδρο Γκάλβεθ, *Υπατία. Η γυναίκα που αγάπησε την επιστήμη*,
μτφρ. Λήδα Παλλαντίου, έκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σελ. 207

της Μαρίνας Κόντη

Ίωνικόν

Γιατί τά σπάσαμε τ' ἀγάλματά των,
γιατί τούς διώξαμεν ἀπ' τούς ναούς των,
διόλου δέν πέθαναν γι' αὐτό οἱ θεοί.
Ὡ γῆ τῆς Ἰωνίας, σένα ἀγαποῦν ἀκόμη,
σένα ἡ ψυχές των ἐνθυμοῦνται ἀκόμη.
Σάν ξημερώνει ἐπάνω σου πρῶι ἀύγουσιάτικο
τὴν ἀτμοσφαῖρα σου περνᾷ σφρίγος ἀπ' τὴν ζωὴ των
καὶ κάποτ' αἰθερία ἐφηδικὴ μορφή,
ἀόριστη, μέ διάβα γρήγορο,
ἐπάνω ἀπό τούς λόφους σου περνᾷ.

Κ.Π. Καβάφης
(Ἀπό τὰ Ποιήματα 1897-1933, Ἰκαρος 1984)

Βρισκόμαστε στην Ἀλεξάνδρεια τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. –τὴν περίοδο πού ὀνομάζεται Ὑστερη Ἀρχαιότητα. Ἐκεῖ, τό 370 μ.Χ., γεννιέται ἡ Ὑπατία, μιὰ γυναίκα πού ἔμελλε νά μείνει στήν ἱστορία ὡς ἡ σημαντικότερη γυναίκα μαθηματικός, ἀστρονόμος ἀλλά καί φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς τῆς.

Ὁ ἰσπανός συγγραφέας Πέδρο Γκάλβεθ, πού ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό τίς βιογραφικές πληροφορίες πού δίδονται στό παρόν βιβλίο, εἶναι γιός μαθηματικοῦ ἀπό τόν ὁποῖο κληρονόμησε τόν θαυμασμό του γι' αὐτήν, γράφει μιὰ μυθιστορηματικὴ βιογραφία τῆς λαμπρῆς ἐκείνης γυναίκας. Παράλληλα, βεβαίως, ξετυλίγει ὅλο τό σκηνικό τῆς ἐποχῆς: τό ἱστορικό πλαίσιο, τίς νοοτροπίες τῶν ἀνθρώπων, τίς συνήθειές τους, ἀκόμα καί τίς γενοικνωστικές, ἀλλά κυρίως τὴν ὀξύτατη ἀντιπαλότητα πού εἶχε δημιουργηθεῖ στοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας ἐκείνης μεταξύ τῶν «ἐλληνιστῶν» καί τῶν χριστιανῶν. Ἀντιπαλότητα πού ἐκφράστηκε μέ ἀκραίους τρόπους γιὰ τό ποιός τελικά θά ἐπικρατήσῃ καί ἡ ὁποία κόστισε καί τὴ ζωὴ τῆς Ὑπατίας. Δολοφονήθηκε, γράφει, ἀπό φανατικὴ

σέχτα χριστιανῶν οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζονταν ἀπό τόν Κύριλλο, πατριάρχη τότε τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Ὁ συγγραφέας ἔχει μελετήσει καλά ὡς φαίνεται τὴν ἐποχὴ, ἔχει διαβάσει ὅ,τι κυκλοφορεῖ περὶ τοῦ ζητήματος πού πραγματεύεται· στό τέλος δέ τοῦ βιβλίου –μετά ἀπό τό τελευταῖο ἐνδιαφέρον κεφάλαιο ὅπου συζητᾷ καί σχολιάζει διάφορα ζητήματα σχετικὰ μέ τίς ἀναφορές του καί τὴν τύχη τοῦ ἔργου τῆς Ὑπατίας– ὑπάρχει ἐκτενὴς βιβλιογραφία (ὄχι ὅμως πρωτογενῶν πηγῶν).

Σ' ἓνα βιβλίο διακοσίων σελίδων, ὁ Γκάλβεθ προσπαθεῖ νά ἀνασυστήσῃ τὴ ζωὴ τῆς σημαντικῆς ἐκείνης γυναίκας ἀλλά καί ἐνός κόσμου πού βρισκόταν στό μεταίχμιο κοσμοϊστορικῶν ἀλλαγῶν μεταξύ τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ, βυζαντινοῦ καί χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Κι ὅλα αὐτὰ μάλιστα στήν Αἴγυπτο πού ὁ ἀπόηχος τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος τῆς ἀκόμα ἐπηρεάζει τίς νοοτροπίες τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν ἐκεῖ. Δύο εἶναι οἱ κεντρικὲς μορφές, οἱ κεντρικοὶ χαρακτῆρες αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορημάτος, στίς ὁποῖες ἐπικεντρώνεται: ὁ Θεών, πατέρας τῆς Ὑπα-

τίας, κι αυτός διάσημος μαθηματικός και αστρονόμος της εποχής καθώς και υπεύθυνος για την εκπαίδευση της Ουατέρρας του, και η κόρη του Ύπατία ή όποια, καθώς όμολογούν οι ιστορικές πηγές, ξεπέρασε τον πατέρα στην αίγλη που προκαλεί ή ικανότητα στην επιστήμη και δή στά μαθηματικά.

Καθηγήτρια τριγωνομετρίας της σχολής μαθηματικών του Μουσείου της Αλεξάνδρειας από 20 χρονών και ο Θεών διευθυντής του Μουσείου το οποίο εφιλοξενείτο στο Σεράπειο, ναό αφιερωμένο στον θεό Σέραπι. Εκεί βρισκόταν και η περίφημη Βιβλιοθήκη. Το Σεράπειο μέ όλες του τις χρήσεις περιγράφεται ως ή κιβωτός –άν και παρηκμασμένη–, τό μοναδικό ενεργό κέντρο επιστημονικών έρευνών σ' όλόκληρη την Αυτοκρατορία. Ρώμη, Κωνσταντινούπολη, Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια ήταν εξέλλου οι πόλεις που εκείνη την εποχή λειτουργούν ως σημαντικά κέντρα.

Δύσκολο νά ανασυστήσουν οι ιστορικοί τή φυσιογνωμία και τό έργο της Ύπατίας ή της όποιασδήποτε Ύπατίας (ή συγκεκριμένη θά μπορούσε νά λειτουργήσει και ως σύμβολο) χωρίς νά πέσουν σέ προκαταλήψεις ή παρερμηνείες ή σέ τόπους όπου κυριαρχεί ή έλλειψη περισσότερο παρά ή πληρότητα πηγών και δή πρωτογενών. Πεδίο δόξης λαμπρό λοιπόν –για τέτοιες περιπτώσεις που χάνονται στο μεσοδιάστημα μεταξύ δηλαδή μύθου και πραγματικότητας– για τούς μυθιοστοριογράφους που έρχονται νά καλύψουν εύφάνταστα τά κενά, άλλοτε έπιτυχημένα άλλοτε λιγότερο.

Σέ αρκετά σημεία του βιβλίου ο συγγραφέας παρασύρεται από εμπάθεια και όξύτητα όποτε αναφέρεται σέ χριστιανούς και δή φανατικούς ή στη χριστιανική θρησκεία εν γένει αφήνοντας νά αποκαλυφθεί ή διάχυτη λατρεία του όχι μόνο στην Ύπατία αλλά σέ όλον τον νεοπλατωνισμό, κάτι που περιγράφεται από την Πολύμνια Αθανασιάδη στην εξαιρετική ιστορική μελέτη της για τον Ίουλιανό τον Παραβάτη ως «ό έλληνισμός ως θρησκευτικό ρεύμα».¹ Απ' αυτόν τον έλληνισμό, που κυριαρχεί στους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους και μελετητές της εποχής εκείνης, μοιάζει νά κυριαρχείται και ο συγγραφέας του παρόντος βιβλίου. Δέν υπάρχει έδω χώρος για ανάλυση, όμως αυτή ή λατρεία και αντίθετα ή απέχθεια προς ό,τι χριστιανικό αποκαλύπτεται έντονα στην τελευταία σκηνή του βιβλίου, όπου περιγράφεται μέ ανατριχιαστικό τρόπο ο διασμός, ή κατακρεούργηση και τό ρίξιμο στην πυρά των μελών του σώματος της Ύπατίας μέ αποκορύφωμα την κρυφή έπιθυμία κανιβαλισμού από τούς δολοφόνους! Σίγουρα ή έπιλογή από τον μυθιοστοριογράφο νά περιγράψει την κορυφαία στιγμή της αφήγησής του κατ' αυτόν τον τρόπο δέν είναι άμοιρη ιδεολογικών –άν μή τί άλλο– παραμέτρων.

Στή μελέτη των ανθρώπινων ανακαλύψεων ή των ανθρώπινων έπιτευγμάτων ακόμα και στο επίπεδο των περιγραφών έπικρατεί συχνά τό μανιχαϊστικό

μοντέλο ή ή άπολυτότητα ή όποια ουσιαστικά αναστέλλει τό πνεύμα ή την έρευνα. Καλοί/κακοί, δυνατοί/άδύνατοι, χριστιανοί/είδωολάτρεις, συντηρητικοί/προοδευτικοί, πολιτισμένοι/βάρβαροι κ.λπ. Ακόμα και μέσα σ' αυτό τό βιβλίο, ακόμα και μέσα δηλαδή από την αφήγηση μιας ιστορίας ως επί τό πλείστον κατασκευασμένης για τίς ανάγκες της μυθοπλασίας, υπάρχουν έντονα πολλές φορές οι διχοτομίες που έμποδίζουν τον άναγνώστη νά μείνει ήρεμος και ανεπηρέαστος στην άνάγνωση. Τό θυμικό αρκετές φορές έξεγείρεται ιδιαίτερα όταν περιγράφονται σκηνές βίας.

Την Ύπατία δέν την γνωρίζαμε, δέν μάθαμε στο σχολείο την ύπαρξή της, όπως δέν μάθαμε περί της ύπαρξης και πολλών άλλων σημαντικών προσωπικότητων –κυρίως γυναικών– καθώς είναι ακόμα κοινός τόπος ότι οι γυναίκες που διακρίθηκαν σέ διάφορες ιστορικές περιόδους παρέμειναν εν πολλοίς άγνωστες. Η ιστορία της ανθρωπότητας δημιούργησε πόλους που άντιστέκονταν στη γνώση την όποια ανακάλυπταν κυρίως οι γυναίκες, είναι έπίσης γνωστό πόσα λίγα ξέρουμε ακόμα και για γυναίκες οι όποιες διέπρεψαν στίς επιστήμες ή τίς τέχνες και τά ίχνη τους δέν χάνονται στην άχλύ του βάρους σχεδόν μιάμισης χιλιετίας.

Αυτό όμως που έχει τή μεγαλύτερη σημασία και εκεί στεκόμαστε ή όφείλουμε νά σταθούμε, είναι ότι πράγματι τό 370 μ.Χ. στην Αλεξάνδρεια γεννιέται μία γυναίκα, μέ τό όνομα Ύπατία, που ή λαμπρότητα του πνευμάτος της επισκίασε ακόμα και τίς προκαταλήψεις έναντίον των γυναικών οι όποιες χαρακτήρισαν όλες άνεξαιρέτως τίς εποχές και οι όποιες κυριάρχησαν τούς έπόμενους αιώνες. Μέ άφορμή τό βιβλίο αυτό, έστω και μέ μυθιοστορηματικό τρόπο, μπορούμε νά προσέξουμε την ύπαρξη αυτής της εξαιρετικής περίπτωσης.

Δέν θά έλεγα νά δούμε τό βιβλίο αυτό ως εύκαιρία ψυχαγωγίας ούτε ακόμα ως εύκαιρία ανασύστασης μιας όλόκληρης εποχής κι ενός τόπου αλλά μέ άφορμή την άνάγνωση νά στοχαστούμε πάνω στο τί μαθαίνουμε, πώς τό μαθαίνουμε, τί μένει για νά τό γνωρίσουμε, τί επιλέγεται, ποιά τά κριτήρια έπιλογής και μία σειρά παρόμοιων έρωτημάτων. Η ιστορία και τά έπιτεύγματα της κάθε Ύπατίας προσφέρουν έναυσμα για σκέψη, για έρευνα, για συνειδητοποίηση πτυχών της ανθρώπινης ιστορίας. Τί επιλέγεται νά γνωρίσουμε; Γιατί πέρασαν εκατοντάδες αιώνες και μόνο μέ τον έρχομό του Διαφωτισμού αρχίζει νά γίνεται κάπως περισσότερο γνωστή ή ύπαρξη αυτής της γυναίκας; Γιατί έπικρατεί ο νόμος της φυσικής έπιλογής ο όποιος απλώς αλλάζει όταν αλλάζει ο

1. Πολύμνια Αθανασιάδη, Ίουλιανός. Μία βιογραφία, 6' έκδ., ΜΙΕΤ, Αθήνα 2005, σελ. 18.

έπιθετικός προσδιορισμός αλλά μένει πάντα, κυριαρχεί, ή επιλογή; Επιλέγεται νά ζήσει ότι είναι πίο ώραϊο, περισσότερο άποδεκτό, άνωτερο, δυνατό κ.λπ. οί έπιθετικοί προσδιορισμοί αλλάζουν και ή επιλογή γίνεται είτε τό θέλουμε είτε όχι: ταξική, φυλετική, κοινωνικο-οικονομική, θρησκευτική κ.ο.κ.

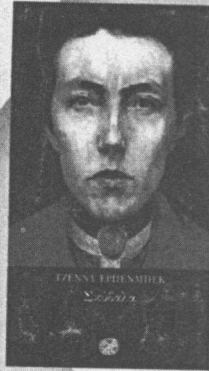
Πέρα όμως από τίς προκαταλήψεις ή τούς μύθους ή τά ιστορικά λάθη, αυτό πού κρατώ προσωπικώς είναι ότι πράγματι, περίπου τόν 4ο μ.Χ. αιώνα έξησε στην Άλεξάνδρεια ή Ύπατία, ή άκτινοβολούσα αυτή περίπτωση άτόμου πού έπηρέασε μέ τίς μελέτες της όχι μόνο τούς σύγχρονούς της αλλά και τούς έπιστήμονες δεκάδες αιώνες αργότερα. Καί παρόλο πού δέν σώζεται κανένα έργο μέ τήν ύπογραφή της, έργα συγχρόνων της μαρτυρούν ότι είναι υπεύθυνη για τίς πρώτες μελέτες περί τών *κωνικων τομων*, κάτι πού μόνο μετά τόν 17ο αιώνα συσχετίστηκε μέ τίς τροχιές πού διαγράφουν οί πλανήτες. Τό 415 μ.Χ., σέ ηλικία περίπου 45 έτών, πεθαίνει όχι από φυσικό θάνατο και είναι, πράγματι, από τίς λίγες, έλάχιστες περιπτώσεις γυναικων στην ιστορία τής άνθρωπότητας πού δέν τήν έπνιξε ή λήθη, ή άγνοια, τό σκοτάδι τών προκαταλήψεων ή ή κυριαρχία τών στερεοτύπων τού φύλου (π.χ. γυναίκες και μαθηματικά πράγματα άσύμβατα και λοιποί φτηνοί βιολογισμοί), όλων τών ειδών τά έμπόδια δηλαδή πού καταπίνουν μέ άδηφάγο τρόπο τά πάντα.

Υ.Γ. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή έκμετάλλευση τής συγκεκριμένης περίπτωσης από τή θρησκεία.² Είτε αυτή είναι σύγχρονη παγανιστική είτε χριστιανική. Για τούς νεοπαγανιστές, ή Ύπατία χαρακτηρίζεται ως «έθνομάρτυρας» πού τήν «έκαψαν ρασοφόρα κτήνη», για δέ τούς χριστιανούς ή Ύπατία τιμάται ως άγία γιατί βασανίστηκε από τούς έχθρούς τού χριστιανισμού επειδή λέγεται ότι ή ίδια είχε δηλώσει πρόθεση νά βαπτισθεί, σύμφωνα μέ μαρτυρίες συγχρόνων της. Καί οί δύο πλευρές για νά τό ύποστηρίξουν χρησιμοποιούν τήν ίδια πηγή κάτι πού ίσως δείχνει -σέ άλλο βέβαια πλαίσιο και μέ άλλο τρόπο- αυτό πού αναφέρει ή Π. Άθνασιάδη για νά χαρακτηρίσει τήν έποχή πού έζησε ό Ίουλιανός, αλλά και ή Ύπατία, χρησιμοποιώντας το ως αναλυτικό εργαλείο: τήν *ώσωση*. Η έρμηνεία κοινής νοοτροπίας και συμπεριφοράς μεταξύ άτόμων μέ διαμετρικά αντίθετες κοσμοθεωρίες μοιάζει μέ τό φαινόμενο τής *ώσωσης*, αναφέρει. Φαινόμενο πού έπηρέασε τίς κοσμοαντιλήψεις τής Ύστερης Άρχαιότητας.

2. Δείγμα αυτών βλ. στους δικτυακούς τόπους:
<http://hellenicreligion.gr/doc/upatia.htm> και
<http://www.oodegr.com/neopaganismos/diogmoi/ypatia.htm>.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ

ΤΖΕΝΝΥ ΕΡΠΕΝΜΠΕΚ

ΣΚΥΒΑΛΑ

«Ματιά σέ ψυχικές άβύσσους: ή Τζέννυ Έρπενμπεκ είναι μία ψυχή αναλύτρια τών άνθρωπίνων σχέσεων».

PIERRE MICHON

ΜΥΘΟΛΟΓΙΕΣ ΤΟΥ ΧΕΙΜΩΝΑ

Οί ιστορίες τού Μισόν καταφέρνουν νά παρασύρουν τόν άναγνώστη σέ μία κατανυκτική άνάγνωση.

NICHOLAS MURRAY

ΚΑΦΚΑ

Ή πλέον έγκυρη βιογραφία για μία από τίς πλέον άμφιλεγόμενες φιγούρες τής παγκόσμιας λογοτεχνίας.

ΙΝΔΙΚΤΟΣ

• ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ
 ΤΗΛ: 210. 88.38.007 - 210. 82.51.889
 FAX: 210. 82.15.389

• ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 5, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
 ΤΗΛ: 2310. 23.10.83, FAX: 2310. 26.23.99
www.indiktos.gr, e-mail: indiktos@indiktos.gr

ΕΝΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Άλέκος Βλ. Λεβίδης,
Μαρτυρίες 1965-1976

τῆς Ἄννας Ματθαίου

Τὸν Μάιο πού μᾶς πέρασε, ὁ Ἀλέκος Λεβίδης ἔβγαλε ἀπὸ τὸ συρτάρι κι παρουσίασε, στὴ γκαλερί Astra, τὴν ἀνέκδοτη δουλειά του μεῖς τίτλο *Μαρτυρίες 1965-1976*. Ἐννιά χρόνια νωρίτερα, Μάρτη τοῦ 1997, μέ ἀφορμὴ τῆ συμπλήρωση τριάντα χρόνων ἀπὸ τὸ πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου, ὁ Δημοσθένης Κοκκινίδης εἶχε παρουσιάσει, στὴν ἴδια γκαλερί, τὰ ἔργα τῶν ἑξι πρώτων μηνῶν μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν, πού εἶχαν γίνεи πάνω σὲ χαρτόνια συσκευασίας καὶ εἶχαν μείνει, ξεχασμένα, στὸ πατάρι τοῦ ἐργαστηρίου του.¹

Ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο καὶ στοὺς δυὸ καλλιτέχνες ἡ ἄμεση ἀντίδραση νὰ δουλέψουν πάνω στὰ βίαια γεγονότα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων μέ ὑλικά τῆς ἐποχῆς. Ὁ Δημοσθένης Κοκκινίδης ἀναφέρει: «Τὸ θέμα προέκυψε αὐτόματα. Ἦτανε μπροστά μου, ὁ σωρὸς ἀπὸ τὰ ἀποκόμματα τῶν ἔφημερίδων μέ φωτογραφίες ἐνοστωλῶν ἀξιωματικῶν. Ἀρχισα μ' αὐτούς».² Καὶ στὴν ἔκδοση πού τυπώθηκε μέ ἀφορμὴ τὴν πρόσφατη ἔκθεση, ὁ Ἀλέκος Λεβίδης σημειώνει: «Γιὰ νὰ νοιώσει ἴσως καλύτερα κανεὶς αὐτές τίς εἰκόνες, θά πρέπει ν' ἀνακαλέσει ἢ νὰ φανταστεῖ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς συναρπαστικῆς δεκαετίας τοῦ '60: τὴν πολιτιστικὴ ἄνθηση ἀλλὰ καὶ τὴν ἔντονη πολιτικοποίηση καὶ ἀμφισβήτηση, τὸν πόλεμο τοῦ Βιετνάμ, τὸν Παρισινό Μάη τοῦ '68, τὰ σοβιετικά τάνκς στὴν Πράγα καὶ βέβαια τὴν Ἀπριλιανὴ δικτατορία τῆς δικτατορία πού γιὰ ἑπτὰ χρόνια καθόρισε τὴ ζωὴ πολλῶν ἀνθρώπων τῆς γενιᾶς μου καὶ μονοπώλησε τὴ σκέψη καὶ τὴ δραστηριότητά μας».

Στίς εἰκόνες τῆς ἔκθεσης πού δομεῖται σὲ τρεῖς χρόνους –πρὶν, κατὰ τὴ διάρκεια καὶ λίγο μετὰ τὴ χούντα–, συνυπάρχει ἡ ζωγραφικὴ ἀφήγηση (σχέδια καὶ μελέτες) μέ τίς χειρόγραφες σημειώσεις τοῦ καλλιτέχνη, ἀποκόμματα ἐντύπων, ἔφημερίδων, διαφημί-

σεων, φωτογραφίες, κόμικς καὶ ἄλλα ὑλικά τῆς δεκαετίας. Ὅλα αὐτὰ τὰ τεκμήρια πού μοιάζει νὰ συγκολλήθηκαν, ἄλλα ἐν θερμῶ καὶ ἄλλα μέ περίσκεψη, συνθέτουν τὸ πραγματολογικὸ ὑπόβαθρο, τὰ realia, τῆς εἰκαστικῆς δημιουργίας· ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης βλέπει καὶ διαβάζει ὑποχρεωτικά διπλά καὶ τριπλά τὴν κάθε εἰκόνα-μαρτυρία, ὡς εἰκαστικὴ δημιουργία καὶ ὡς ντοκουμέντο τοῦ καλλιτέχνη, μιᾶς γενιᾶς, μιᾶς ἐποχῆς.³

•••

Ὁ Ἀλέκος Λεβίδης τὸ 1964 βρίσκεται στὴ Γενεύη, ἀπόφοιτος γυμνασίου, μέ σκοπὸ νὰ σπουδάσει ἀρχιτεκτονικὴ. Μέχρι τὸ 1970 σπουδάζει στὸ Παρίσι καὶ τὴ Γενεύη καὶ μετὰ ἐγκαθίσταται μόνιμα στὴν Ἑλλάδα. Στὰ πρώτα ἔργα τῆς ἔκθεσης, μέχρι τὴν ἐπιβολὴ τῆς δικτατορίας, ἡ πραγματικότητα σχολιάζεται, κυρίως, μέσω τῆς ἀρχαιοελληνικῆς μυθολογίας, διηθισμένης καὶ ἀπὸ τὸν ποιητικὸ λόγο τοῦ Σεφέρη: μέ θεατρικὲς μάσκες, κίονες, χώρους ἀρχαιοπρεπεῖς καὶ νεοκλασικούς, σκηνικά θεάτρου. Ἡ δεύτερη ἐνότητα, ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἔκθεσης, ἀφορᾷ τὰ χρόνια τῆς χούντας καὶ τιτλοφορεῖται ὁ *διασμός*. Στὴν τρίτη, τέλος, ἐνότητα, ἡ ὁποία καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1974 ὡς τὸ 1976, κυριαρχεῖ ἡ «καθαρὴ ζωγραφικὴ», μέ μοντέλα.

1. Δ. Κοκκινίδης, *...τῶν δὲ κακῶν μνήμη... 1967-1997*, Ἀθήνα 1997 (κατάλογος τῆς ἔκθεσης).

2. Στὸ ἴδιο.

3. Μιὰ βιντεοταινία, μέ σχόλια τοῦ καλλιτέχνη γιὰ τὰ ἐκθέματα, βοήθησε σημαντικά στὴν περιδιάβαση τῆς ἔκθεσης.

Θά αναφερθῶ, συνοπτικά, στήν ἐνότητα τῆς ἀπριλιανῆς δικτατορίας, στήν ὁποία παρεμβάλλονται εἰκό-
νες ἐμπνευσμένες ἀπό τόν γαλλικό Μάη, τό Βιετνάμ
ἢ τίς ἐκτελέσεις κρατουμένων στήν Ἰσπανία. Στό
πρῶτο, χρονολογικά, σχέδιο, «φτιαγμένο πάνω στή
συναισθηματική φούρκα τῆς 21 Ἀπριλίου», ὅπως φέ-
ρει χειρόγραφα σέ μιά ἄκρη του, ἡ ἀνθρωπόμορφη
φιγούρα μέ τό ἀνοιγμένο στόμα καί τά δόντια σκύ-
λου δονεῖται ἀπό τήν ἐκρηξη ὀργῆς. Ἡ βία, σέ ὅλες
τίς μορφές της, κυριαρχεῖ σέ πάρα πολλά σχέδια.
Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀλέκος Λεβίδης στήν ταινία, ἡ
ἀναπαράσταση τοῦ βασανιστηρίου τῆς φάλαγγας, πού
στηρίχτηκε σέ διηγήσεις ἢ σχέδια κρατουμένων,
προορίζονταν νά χρησιμοποιηθεῖ τό 1968 στό Δικασ-
τήριο τῆς Εὐρώπης, γιά τήν καταγγελία τῶν βασαν-
ιστηρίων τῆς χούντας. Παραπέρα τό σχέδιο τῆς
«Πηγάδας», στό κτίριο τῆς Ἀσφάλειας στήν ὁδὸ
Μπουμπουλίνας, βασισμένο σέ πρωτότυπο τοῦ Περι-
κλῆ Κοροδέση, ἀποκαλύπτει ἕναν ἀπό τοὺς τόπους
μαρτυρίου τῆς ἑπταετίας. Καί ἀνάμεσα σέ αὐτά τά
σχέδια καί τά προσχεδιά τους, ἀποτυπώνονται δρα-
ματικά τά ἀποτελέσματα τῆς βίας: μορφές πονεμένες,
ἀνήμπορες, σώματα βασανισμένα, σακατεμένα, ἐξευτε-
λισμένα, κατὰ τή διάρκεια ἢ μετὰ τήν ἐκτέλεση τοῦ
μαρτυρίου μαζί μέ τοὺς ἐκτελεστές τῶν βασανιστη-
ρίων, μορφές ἐνστολες, ἐνοπλες, ἐσατζήδες καί τίς
φιγούρες τοῦ Παπαδόπουλου καί τοῦ Παττακοῦ μέ
τά σλόγκαν τῆς ἐποχῆς: *No to Demagogy, No to
Injustice, No to Communism, Yes to the Revolution, Yes
to Unity, Yes to Greece*. Οἱ σπουδές αὐτές πάνω στή
βία τῆς ἑλληνικῆς ἑπταετίας ἀπολήγουν σέ ἕνα σχέ-
διο ἀπό μία ἐκτέλεση στήν Ἰσπανία τοῦ Φράνκο μέ
τή γκαρόττα (garrot), τό πνίξιμο τῶν μελλοθάντων
μέ ἕνα σύρμα.

Μέσα σ' αὐτή τήν καφκική ἀτμόσφαιρα, στόν κό-
σμο τῆς βίας καί τῆς ἀσφυξίας, ὀρθώνεται ἡ σύνθεση
μέ τό σπίτι τοῦ Τσοποτοῦ στήν ὁδὸ Πειραιῶς, πού
εἶχε ζωγραφίσει ὁ Τσαρούχης, ἕνα σπίτι πού ἔφερε
«τήν ἱστορία γραμμένη ἐπάνω του μέ τίς σφαῖρες
τοῦ ἐμφυλίου», τό ὁποῖο χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀλέκος Λε-
βίδης ὡς φόντο μιάς διαδήλωσης στά Ἰουλιανά. Μέ-
σα στήν ἴδια λογική σέ ἕνα κολάζ μέ τόν *Ελευθερο
Κόσμο*, τό ἐπίσημο ὄργανο τῆς χούντας, τοποθετεῖ
τό κομμένο κεφάλι ἐνός ἀντάρτη τοῦ ἐμφυλίου, σέ
ἕναν, ἴσως νά φαίνεται σήμερα, πρωτόγονο συμβολι-
σμό –ὅπως σχολιάζει ὁ ἴδιος ὁ καλλιτέχνης–, ἀλλά
ἐνδεικτικό τοῦ διανοητικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς. Τέ-
λος, μέ ἀφορμή τό «Ἄγραφο» πού εἶχε συνθέσει ὁ
Ἄγγελος Σικελιανός γιά νά φωτίσει τοὺς ἄθλιους
τῶν Ἀθηνῶν στά δύσκολα χρόνια τῆς Κατοχῆς, καί
παραπέμποντας ζωγραφικά στοὺς «ἀρχαιολόγους»
τοῦ Ντέ Κίρικο, στή θέση τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων βά-
ζει τήν ἐπεξεργασμένη φωτογραφία τῆς πόρτας τῆς
Ἀκροναυπλίας.

Στό εὐσύνοπτο καί περιεκτικό κείμενο μέ τίτλο *Τέ-*

χνης μαρτυρία, πού προλογίζει τήν ἔκδοση τῆς ἔκθε-
σης, ὁ Νίκος Γ. Ξυδάκης σημειώνει ὀρισμένες καίριες
σκέψεις: «Παρά τά ὅσα ἔχουν γραφεῖ καί εἰπωθεῖ, ἡ
πρόσφατη ἱστορία εἶναι ἕνα νέφος ἐξωραϊσμοῦ καί
ἀπωθήσεων. Ἐξωραῖζεται ἡ ἀντίσταση, καί ἀπω-
θεῖται ἡ συλλογική ντροπή. Ἔως ὅτου ὅμως γραφεῖ
ψυχραῖμα ἡ ἱστορία τῆς δικτατορίας πού ἐξευτέλισε
τόν ἐγγῶριο κοινοβουλευτισμό καί ὀδήγησε στήν
ἀπώλεια τῆς Κύπρου, ἕνας τρόπος νά ξαναβλέπουμε
τόν βίο μας εἶναι οἱ προσωπικές μαρτυρίες καί κα-
ταγραφές στήν τέχνη» ... «Χονδρικά, ἡ μόνη ἔμπρα-
κτη ἀμφισβήτηση τῆς δικτατορίας προέρχεται ἀπό τή
νεολαία, ἡ ὁποία μέ ὑπαρξιακά κυρίως κίνητρα,
ἀλλά καί αἰσθητικά καί κουλτουραλιστικά, ἀντιτίθε-
ται στή γελοῖότητα καί τήν κτηνωδία».

Σέ λιγότερο ἀπό ἕνα χρόνο συμπληρώνονται σαρά-
ντα χρόνια ἀπό τήν ἐπιβολή τῆς δικτατορίας καί
εἶναι σίγουρο ὅτι καί αὐτή ἡ ἐπέτειος θά συνοδευεῖ
μέ ἀφιερῶματα, ἐπίσημους λόγους, ἴσως καί ἐπιστη-
μονικά συνέδρια: καί βέβαια θά εἶναι κρίμα ἡ ἐπέ-
τειος νά καταναλωθεῖ μέ ἀναμασήματα καί κοινοτο-
πίες. Θά εἶναι κρίμα γιὰτί δέν ἔχει ἀκόμα ζητηθεῖ
ἀπό τοὺς εἰκοσάρηδες καί εικοσπεντάρηδες τῆς ἑπτα-
ετίας, πού τώρα βαδίζουν στήν ἕκτη τους δεκαετία,
νά καταθέσουν δημόσια τίς προφορικές, γραπτές ἢ
εἰκαστικές τους μαρτυρίες. Οἱ προσωπικές αὐτές κα-
ταγραφές, μέσα ἀπό τίς διασταυρώσεις τους, θά μπο-
ροῦσαν νά λειτουργήσουν καταλυτικά, καί διαλυτικά,
ὡς πρὸς τό «νέφος ἐξωραϊσμοῦ καί ἀπωθήσεων», τίς
ἀγιοποιήσεις ἢ τίς συγκαλύψεις.

Κατὰ μία, περιέργη, σύμπτωση, καί πάλι τόν Μάιο
πού μᾶς πέρασε, στό Ἀρχιεπιστάσιο πού κνυκοφόρησε
μέ ἕνα πρωθύστερο ἀφιέρωμα στήν 21η Ἀπριλίου
1967, καί ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ Ἄγγελου Ἐλε-
φάντη, περιλαμβάνονται 22 κείμενα-μαρτυρίες γιά τίς
πρῶτες σκέψεις καί ἀντιδράσεις μέ τήν ἐπιβολή τῆς
δικτατορίας, στελεχῶν καί, κυρίως, νέων (τότε)
ἀνθρώπων ἀπὸ τόν χῶρο τῆς ἀριστερᾶς. Ἄς ποῦμε
ὅτι ἔγινε ἕνα μικρὸ ξεκίνημα. Πάντως, ὁ φιλοπεριερ-
γος καί φιλύποπος ἀναγνώστης μπορεῖ ἤδη νά
ἐντοπίσει σέ ὀρισμένα κείμενα τίς συγκλίσεις, τίς
ἀποκλίσεις ἢ τίς ἀποσιωπήσεις, ὅταν ἀναφέρονται σέ
κοινές καταστάσεις.

Εἶναι, βέβαια, αὐτονόητο ὅτι ἡ σύγχρονη ἱστορία,
ἡ σχετικὰ πρόσφατη ἱστορία, μέσα ἀπὸ τήν πλουρα-
λιστικὴ ἰδιοσυστασία της, δέν γράφεται μόνο μέ
ἀρχεακά τεκμήρια. Ὁ προφορικός λόγος, ὁ εἰκαστι-
κός λόγος, οἱ γραπτές μαρτυρίες, οἱ μικροῖστορίες
πού ἀναδύονται, ἀποτελοῦν ἀπαραίτητα ἐργαλεῖα γιά
τήν κατανόηση τῆς ἐποχῆς καί τῶν ἀνθρώπων της.
Καί ὁ Ἀλέκος Λεβίδης τώρα, ὅπως καί ὁ Δημοσθέ-
νης Κοκκινίδης προηγουμένως, κατέθεσαν ὅτι θά
μακάριζε κάθε ἱστορικός τῆς κοινωνίας καί τῆς τέ-
χνης: μέσα ἀπὸ τήν ἀτομικὴ τους ὑφολογικὴ τεχνικὴ
τήν προσωπικὴ τους ἀντίδραση καί ἀντίσταση.

ΕΥΑΓΓΕΛΗ ΝΤΑΤΣΗ

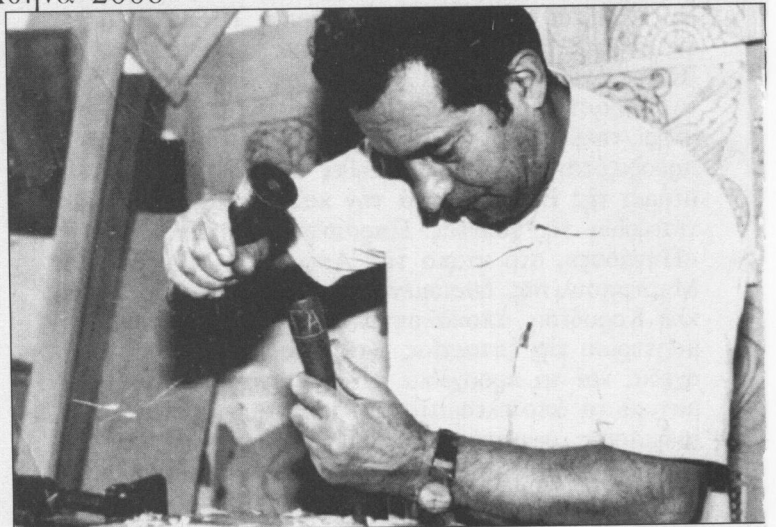
Τά *ισνάφια* μας τά *βασιλεμένα*

Τά *Γιάννινα* τῶν *μαστόρων* καί τῶν *καλφάδων*

Ἐκδόσεις Γαβριηλίδης-Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα 2006

Τό βιβλίο τῆς Εὐαγγελῆς Ντάτση ἔχει ὡς πεδίο παρατήρησης ἀλλά καί ψυχικῆς μέθεξης μιὰ πόλη στήν προβιομηχανική τῆς φάση, τά Γιάννενα μέ τίς τυπικές ἀλλά καί ἰδιάζουσες βιοτεχνικές δραστηριότητες καί φυσικά τά ἀνθρώπινα περιβάλλοντα ἀπό τά ὅποια αὐτές ἀνακύπτουν καί τά ὅποια ἐξυπηρετοῦν. Ἄς προῖδεάσω τόν ἀκροατή ὅτι δέν πρόκειται γιά μιὰ ἐρευνα τοῦ ἀστικού φολκλόρ οὔτε γιά μιὰ μεθοδολογικῶς περιχαρακωμένη οἰκονομική καί κοινωνική ἱστορία ἢ ἀκόμη γιά μιάν ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν συμπεριφορῶν καί νοοτροπιῶν: πρόκειται γιά ὅλα αὐτά καί συνάμα γιά τό ἀστικό τελετουργικό ἰδωμένα ἀπό τό πρίσμα μιᾶς ἀνθρωπολογίας συνολικῆς πού ἀνατρέχει στίς ρίζες τῶν δρωμένων, δηλαδή στήν ἱστορικότητά τους. Αὐτή ἡ περιγραφική καί ταυτόχρονα ἐρμηνευτική πρόδραση καθόρισε τή δομή καί τή γραφή τοῦ βιβλίου καί ἐπίσης τή διάκριση τῶν θεματικῶν πεδίων, ἀνάμεσα στά ὅποια ὅσα ἀφοροῦν τίς τεχνικές καί τίς συλλογικές ἐκδηλώσεις ἔχουν προέχουσα θέση.

Οἱ χρονικότητες τῆς πόλης, τῶν ἔργων καί τοῦ ἔθους τῶν ἀνθρώπων συντελεστῶν τῆς ἐνέχουν διαφορετικές διάρκειες, ὄχι ἀναγκαστικά διαδοχικές, κυρίως συνάλληλες. Ἡ συγγραφέας ἐπιμένει, εὐλογα, στόν μακρό χρόνο τῶν δομῶν μέ τήν ἐσωτερική τους συνεκτικότητα καί τήν ἐξωτερική τους πολυμορφία, ὅπως εὐστοχα λέγει, σύνδρομο τῆς προσαρμοστικῆς ἰκανότητας τῶν ἰδίων τῶν δομῶν καί τῶν ἀνθρώπων συλλογικῶν τους φορέων. Οἱ μερικότερες διάρκειες σπανίως καθορίζονται, ὑποβάλλονται ὡστόσο, ρητά ἢ ὑπόρητα: ρητά κατὰ κύριο λόγο ἀπό τήν περιγραφή τῶν τεχνικῶν ὑπόρητα ἀπό τήν ὁρολογία μέ τήν ὅποια ἐκφράζονται ὄργανα, ἔργα ἀλλά καί σχέσεις. Τά ἔτυμα μᾶς παραπέμπουν σέ συγκρητισμούς, σέ πολιτισμικές προσμείξεις, σέ διαδικασίες ἀμφίδρομου ἐκπολιτισμοῦ, ἢ χρονική, ὡστόσο, κλίμακα αὐτῶν τῶν διαδικασιῶν δέν εἶναι εὐχερές νά καθοριστεῖ παρά μέ μεγάλη προσέγγιση καί μᾶλλον ἐπιλεκτικῶς. Καί τοῦτο γιατί οἱ ἐπαγγελματικές συσσωματώσεις, τά ἔργα τῶν τεχνικῶν, τό ἔθος τῶν συλλογικῶν σωμάτων εἶχαν μιὰ ζωή πού ὑπερακόντιζε πρὸς τά πίσω τή στιγμή τῆς παρατήρησης, λιγότερο τόν φθίνοντα 18ο αἰώνα, περισσότερο καί κυρίως τόν 19ο καί τόν προχωρημένο 20ό. Στό ἀπώτερο παρελθόν παραπέμπουν οἱ δομικοί χρόνοι τῆς στιγ-

μῆς τῆς παρατήρησης, δομικοί χρόνοι σέ διαδικασία διαίωσις μέσω τῆς ἐπιλεκτικῆς προσαρμογῆς ἀλλά καί μέσω τῆς πληθυσμικῆς κινητικότητας.

Ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιάν ὀθωμανική πόλη πού τά χαρακτηριστικά τῆς μέ μονότονο σχεδόν τρόπο τά ξαναβρίσκουμε καί σέ ἄλλες, ὄχι ὅμως σέ ὅλα τά επίπεδα μέ τήν ἴδια ἐνταση: πολυφυλετικότητα, πολυθηρησκευτικότητα, πολυλειτουργικότητα στό πεδίο τῆς οἰκονομίας, τῆς πολιτικοστρατιωτικῆς διοίκησης ἐπίσης μιὰ ἀγροτοκτηνοτροφική ἐνδοχώρα μέ τά βιοτεχνικά τῆς ὅμως καί αὐτή συγκροτήματα. Καί ἐδῶ ἡ χρονολόγηση δέν εἶναι εὐχερῆς ὡς πρὸς τίς συναρθρώσεις τῶν σημείων καμπῆς μέ τίς κατασκευαστικές ἐτοιμότητες, χρονολόγηση ὑποκείμενη σέ γεωγραφική κλιμάκωση. Πρόκειται ἐπίσης γιά μιὰ πόλη, ἀλλά καί γιά μιάν ἐνδοχώρα, ἐνταγμένες στό σύστημα τῶν ἐμπορικῶν διακινήσεων σέ μεγάλες ἀποστάσεις, γιά μιὰ πόλη καί μιάν ἐνδοχώρα ἐποικισμοῦ, συνακόλουθα γιά μιὰ πόλη καί γιά μιάν ἐνδοχώρα ἀνοιχτή σέ ἐπιδράσεις καί ἐπιλεκτικές ὠσμώσεις, ἐκεῖνες πού ἐπέτρεπε ἡ σταθερότητα τῶν δομῶν τῆς, ὄχι χωρίς ὑπερβάσεις, μάλιστα στό πεδίο τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας. Ἐπιπλέον πρόκειται γιά μιὰ πόλη πού εἶχε φτιάξει τό μῦθο τῆς: δέν εἶναι μόνο ἐκεῖνος τῶν χρόνων τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, ἀλλά καί ἓνας μῦθος πού ἀντανάκλαται στά χρονικά τῆς, στήν προσπάθεια ἀλλοίως νά συγκροτήσει τήν ἱστορική τῆς μνήμη, μέ ἔξερση καί ἐδῶ τήν παρουσία τοῦ 19ου αἰώνα. Εἶναι βέβαια μιὰ πόλη μέ ἰσχυρή κοινωνική καί οἰκονομική διαστρωμάτωση, μιὰ πόλη μέ τούς ἀρχοντες, τούς καλοστεκού-

μενους, τούς πλούσιους και τούς φτωχούς και τούς αποπτωχευμένους της, αλλά και τις άλληλεγγυότητες της, σε πολύ μεγάλο βαθμό υπαγορευμένες από τα γενικευμένα και οιονεί τελετουργικά πρότυπα ζωής. Όλα αυτά υπάρχουν ως υδατόσημο αλλά συγχρόνως όρισμένα απ' αυτά ως συστηματικές πραγματεύσεις στο βιβλίο της Ντάτση και αναδύονται απ' αυτό.

Παρατηρεί και κατανοεί τόν χριστιανικό πληθυσμό της πόλης, αυτόν άλλωστε ξέρουμε καλύτερα: όχι, βέβαια, απομονωμένα αλλά σε συσχετισμό με τούς άλλους πληθυσμούς, στο μέτρο όπου οι φυλετικο-θρησκευτικοί έγκλωβισμοί έφτιαχναν τούς έπικονινους χώρους τους στο πεδίο του δημόσιου, κατ' έξοχήν του οικονομικού, αστικού βίου. Στίς άρετές του βιβλίου ανήκει κι αυτή, η ανάδειξη δηλαδή της χωροταξίας της πόλης σε συνάρτηση με τό σύνολο των λειτουργιών των κατοίκων της, χωροταξία ταυτόχρονα ένοποιητική και διαχωριστική, με τίς συνήθειες κατανομές των επαγγελματικών δραστηριοτήτων πού, όλες μαζί, συνθέτανε τή συνεχή άγορά της πόλης, σημείο έπαφής και ανταλλαγής με τήν άγροτοκτηνοτροφική ένδοχώρα, παραγωγής και πώλησης βιοτεχνικών και άγροτικών προϊόντων, ειδών μάλιστα διατροφής πού προμήθευε ή πανίδα της πόλης.

Η θεματική διάρθρωση του έργου, πού τή διατρέχει τό ίδιο έρμηνευτικό και μεθοδολογικό νήμα, διακρίνεται σε δύο κύριες ενότητες, τίς συντεχνίες και τίς διαβατήριες τελετές με τίς όποιες συνδέεται και τό καρναβάλι. Έξυπακούεται ότι και οι δύο ενότητες άφορούν γενικότερες οικονομικές και πολιτισμικές συμπεριφορές έντοπισμένες στο πεδίο παρατήρησης, πού παραπέμπουν όμως ως προς τή γενεαλογία τους σε έναν ευρύτερο χρονότοπο. Είδοποιός χαρακτήρας του έρευνητικού και έρμηνευτικού σχεδίου της συγγραφέως είναι ότι τά αντικείμενα και τά υποκείμενα των δύο ενότητων δέν είναι διαχωρίσιμα αλλά ανήκουν στην ίδια πολιτισμική δομή και στην κοινή ποιητική της. Σε όλες τίς περιπτώσεις ή περιγραφική σαφήνεια αποτελεί τή μεθοδική προϋπόθεση αυτής της ενότητας.

Δέν θά συνοψίσω φυσικά τή μέγιστη συμβολή της Ντάτση ως προς αυτό πού αποκαλούμε ιστορία των τεχνικών. Θά θυμίσω μόνο ότι πρόκειται για μία ιστορία άνασυνθεμένη μέσα από τό λόγο, κυρίως, των φορέων της τεχνογνωσίας, ένα λόγο πού άποθησαυρίζεται στο παράρτημα του βιβλίου μαζί με μία πράγματι εύγλωττη φωτογραφική τεκμηρίωση. Όπως κάθε αναστοχαστικός λόγος, υπόβάλλει τήν κριτική του στάθμηση, δηλαδή τήν αποκατάσταση της ιστορικής του άσυνέχειας. Θά τονίσω επίσης τή μεθοδικότητα της διάταξης της ύλης σε ό,τι άφορά τίς συντεχνίες, από τά έργα της φωτιάς ως τή ραφτική, δίνοντας έμφαση στη διαπίστωση ότι τά εργαλεία όλης της βιοτεχνικής παραγωγής είναι σχεδόν άποκλειστικά προϊόντα της τοπικής σιδηρουργίας: σχεδόν, γιατί δέν άπουσιάζει και ή εισαγόμενη τεχνολογία, όπως ή ηλεκτροκίνηση.

Άν όφείλει όμως νά τονίσει κάτι ο χρήστης του βιβλίου, είναι ή ένιαία πρόσληψη του βιοτεχνικού

προϊόντος ως χρηστικής και οικονομικής άξίας και ως άξίας πολιτισμικής ύποστασιοποιούμενης σε άξια συμβολική και σε άξια αισθητική, όλες συνδεμένες με τήν κοινωνική τονικότητα του χρηστικού και συνάμα διακοσμητικού αντικειμένου — κάποτε τό δεύτερο άποδεσμευμένο από τή χρηστικότητα και μεταλλαγμένο σε συμβολικότητα. Στην ίδια όπτική, ο χρήστης του βιβλίου θά πρέπει νά έπισημάνει τήν οικονομία, τήν έννοια της σπάνης, των πρώτων ύλών της βιοτεχνικής παραγωγής: αναφέρομαι στα ευτελέστερα μέταλλα, στίς ευτελέστερες πέτρες, πεδίο πού καλεί σε έξειδικευμένες έρευνες των ίδιων των αντικειμένων, με ένδεχόμενες, αλλά όχι ύποχρεωτικές, διαφοροποιήσεις. Με δύο λέξεις, ή βιοτεχνική παραγωγή και ή επαγγελματική της διάρθρωση, όπως άναδεικνύονται σ' αυτό τό βιβλίο, παραπέμπουν σε μία συνολική οικονομική ιστορία, στην έννοια μιας συνολικής οικονομικής ιστορίας πού, ανάμεσα στα άλλα, θά άναδεικνυε τό ιστορικό βάρος της έννοιας των άναγκών.

Ο κόσμος των τεχνιτών με τά οργανωμένα του κύτταρα και τήν οικονομο-ηθική του άξιολογία, παράγει για ένα διαφοροποιημένο συλλογικό σώμα μέσα στην πόλη και έξω απ' αυτή. Αυτό τό διαφοροποιημένο άστικό συλλογικό σώμα ή συγγραφέας τό άνασυσταίνει κυρίως μέσω του τελετουργικού του, άμεσα συνδεμένου ως προς όρισμένες, τίς έορταστικές του, εκφάνσεις με τή βιοτεχνική παραγωγή και ως προς εκείνες της αυτοσυντήρησης με τήν άγροτική, άλιευτική και θηρευτική παραγωγή, με μία κατανάλωση δηλαδή πού, δίπλα στους βιολογικούς, ύπακούει και σε κοινωνικούς όρους. Αυτό τό διαφοροποιημένο άστικό συλλογικό σώμα ύπακούει επίσης σε πάγιους κώδικες: στο πεδίο των τελετουργιών τούς έχει καθορίσει ή έσωτερικευμένη θρησκευτική κυριαρχία, κάποτε καθ' ύπερβάσή της. Οι κώδικες αυτοί χαράζουν, ανάμεσα στα άλλα, τά άνυπέροβλητα σύνορα του δικαιώματος της φτώχειας στην κατάφαση της ζωής. Αυτή ή έπισημανση έχει επίσης τήν άξια της για τή θεωρητική συγκρότηση μιας οικονομικής ιστορίας.

Οι άνθρωποι της πόλης, μάλιστα εκείνοι πού ως οικονομικά ύποκείμενα ύφίστανται τήν κυριαρχία των άνώτερων οικονομικών και κοινωνικών στρωμάτων, για νά μήν πούμε τάξεων, εκφράζουν τή διαμαρτυρία τους με διαφορετικούς τρόπους. Άφήνω στην άκρη τά αντιπαραδείγματα των όμαδικών συμπεριφορών των, μάλλον «έπικινδύνων», «τάξεων», των μπαντίδων και των καραμπέρηδων πού, και τοῦτοι κι εκείνοι, δέν έχουν έπαρκώς άποσαφηνιστεί. Αναφέρομαι στη νομιμοποιημένη πρόσκαιρη άνατροπή του κόσμου, όπως εκφράζεται με τό καρναβάλι, δημιούργημα κι αυτό των ύποδεέστερων κοινωνικών στρωμάτων στα Γιάννενα. Πρόκειται για μία κοινωνική κριτική πού, αν άνακρατά τήν αρχέγονη άνατρεπτική σημασία του γέλιου, τήν άξιοδότηση του «κάτω σώματος», φέρνει στο προσκήνιο για νά τίς άπαξιώσει (και τελικώς νά τίς άποδεχθεί μετά τό τέλος του πανηγυριού) σύγχρονες ύπαρκτες μορφές,

σύγχρονες καταστάσεις, σύγχρονες κοινωνικές, θρησκευτικές, φυλετικές, πολιτικές εξουσίες, προβάλλοντας πασειστικές αξιολογίες, όχι δυναμικές, γιατί η κοινωνική δυναμική για τόν κόσμο της παραδοσιακής οικονομίας ήταν αποδιορθωτική: γι' αυτό σατυρίζονται οι νεόπλουτοι πού γίνονται άρχοντες. Τά Γιάννενα της Εύαγγελής Ντάτση είναι κοντά σέ κείνα του Δημήτρη Χατζή, αλλά μακριά από τόν κόσμο της «Φωτιάς» του, χωρίς νά μπορούν νά συναντηθούν στόν κόσμο του «Διπλού βιβλίου».

Τό βιβλίό της Εύαγγελής Ντάτση, θά τό έλεγα όλογραφικό, προσφέρεται σέ πολλαπλές αναγνώσεις και πολλούς αναγνώστες ή χρήστες: στούς τελευταίους συγκαταλέγονται και όσοι αναζητούν «πληροφορίες»: δέν θά έλεγα ότι αποτελούν τόν ιδανικό της αναγνώστη, όπως νομίζω ότι ή ίδια τόν έχει φανταστεί. Όχι γιατί τό βιβλίό δέν βρῖθει πληροφοριών, πρωτότυπων μάλιστα σέ όσα άφορούν τίς τεχνικές της βιοτεχνικής παραγωγής στό πεδίο τών μετάλλων, αλλά γιατί ή πρόθεσή της ήταν νά αναδείξει μέσω της έντοπιισμένης χρονικά και τοπικά παρατήρησης τόν άρχέγονο δεσμό πού συνδέει τήν κατασκευαστική μέ τίς συλλογικές αντιλήψεις για τόν κόσμο, όπως αυτές εξειδικεύονται στίς διαιώνιες και άνασηματοδοτούμενες τελετουργίες, στίς διατροφικές συμπεριφορές, στήν ένδυματολογία, μέ ένα λόγο στή φυσική και κοινωνική διάσταση του ανθρώπινου σώματος

και τών νοητικων παραστάσεων της διάστασης αυτής. Πρόκειται, καθώς ή ίδια λέγει, για μία έσωτερική δομική συνοχή και μία έξωτερική πολυμορφία. Χρειάζεται νά γίνεται αυτή ή άναγωγή κάθε φορά πού μιλάμε για τίς έντοπιισμένες και χρονισμένες εκδηλώσεις της συνολικής κοινωνικής ζωής ή άρκεί ή άφαιρετική άναφορά στόν πολιτισμικό τους χρόνο; Δέν νομίζω ότι ύπάρχει μοναδική άπάντηση στό δίλημμα από τή στιγμή όπου τά έρμηνευτικά αίτούμενα δέν είναι σταθερώς άποδεκτά και ή μερικευμένη παρατήρηση δέν είναι άμοιρη της άπεμπόλησης του αίτήματος για συνολικές έρμηνείες. Multum in parvo, τό έργο της Εύαγγελής Ντάτση συνηγορεί υπέρ του κατασκευαστικού του σχεδίου και τών μεθοδεύσεων πού αυτό συνεπάγεται, ύπόφορο κι αυτό κι εκείνες στίς πρώτιστες πηγές της έμπνευστής της, τόν Γκράμμι, τόν Πρόπ, τόν Μπαχτίν, αλλά και στόν μνημονικό Όησαυρό πού τίς μετακένωσαν οι Γιαννιώτες τεχνίτες και, πριν άπ' αυτούς, οι Ήπειρώτες λόγιοι μέ προεξάρχοντες από τους πατριδογράφους τόν Άραβαντινό, τόν Λαμπρίδη, τόν Σαλαμάγκα. Άς δούμε αυτή τήν άνθρωπολογικοϊστορική σύνθεση μέσα από τους όρους πού ή ίδια έθεσε, δηλαδή τά όρια της μεταβλητότητας, του μακρού ιστορικού χρόνου σέ όλα τά πεδία της φανέρωσής του.

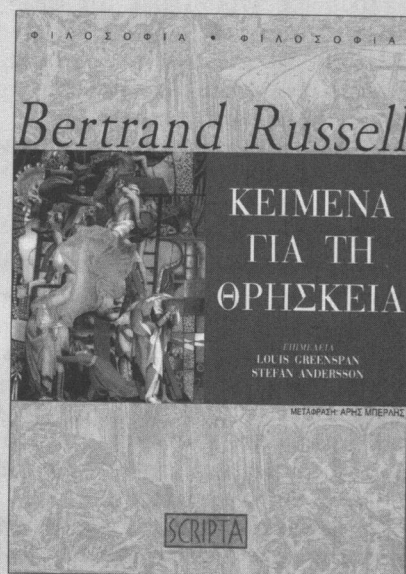
Σπύρος Ι. Άσδραχάς

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ISBN 960-7909-75-5 • ΣΕΛ. 424 • ΤΙΜΗ: 18,00€

ISBN 960-7909-76-3 • ΣΕΛ. 352 • ΤΙΜΗ: 17,00€

Ασκληπιού 10, 106 79 Αθήνα • Τηλ. 210 36 16 528, Fax: 210 36 16 529
e-mail: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr